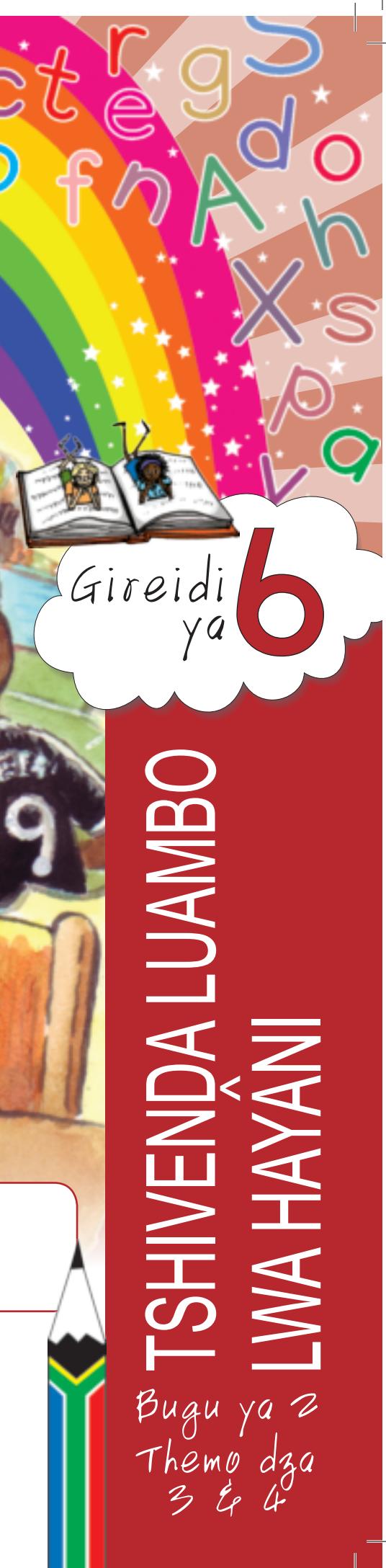

LWA HAYANI

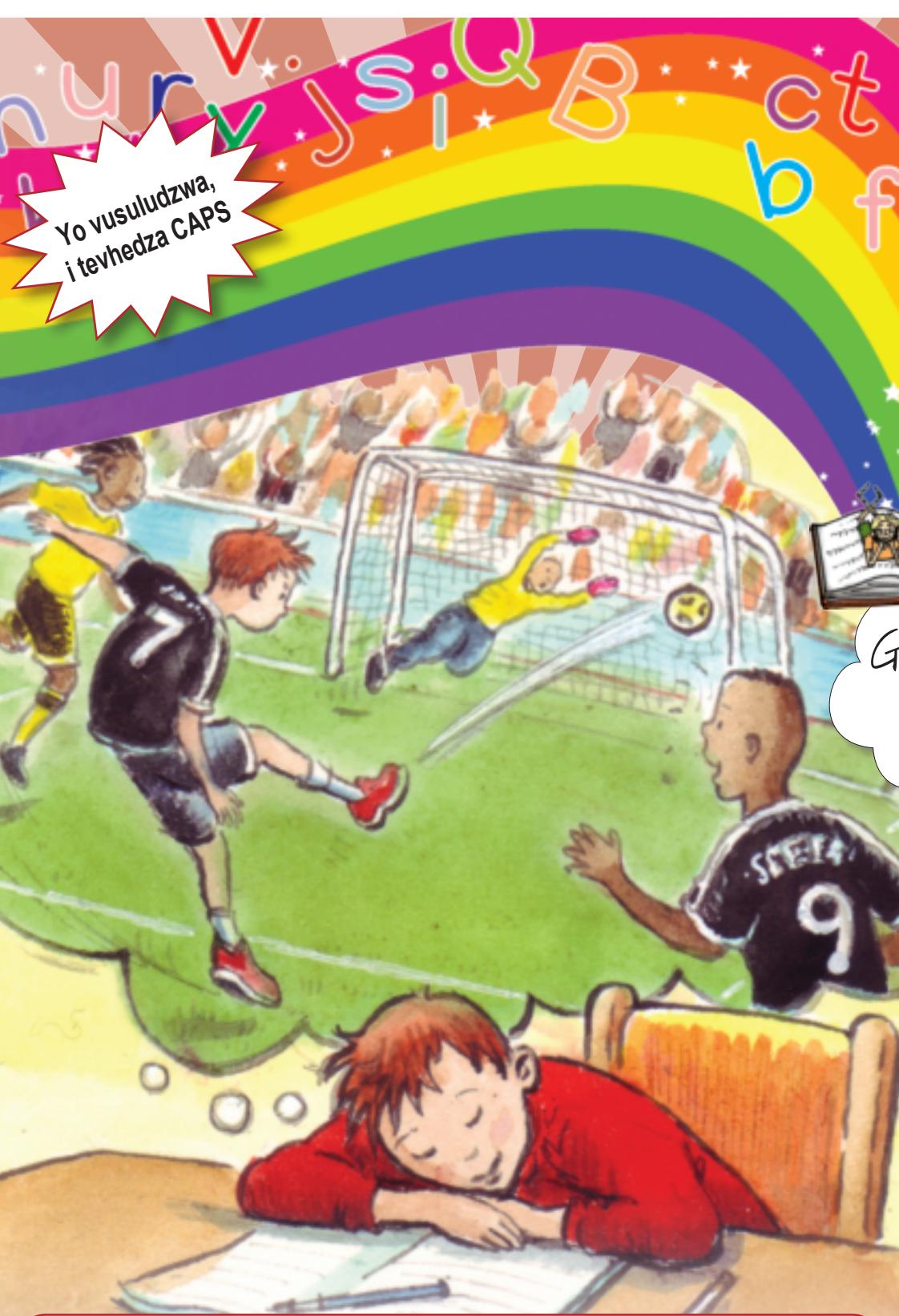
Bugu ya 2
Themo dza
3 & 4

TSHIVENDA LUAMBO

Yo vusuludzwa,
i tevhedza CAPS

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI – Gireidi ya 6 Bugu ya 2

Dzina:	Kilasi:
--------	---------

basic education
Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

ISBN 978-1-4315-0123-6

ISBN 978-1-4315-0123-6
 9 781431 501236

Rainbow
WORKBOOKS

TSHIVENDA HOME LANGUAGE
GRADE 6 – BOOK 2
TERMS 3 & 4
ISBN 978-1-4315-0123-6
THIS BOOK MAY NOT BE SOLD.
7th Edition

- Bugu dza mishumo dzi re kha tsielano iyi:
- Luambo lwa Nyengedzedzo Gireidi 1–3 (Nga nyambo dzothe dza tshiofisi)
 - Luambo lwa Nyengedzedzo Gireidi 4–6 (Nga Luisimane)
 - Litheresi ya Luambo lwa Hayani Gireidi 1–6 (Nga nyambo dzothe dza tshiofisi)
 - Mbalo Gireidi 1–3 (Nga nyambo dzothe dza tshiofisi)
 - Mbalo Gireidi 4–9 (Luisimane na Afrikaans)
 - Zwikili zwa Vhutshilo Gireidi 1–3 (Nga nyambo dzothe dza tshiofisi)

U ūlukanya Mulayotewa (Ndayotewa) wa Riphabuliki ya Afrika Tshipembe (1996)
Milayo ya nthesa ya shango i wanala kha Mulayotewa (Ndayotewa) wa Riphabuliki ya Afrika Tshipembe (1996). Milayo igi i na maanda u fhira na muphuresidennde, maanda ayo a fhira a dzikhothe na a muvhuso wothe.
Ndi milayo ine ya laya vhatu vha lino shango uri vha tea u farana nga ndilaqe. Mulayotewa wa shango wo itelwa u tsireledza rothe ri no khou tshila zwino na vhana vhashu vhane vha kha di do da.

Talukanyani hune ra bva hone.

Ri songo dovha vhukhakhi ha mulovha.

Mulayotewa washu u ri thusa uri ri elekanye nga vhumatshelo ha khwige ha rothe khathihi na u vhu fhata.

Riye, vhatu vha Afrika Tshipembe;

Ri dzihela n̄ha u shaqha vhumakanyi kha tshifhinga tsho fhehlo;

Ri thonifha havho vhe vha tambulela vhumakanyi na mbofholowo kha shango l̄ashu;

Ri thonifha havho vhe vha shuma vha tshi itela u fhaqha na u bveledzisa shango l̄ashu; na

U tenda uri Afrika Tshipembe ndi ja vhothe vhane vha dzula khalo, vho vhofhekanyawo vha vha huthihi naho vha sa fani.

Zwenezwo, nga kha vhaimeleli vho khethiwaho zwavhu, ri khou t̄anganedza ino Ndayotewa sa wone Mulayo Muhulusa wa Riphabuliki uru u—

Fhelise khethululo ya tshifhinga tsho fhehlo na u thoma tshitshavha tshire tsho disendeka kha ndeme dza demokirasi, vhumakanyi ha matshiliso na pfanelo dza vhatu;

Fhaqha mitheo kha demokirasi na tshitshavha tshi re khagala hune muvhuso wo disendeka kha lufuno lwa vhatu nahone vhadzulapo vho tsireledza nga mulayo nga n̄ila i linganaho;

Khwinisa ndeme ya Vhutshilo ha vhadzulapo vhothe na u vhofholola vhumakanyi ha muthu muhwe na muhwe; na

Fhaqha mbumbano na demokirasi zwa Afrika Tshipembe uru ji kone u vha fhetu ho teatho sa muvhuso wo q̄imisaho kha muta wa tshaka.

Shumisani pfanelo dzanu sa mudzulapo wa Afrika Tshipembe ni dohne ni vhe na vhudifhinduleli ha u tsireledza pfanelo dza vharwe.

Divhani Mulayotibe Wa Pfanelo na Mulayotibe Wa Vhudifhinduleli.

Mudzimu tsireledza vhatu vhashu.

Nkosi Sikelel' iAfrika. Morena boloka setjhaba sa heso.

God seën Suid-Afrika. God bless South Africa.

Hosi katekisa Afrika.

Kunwalele

Vho Angie Motshetka
Minista wa Muhasho wa
Pfunzo ya Muteo

Vho Enver Surty
Muthusaminista wa Pfunzo
ya Muteo

Bugu idzi dzo iñwalelwa vhana vha Afrika Tshipembe, mushumo wa hone wo rangiwa phanda nga Minista wa Pfunzo ya Muteo. Vho Angie Motshetka na Muthusaminista wa Pfunzo ya Muteo. Vho Enver Surty.

Bugu dza mishumo dza Rainbow ndi tshipida tsha zwe Muhasho wa Pfunzo ya Muteo wa ita zwa u khwiñisa vhukoni ha vhagudi vha Afrika Tshipembe vha gireidi dza rathi dza u ranga. Sa tshiñwe tsha zwithu zwihiwlwane zwa Pulanetshumisi ya Muvhuso, thandela iyi yo konadzea nge ya lambedzwa lu sa vhudziswi nga Muhasho wa Gwama ja Lushaka.

Hezwi two ita uri Muhasho u kone u bveledza bugu idzi, dzi kha nyambo dzoñhe dza tshiofisi, dzi tshi waniwa mahala.

Ri na fulufhelo ja uri bugu idzi dzi do thusa vhadededzi (vhagudisi) mushumoni wavho wa u funza wa duvha linwe na linwe khathihi na u vha na vhuñanzi uri vha khunyaledze kharikuñamu yoñhe. Ro ita nga vhuronwane uri ri sumbedze ndila vhadededzi kha nyito nge ra shumisa aikhoni dzi no sumbedza uri mugudi u tea u ita zwifhio.

Ri na fulufhelo li no bva li mbiluni uri vhana vha do ñiphina nga u shumisa bugu idzi zwenezwi vha tshi khou aluwa na u guda, khathihi na uri na vhonevho, sa mudededzi, vha do ñiphina na vhana avha.

Ri ri kha vhone na vhagudi vhavho, ngavhe zwi tshi vha nakela musi vha tshi shumisa bugu idzi. Zwi pfumbe.

Dilugiseni

Rerani na tshigwada tshañu uri ni kuvhanganye mihibulo. Shumisani mepe wa mihibulo kha u dzudzanya mihibulo yañu siani ja puloto, vhaanewa/vhabvumbedza na fhethuvhupo.

Mvetamveto

Nwalani mvetamveto yañu ya u tou thoma. Elekanyani nga lushaka lwa vhathetshelesivhañaleli, tshivhumbeo na phara iñwe na iñwe.

Vusuludzani

Vhalani mvetamveto nga lijo ja u sasaladza ni wane mbigelamurahu i no bva kha vhaiñwe nga inwi kiñasini na mudededzi wañu.

Dzudzanyani

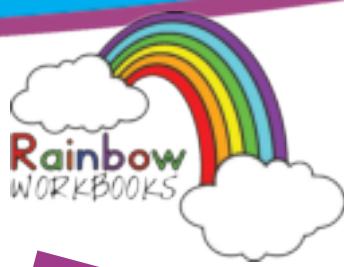
Dzudzanyani nga u ñola mupeleño na ndongazwiga. Itani ndulamiso ya mvetamveto.

Andadzani

Nwalani mvetamveto yañu ye ya dzudzanywa na u lulamiswa, sa one maniwalwa a u khunyaledza.

Gireidi
ya 6

L u a m b o
L w a H a y a n i

NGA TSHIVENDA

Heyi bugu ndi ya:

TSHIVENDA

Bugu ya

2

TSUMBANDILA DZA U SHUMISA IYI BUGU YA MISHUMO

Bugu ya Mishumo ya vhuimo ha vhukati ha ngudo ya Luambo lwa Hayani i a vha ḥanganedza. Vhuimo uhu ha vhukati ha ngudo dza Luambo lwa Hayani ho itelwa u alusa vhukoni ha luambo kha vhagudi uri vha kone u alusa zwikili zwavho zwa u davhidzana hu no itwa vhutshiloni, khathihi na u alusa zwikili zwa u guda funzoni ri tshi buđa na kharikhuđamu. Ri na fulufhelo lauri vha ḥo zwi vhona uri iyi Bugu ya Mishumo i thusa vhagudi kha u alusa vhukoni uhu he ha bulwa.

Bugu ya Mishumo iyi yo dzudzwanywa hu tshi tevhedzwa zwitendeledzi zwa vhege mbilimbili zwa CAPS. Vha ḥo ḥanganana na migaganyo ya zwine zwa ḥo funzwa kha tshitendeledzi tshiřwe na tshiřwe tsha vhege idzi mbili kha masiařari 1, 35, 69 na 103 a iyi Bugu ya Mishumo.

Tshitendeledzi tshiřwe na tshiřwe tsha vhege mbili tsho vhekanya ura tshi katele zwikili zwi tevhelaho zwa luambo:

Kha ri ambe

1 U thetshelesa na U amba (Oraļa) – awara dza 2 kha tshitendeledzi tsha vhege dza 2 (mbili)

Vhagudi vha tea u ḥewa zwikhala tshifhinga tshořthe zwa u alusa zwikili zwavho zwa U thetshelesa na U amba zwa u kuvhanganya ngazwo mafhungomatsivhudzi, vha tandulula thaidzo na u bula mihibulo yavho na kuvhonele kwavho kwa zwithu.

Bugu ya Mishumo i na nyito dzi re na tshivhalo dza u amba na u thetshelesa dzine vhona vha nga dzi shumisa u itela u vha na vhuřanzi uri vhagudi vha wana zwikhala musi na musi zwa u ita ḥowendowe dza u tou amba.

Kha ri vhale

2 U vhala na U Talela – awara dza 5 kha tshitendeledzi tsha vhege dza 2 (mbili)

CAPS i lila ura vhagudi vha vhale na u talela zwibveledzwa zwa mařwalwa magede na tshaka dza mařwalwa nngede kha tshitendeledzi tshiřwe na tshiřwe tsha vhege mbili. Hafha hu katelwa u vhala: nganeapfufhi (zwiřori zwipfufhi), fołokuloo (ngano), nganetshelomuňe, mařwalo, imeiři, zwiřwalwa kha dayari, matambwa, atikili dza guranndja, atikili dza magazini, inthaviwu dza radio, vhurendi, mařwalwa a u ḥuřuwedza, khungedzelo, ndaela, ndaedzandila na kuitelwe kwa zwithu. I tshi inga kha zwenezwi, CAPS i lila ura vhagudi vha vhale mařwalwa a re na mafhungomatsivhudzi a u tou vhona: mimepe, tshati, dzithebuļu, nyolo, mepe ya mihibulo, tshati dza mutsho, phosřara, ndivhadzo, zwifanyiso na dzigirafu. Vha ḥo wana hu na zwibveledzwa zwa mařwalwa zwi re na tshivhalo kha iyi Bugu ya Mishumo.

CAPS i bula maitele a u vhala ane a vha maga a thangelauvhala, u vhala na thevhelauvhala. Vha ḥo ḥanganana na ḥhalutshedzo dzi no sumbedza maga nga maga dza ‘kuvhalele’ nga ngomu ha khavara ya iyi Bugu ya Mishumo.

Kha ri řwala

3 U řwala na U ḥekedza – awara dza 4 kha tshitendeledzi tsha vhege dza 2 (mbili)

CAPS i lila vhagudi vha tshi ita ḥowendowe dza u řwala musi na musi dza mafhungo o fhambananaho. Bugu ya Mishumo iyi i na fureme dza u řwala ngadzo khathihi na nzunzanyo dzi no ḥo ḥudumedza vhagudi vha tshi bveledza zwibveledzwa zwa u tou řwala, zwa u tou vhona na zwa midia minzhi. Vha ḥo ḥanganana na ḥhalutshedzo dzi no sumbedza maga nga maga dza ‘kuřwalele’ nga ngomu ha khavara ya iyi Bugu ya Mishumo.

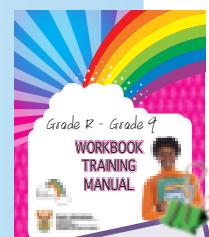

Kha ri řwala
LUAMBO

4 Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo – awara ya 1 kha tshitendeledzi tsha vhege dza 2 (mbili)

CAPS i vha ḥea mutevhe wa Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo (zwiterňwa) zwine zwa tea u funzwa kha gireidi iřwe na iřwe. Iyi Bugu ya Mishumo i džhenisa na ḥowendzo nngede dza tshitendeledzi tshiřwe na tshiřwe tsha vhege mbili. Nyito idzi dzi anzela u katela ‘noutu/nzhele’ dza u ḥalutshedza milayo ya luambo.

Kha vha shumise
Bugu ya Mishumo khathihi
na zwiřwe zwiko zwi re
hone. Kha vha ḥole CAPS
ya Vhuimo ha Vhukati ya
Luambo lwa Hayani.

Vha tshi ḥoda
tsivhudzo iřwe kha
vha ḥole Manyuwařa
wa Workbook Training
Manual.

Z
W
ir
en
g
o
m
u

Thero ya 5: Ngoho na khumbulelwa

Vhege dza 1 - 2: U anetshela ngano

65 Mutukana we a zwima thalente (mpho) yawe

2

U vhala marivalwa a nganetshelo.
U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga marivalwa.

66 Vhangani ha imi u zwima

4

U vhala marivalwa a nganetshelo.
U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga marivalwa.
Kha marivalwa u wana maipf'i ane a amba zwihihi na mafurase e a newa.
U bula vhudip'i he Vhangani a vha naho.
U nwala tshiwalwa tsha dayari a tshi nweledza tshiitori.

67 U nwala tshiitori tsha inwi mune

6

U rera nga vhaanewa, fhethuvhupo na zwiitei zwa tshiitori tsha Vhangani.
U dadza mepe wa mihibulo a tshi pulanela tshiitori o sedzesza vhaanewa, fhethuvhupo na puloto.
U nwala tshiitori tshi no bva kha mepe wa mihibulo nga vhudele.

68 Tshaka dzo fhambananaho dza masala

8

U fhedzisa mafhungo nga u nwala masalamasumbi na masala mavhudzisi one.
U topola masala a sa gumi a sumbedza uri a shuma na nnyi kana na mini.
U anetshela tshiitori tsha Vhangani nga thehekano yone.

69 Kha ri senguluse bugu

10

U vhala tsenguluso ya bugu.
U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga tsenguluso ya bugu.
U vhambedza maipf'i na t̄halutshedzo dzone dza.

U nwala tsenguluso ya bugu ye vha i vhala ya vha takadza.

70 Mutambo wa Tshifhinga tsha Zwino

12

U tamba mutambo wa kha bodo (gwati) wa tshifhinga tsha zwino.

71 Vho Nelson Mandela vha ya tshikoloni tsha nthia

14

U vhala liwalwa le ja disendeka nga nganeavhutshilomu ne ya Vho Nelson Mandela.

Themo ya 3: Vhege dza 1 - 4

U nwala fhungo ja fhethuvhupo huiwe na huiwe he ha sumbedza kha zwifanyiso.
U elelw thevhekano yone ya zwiitei tshiitorini nga u nombora mafhungo.

77 U elekanya nga vhaanewa

26

U nwala mat̄aluli a no t̄alula mvumbo ya ndau.
U nwala phara ya u t̄alutshedza ndau.
U nekana mihibulo na vhañwe ya mat̄aluli a u t̄alutshedza mvumbo ya Jabu.
U nwala ngaganyamvumbo
U nwala t̄alutshedzo ya muthu wa vhukuma.

78 Ri lavhelesa luambo

28

U humblela tshiitori nga u rera nga zwifanyiso.
U shumisa thebuļu ya maiti kha u t̄alutshedza zwine zwa khou bvelela tshifanyisoni tshiñwe na tshiñwe.
U nwala fhungo zwine zwa khou bvelela zwifanyisoni.
U nwalulula mafhungo a tshi shumisa tshifhinga tshi daho.

79 Madzina

30

U nwala mafhungo a no yelana na tshati.
U topola maipf'i a re na u na jiiti mafhungoni.
U rera nga vhuimo ha khoma na uri i shandula zwine fhungo ja amba nga ndila ifhio.

80 A t̄anganyeni

32

U shumisa mat̄anganyi kha u vhumba mafhungombumbano.
U topola maiti na madzina mafhungoni.

Mutukana we a zwima thalente (mpho) yawe

Kha ri vhale

Ni do vhala tshičori itsi kha
mabammbiri a u shumela
mavhili.

Musi ni sa athu vhala

- Lavhelesani zwif anyiso na tħohwana ni lingedze u humblela uri marwalwa aya a nga vha a tshi amba nga mini.
- Tshimbidzani mačo kha siačari ni wane uri ni do vhala nga mini.

Musi ni tshi khou vhala

- Vhambedzani zwe na humblela na zwe na vhala.
- Arali ni sa psesesi tshipida tshigede tshi whaleni hafhu nga u ongolowa. Tshi vhaleleni ntħha.

Ndi musi zwikolo zwe vala. Vhangani, we a vha a tshi dzula Limpopo, o vha tshi khou tħavha muroho ngadeni ya tshitshavha seli na mudi wa haw. Musi a tshi tou imisa tħoho, a vhona khonani yawe Dingani a tshi fhira a tshi khou gidima.

"Yaa, Dingani. Ni do vha ni tshi khou ita mini zwino tshikolo tsho vala?" hu vhudzisa Vhangani.

"Ndi mukapučeni wa thimu ya bola ya tshikolo, zwino ri tea u ita ndowendowe duvha liniwe na liniwe u itela thonamannde khulu," Dingani u a fhindula. "Ndi vhona u nga nariwaha ri do i wina!"

"Yoo, zwi shapu luniwe!" Vhangani u a fhindula.

Musi Dingani a tshi khou gidima a tshi fhira, Vhangani a thoma u amba e etħe, "Ndi tou tama arali ndo vha ndi kha thimu ya bola. Na nne ndi do thoma u u phurakhithisa (ita ndowendowe)."

Nga vhege i tevhelaho, Vhangani a tħuwa na Dingani phurakhithisini ya bola. A tħamra na thimu, fħedzi zwithu zwi sa tshimbile zwavħudi. A dipiringedza lunzhi nahone a ita na u korela il-a ħalli tħalli.

Musi metshe wo no fħela, Vhangani a zwi vhona uri zwa bola a si zwave. A tħuwa a tshi kokodza milenzhe a tshi ya hayani. Hu si kale o vha o no vha ngadeni miroħoni.

Nga tshenetsho tshifħinga, ha fhira Jani. "Hee, Jani! u a vhidzelela. "Ni do vha ni tshi khou ita mini zwino tshikolo tsho vala?" Jani a ri, "Ndi kha khwairi ja kereke, zwino ndi do vha ndi tshi khou ya phurakhithisini ya khwairi duvha liniwe na liniwe. Ri khou lugisela khontsati khulu."

"Hee vhanna, ndi tou tama arali ndo vha ndi kona u imba," ndi Vhangani a tshi amba nga mbilu". Muñwe na muñwe u khou ita zwithu zwine zwa takadza, ngeno nne ndi tshi khou fħedza tħilimo tħoħthe ndi tshi khou lima ngade."

Kha ri nwale

Fhindulani mbudziso iyi nga u ita thiki tshibogisi tsho teaho.

Izwi zwi ni vhudza mini malugana na ndila ye Vhangani a dipfa ngayo?

A	O vha a tshi tama u dantsa
B	O vha o tungufhala
C	O vha e na mazhuluzhulu
D	O vha a tshi tama u shuma ngadeni

Maipfi maswa

Nwalani mafhungo mavhili a no ri vhudza uri Vhangani o vha e na lutamo lwa u vha na mpho dzine khonani dzawe dza vha nadzo.

Kha ri nwale

Nwalani zwithu zwivhili zwi si na sia zwe Vhangani a ita musi a tshi khou lingedza u tamba bola.

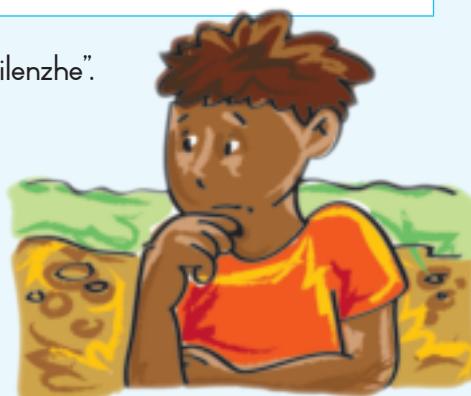
Pulane dza Jani dzo vha dzi dzifhio dza musi tshikolo tsho vala?

Vhangani o dipfa hani malugana na ngade musi a tshi fhedza u amba na Jani?

Tshitorri tshi ri musi metshe u tshi fhela, Vhangani "o tuwa a tshi kokodza milenzhe".

Izwi zwi ni vhudza mini malugana na ndila ye Vhangani a dipfa ngayo?

A	O vha a tshi tama u dantsa.
B	O vha o tungufhala.
C	O vha e na mazhuluzhulu.
D	O vha a tshi tama u shuma ngadeni.

Vhangani ha imi u zwima

Kha ri vhale

Nga murahu ha vhege dzi si gathi, Vhangani a vhona phamfulethe i no khou ita khuwelelo kha vhaswa uri vha dzhoin tshigwada tshiswa tsha u imba. Ni vhona u nga o ita mini Vhangani? O mbo di ya uri a vhone arali a tshi nga zwi kona. Fhedziha, musi a tshi khou imba, ipfi lawe la haka na u tzhipea. Muñwe wa madzhadzhi a sinyalala, Vhangani a mbo di zwi divha uri a nga si nangiwe.

Vhangani a kokodza milenzhe a tshi humela hayani a vhuyelela ngadeni. "Khonani dzanga dzothe vha na thalente dza tshipentsheld," ndi ene a tshi humbula. "Ndi tou tama arali ndo vha ndi na tshirwe tshithu tshine nda kona."

Holodei yothe, Vhangani o i fhedza a tshi khou tsa a tshi gonya a tshi zwimana na thalente yawe, tshifhinga tshothe o vha a tshi humela hayani o vhaisala, a vhuyelela ngadeni.

Musi holodei i tsini na u fhela, Vhangani a vhona khonani dzawe Dingani na Jani hafhu. "Hei, ila thonamennde khulu ya bola yo tshimbila hani?" u vhudzisa Dingani.

"Ro wina!" ndi Dingani a tshi fhindula. "Khontsati yone?" Vhangani u vhudzisa Jani.

"Ndi ya matshelo. Khwairi yashu yo shuma nga maanda, nahone nne ndi khou ya u imba solo!"

"Ri a ni fhluledza, vhanna," ndi Vhangani a tshi vha vhudza. "Ndi tou tama arali ndo vha ndi na tshirwe tshithuvho tshi no nga zwa vhoiwe tshine nda nga dihudza ngatsho."

"Hee muhannga, ngoho?" hu vhudzisa Jani. "Miroho i re ngadeni yanu i tou titima! I vhonala i tshi nga difha nga maanda na u vha na pfushi nnzhi! Nne tshifhinga tshothe ndi tshi tavha zwithu, zwi a swa zwa fa. Ndi tou tama arali ndo vha ndi na mpho i no nga yanu ya u lima zwithu."

"Zwa vhukuma?" hu fhindula Vhangani. "Thamusi ndo vha ndi sa athu zwi vhona uri u lima ngade ndi tshithu tshihulwane." a setshelela. "Khezwi vhoiwe ni sa di ha hashu matshelo ri pembele ngauri thimu ya Dingani yo wina. Ni de ri le dina rothe. Ri tshi la miroho minumingu i no bva ngadeni yanga, ra kona u ya khontsatini ya Jani!"

(Tshiko: Sambula ya mbudziso na tsumbandila dza maraga dza thangela PIRLS)

Kha ri nwale

Ni zwi divha nga mini uri thimu ya Dingani i a kona u tamba bola?

Fhindulani mbudziso idzi nga u ita thiki tsini na phindulo yo teaho.

Zwe Jani a gudisa Vhangani ndi mini magumoni a tshiçori?

- A Uri hu na zwine a kona.
- B Uri u a kona bola.
- C Uri u lima ngade zwi a vhavha.
- D Uri khonani dzawe dzi na thalente u fhira ene.

Ndi nga mini Vhangani o ramba khonani dzawe uri dzi de ha hawé?

- A Upembelela u fhela ha holodei
- B Upembelela thalente yawe na dza vharwe
- C Utamba metshe wa bola
- D Uvha funza ngade

Kha ri nwale

Lavhelesani tshiṭori tsha *Mutukana we a zwima thalente* (mpho) ni wane maipfi ane a amba zwi tevhelaho:

u kokodza milenzhe (kha bammbiri ḥa u a shumela ḥa 65)

elekanya (kha bammbiri ḥa u a shumela ḥa 65)

u imba u woṭhe (kha bammbiri ḥa u a shumela ḥa 66)

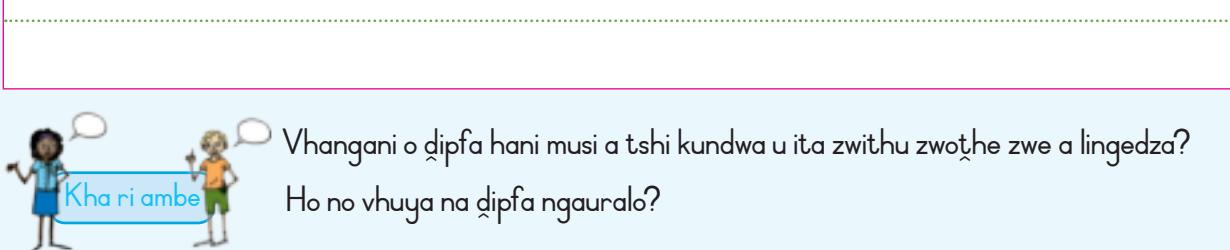
vhahatuli (kha bammbiri ḥa u a shumela ḥa 66)

zwi no fhaṭa muvhili (kha bammbiri ḥa u a shumela ḥa 66)

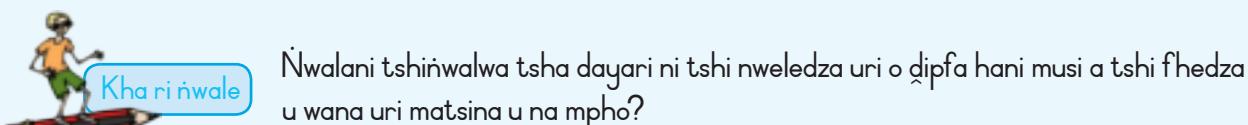
u kokodza milenzhe (kha bammbiri ḥa u a shumela ḥa 65)	
elekanya (kha bammbiri ḥa u a shumela ḥa 65)	
u imba u woṭhe (kha bammbiri ḥa u a shumela ḥa 66)	
vhahatuli (kha bammbiri ḥa u a shumela ḥa 66)	
zwi no fhaṭa muvhili (kha bammbiri ḥa u a shumela ḥa 66)	

Ndi zwifhio na zwifhio zwe Vhangani a lingedza u ita?

Vhangani o di pfā hani musi a tshi wana uri u na mpho ya u lima ngade?

Dayari yanga

Deithi

Dayari yanga	Deithi

U ñwala tshitɔri tsha nñe muñe

Lavhelesani itsi tshitɔri tsha *Mutukana u zwima thalente* (mpho) haf hu ni ambe nga mbudziso idzi:

- ❖ Vhaanewa vhahulwane ndi vhafhio?
- ❖ Thaidzo ndi ifhio?
- ❖ Itsitshitɔri tshi bvelela ngafhi? Talutshedzani fhethuvhupo.
- ❖ Hu bvelela zwiwo zwifhio?

Zwino pulanelani u ñwala tshitɔri tshamu inwi muñe.

Vhaanewa ndi vhonnyi?

Tshitɔri tshi bvelela ngafhi?

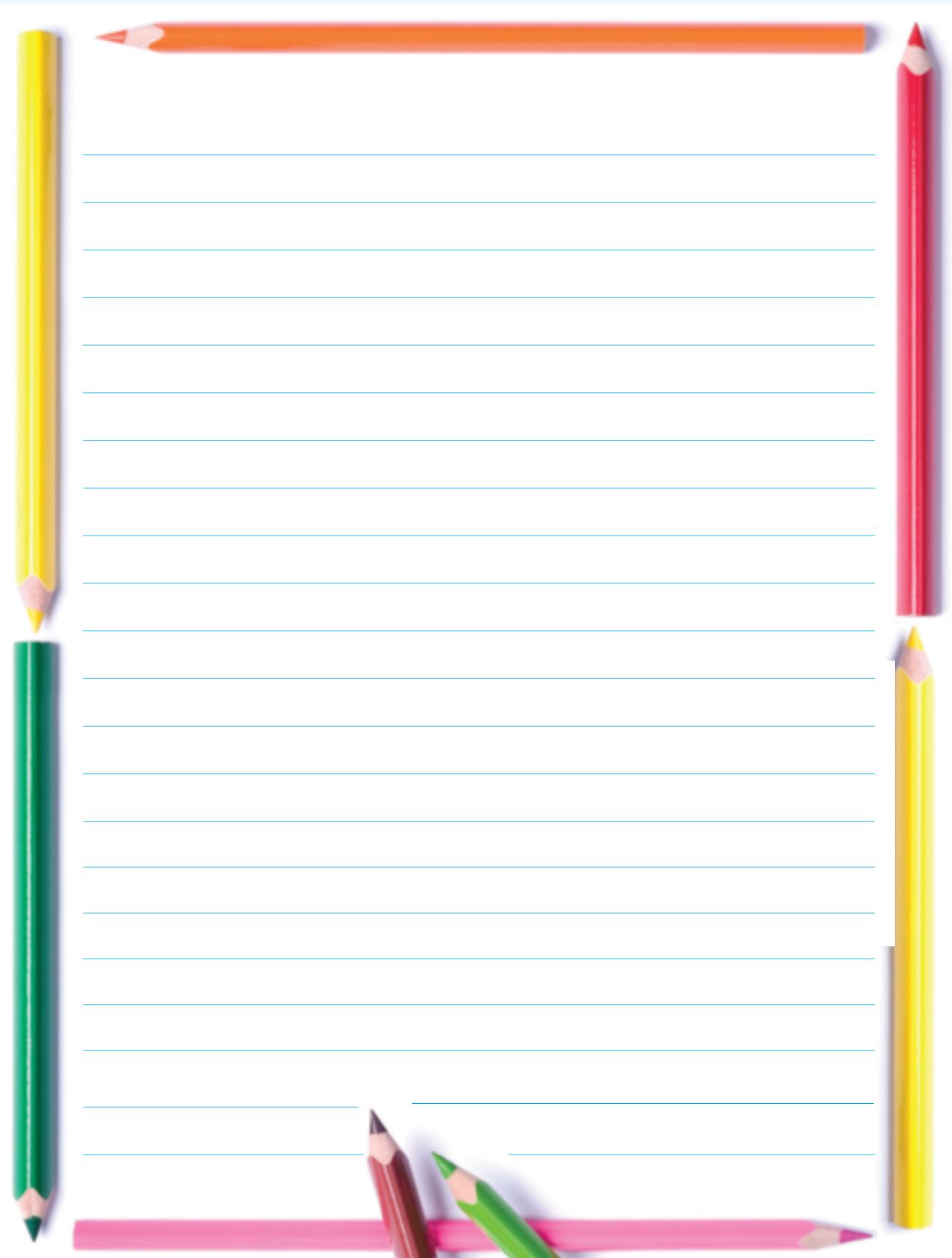
Tshitɔri tshi amba nga mini? (Nzulele kana thaidzo ndi ifhio?)

Hu bvelela zwiitei zwifhio?

Tshi fhela nga ndilade? Ho vha na thasululo ya thaidzo?

Deithi:

Zwino አውላናን ተከተል ተሸጋኑ. ሁሉም መሆኑን ከመሆኑ ይሞላል.

TEACHER: Sign Date

Tshaka dzo fhambananaho dza masala

Nwalani masalamasumbi one.

hedzila	izwi	hetshi	iyi	aya
---------	------	--------	-----	-----

Naledzi dza tħuda ndi _____.
_____ ndi bugu yanga.

Zwidulo zwiżuku kha _____ zwo naka.

Maluča u tħavha _____ maluvhha museni uyu mahola.
_____ midi ya u naka ndi ya Makhado.
_____ ine nda khou i shumisa ndi ya kukaladzi kwanga.

Ri lavhelesa
masalamasumbi.

Ni do zwi elelwa uri **hetshi** na **hezwi** zwi amba zwitħu zwi re tsini, ngeno **hetshila** na **hezwila** zwi tshi amba zwitħu zwi re kule.

Mavhudzisi

Ri lavhelesa mavhudzisi

Mavhudzisi a shumiswa kha u vhudzisa mbudziso. Dziñwe tsumbo dza mavhudzisi ndi **nnyi, mini, hani, lini, ngafhi na –fħio**.

Džhenisani mavhudzisi one mafhungoni aya.

Bugu yanga yo dzhiwa nga ?

Ndi inwi ?

Ni do tshimbila nga tshikolo
tshi tshi vala?

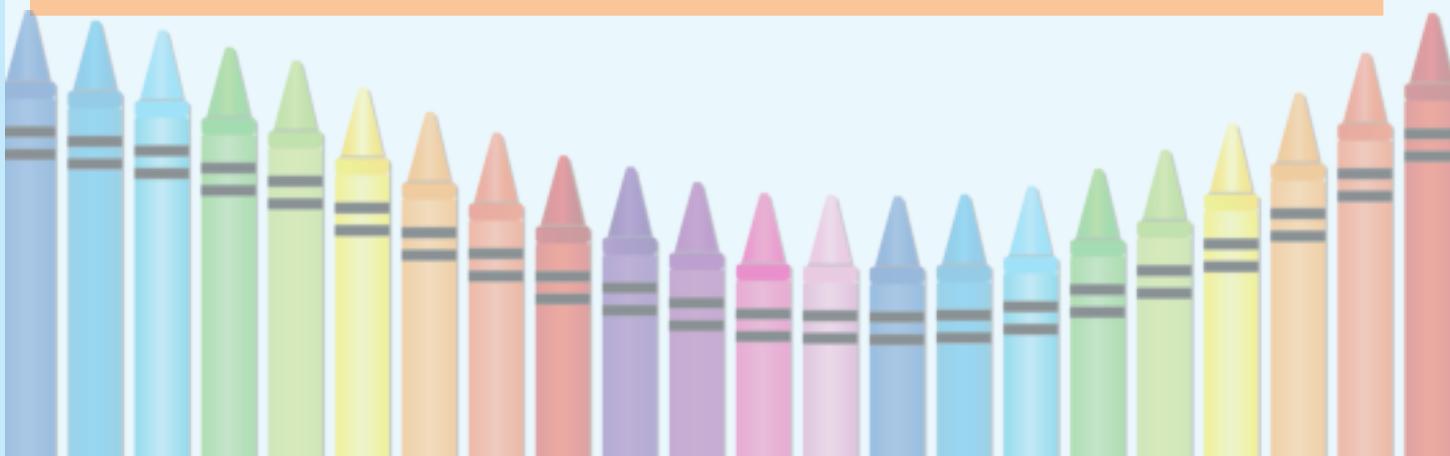
Kha nnđu idzi mbili khulwane ndi ?

Vhangani o dipfa musi wa khontsati?

Malume vho vhuya mushumoni?

nahone vha shuma ?

Mudededzi washu vha dzula ?

Masala a sa gumii

Ri lavhelesa masala a sa qumi

Lisala **li** sa gumi **li** sumbedza tshivhalo tsha vhathe kana tsha zwithu tshi songo bulwaho. Tsumbo dzo **dowelwaho** dza masala a sa gumi ndi muriwe na muñwe, huriwe na huñwe, uf'ho na uf'ho, nnyi na nnyi, vhanzhi. Hu shumiswa matsinde a no nga **-ñwe**, **-fho** na **-nzhi**.

Talelani masala a sa gumi mafhungoni ni ambe uri a amba nga nnyi kana zwifhio.

Muñwe na muñwe kilasini yashu o phasa mulingo.

Ndo ri u dzhena kamarani nda wana tshiñwe na tshiñwe tshi fhasi.

Vhathu vhanzhi vho rambiwa munyanjani.

Muthu ufhio na ufhio u na pfanelo dza u tshila o takala.

Muñwe mukalaha o vha a tshi khou ni ṭoda huñwe na huñwe.

Hu nqa swika nnyi na nnyi hu si kale.

Lushaka luñwe na luñwe lu na maitele alwo.

Talutshedzani hafhu tshit̄ori tsha Vhangani ni tshi shumisa maipfi, tsha u thoma, ha tevhela, nqa murahu, fhalaha na tsha u fhedza.

Li amba nqa

Vhagudi

Kha ri senguluse bugu

Dzina: Matilda

Muñwali: Roald Dahl

Yo andadzwa nga Khuvumedzi 2004

Yo andadzwa nga Puffin

Ndi Gwatitepa, masiañari ndi 240

Vhaanewa: Matilda Wormwood, Miss Honey na Miss Trunchbull

Fhethuvhupo: Tshikoloni na mudini u re ngei England

Puloto

Matilda ndi riwana o ḥalifhaho lu si na muñwe nahone u na ḫora la bugu li sa dzimulei. Vhabebi vhawe, vha ha Wormwood, vha vhona u nga ndi mudzindeli. Matilda u vhona u nga vhabebi vhawe vha takalela fhedzi u ḫalela TV na u ita tshelede. A humbula u vha shandula. A vho wana uri u na manditi ane a nga si shume fhedzi hayani, a nga shuma na tshikoloni tshawe tsha Crunchen Hall hune ha vha na ḥohoyatshikolo i no ofhiwa nga maanda nga vhana vhothe afho tshikoloni.

Mufumakadzana Vho Trunchbull.

Vhalani tsenguluso ya bugu ni fhindule mbudziso dici tevheldho.

Ni vhona u nga yo riwalelwya vhavhali vhafhio? Ni nga ita thiki kha zwigwada zwi no fhira tshithihi.

vhatukana	vhasidzana	vhaswa	vhahulwane	vhana vha miñwaha ya 9 – 13	
-----------	------------	--------	------------	--------------------------------	--

Ni tshi shumisa zwe na vhalala kha tsenguluso ya bugu, riwalani mafhungo mararu a no ḥalutshedza mvumbo ya Matilda.

Ni vhona u nga bugu iyi i do vha i tshi amba nga mini?

Talani mutalo ni tshi livhanya maipfi na ḥalutshedzo dzao dzone.

lu si na muñwe		lutamo lu sa fushei.
li sa dzimulei		muthu a no dina vhañwe
mudzindeli		zwiito zwa vhutolo
manditi		a zwi anzeli u wanala kha vhanzhi

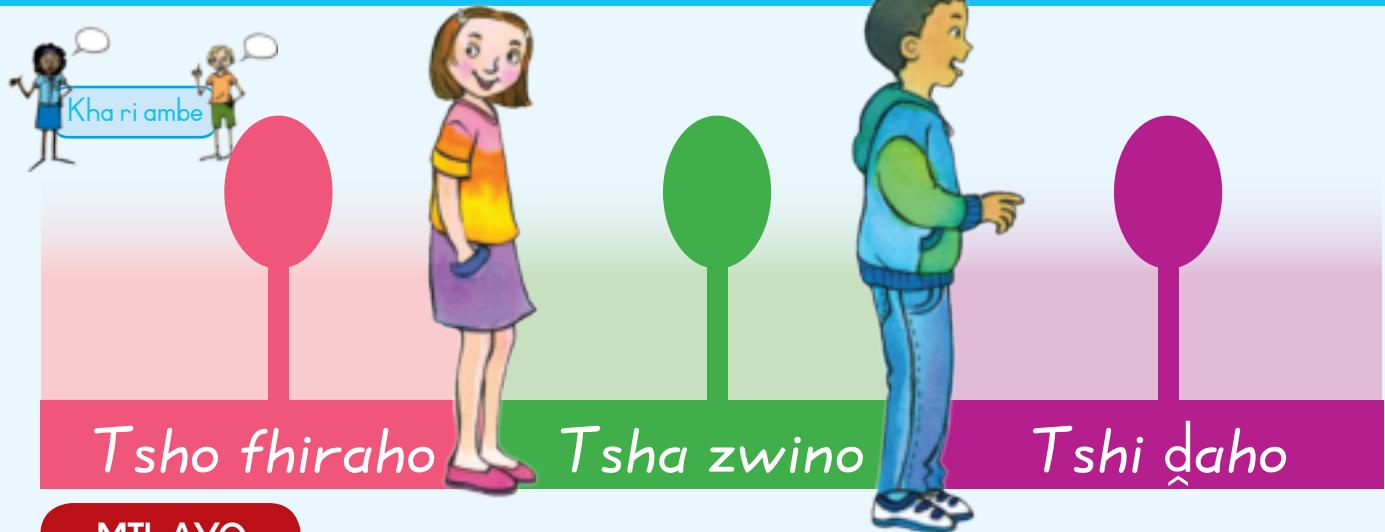
Nwalani tsenguluso ya bugu kana tshit̄ori tshe na vhala na tshi takalela. Musi no no fhedza tsenguluso, t̄ut̄uwedzani khonani dzanu dici vhale.

Dzina ja bugu	
Munwali	
Puloto Hu bvelela mini?	
Fhethuvhupo Tshit̄ori tshibvelea ngafhi nahone lini?	
Vhaanewa Vhathu vha re tshit̄orini ndi vhonnyi?	
Bugu iji ndi ya khumbulelwā?	
Thero Tshit̄ori tshi amba nga mini? Mulaedza wa tshit̄ori ndi ufhio?	
Zwe nda zwi takalela Ndi tshipida tshifhio tsha tshit̄ori tshi re tshonetshone?	
Themenndelo Ndi nga mini ni tshi nga tshi themenndelo kha khonani yanu?	

Mutambo wa Tshifhinga tsha Zwino

MILAYO

Tambani mutambo wa tshifhinga tsha zwino. Posani daisi i wele tshibogisini. Tangedzelani phindulo yone. Arali na tangedzela phindulo i si yone, ni songo tama kha raundu i daho. Arali na nga swika kha nomboro ya 35 ngeno ni sa athu tangedzela zwibujoko zwothe ni tea u thoma mathomoni a mutambo u swika no no tangedzela phindulo dzothé dzone. Muthu we a kona u tangedzela phindulo dzothé dzone ndi ene we a wina.

UTHOMA

1 Nne ndi dzula/ndo dzula Kimberly.

2 Namusi ri khou shuma/ro shuma ra neta.

3 Masindi u lela/o lela vhana.

4 Vhone vha/vho nwa madi.

5 A ni tambi.

6 Ri/ro na ndala.

7 Tshi/tsho lenga.

8 Musidzana u/o tshikoloni.

9 Mulalo u/o neta nga u t̄avhanya.

10 Humelani murahu nga maga mavhili.

11 Gokoko li/lo wa la phulea.

12

32 Tshi na phepho a **tshi/tsho** sumbedzwi mulilo.

33 Vhathu **vha/vha do la** zwiliwa.

34 Ene **u/tshi** na mulenzhe.

35 **No wina?**

31 Kutukana **ku a/kwo** imba.

30 A ni tambi.

29 Zwiliwa **zwi a/zwo difha**.

14 Vho/vha namela bisi.

13 Vhangani **u/o na thotho**.

15 Tambani hafhu.

16 Ndau i fhubu fhedza/**yo** fulufhedza Jabu.

17 Mme a Jabu **vha/bika/vho/bika** tshilalelo tsha mutani.

18 U/o vha e na **ndala**

19 Mudededzi **vha/vho/vha** vhe kilasini?

20 A ni tambi.

21 Ndi/ndo shuma nga maanda zwino.

22 Vho/vha lima tsini na bada.

23 Kholomo **i/yo nwa madi**.

24 Tshikoli **tshi/tsho difha** na nduhu.

25 Tambani hafhu.

26 Zwimange **zwi/zwo swura mafhi**.

27 Lufhangang **lu/lu do tshea mutukana**.

28 Lwendo lu **a/lu do kondi**.

TEACHER: Sign _____ Date _____

13

71 Vho Nelson Mandela vha ya tshikoloni tsha nt̄ha

Kha ri vhale

Vhuñwe vhusiku ndi na miñwaha ya t̄ahe, nda pfa ha hashu hu na bonyongo. Nda wana khotsi anga vho lala nduni ya mme anga, vho tou ganama, vha kati na zwingaho u hot̄ola hu sa gumi. Vho vha vha tshi khou luala vhuriwe vhulwadze vhu no nga ha mafhafhu. Hu si kale nga murahu ha izwo vha lovha na vhutshilo hanga ha shanduka tshothe. Nda tea u tuwa nda yo dzula na malume anga vhe vha vha tshi do kona u nt̄hogomela vha nnyisa na tshikoloni. Nda paka zwithu zwi si gathi zwe nda vha ndi nazwo nda tuwa na mme anga haya hanga huswa.

Zwo vha zwi tshi vhavha u tuwa Qunu. Nda rembuluwa nda sedza murahu hayani na dakalo line nda khou li sia. Nda sedza nn̄du na vhathe vha tshi khou bvelaphanda na mishumo yavho. Nda sedza kudambo kwe khakwo nda vha ndi tshi bambela na u tamba na vhariwe vhatukana. Mañ̄o anga a sedza nn̄du tharu dza hashu. Nda tuwa – fhedzi nda sa kone u vhona vhumatshelo hanga.

Nda ya nda dzula na Malumele Jongi ngei Mqhekezweni, kushangoni kwa tsini. Vho vha vhe khonani khulu ya khotsi anga. Nda tuvha Qunu na mashaka anga a hanengei, fhedzi vhutshilo hanga na Malume Jongi ho vha hu ha vhudi. Ndo tamba na riwana wavho, Justice, ra difhelwa vhukuma. Malume vha mpfara sa riwana wavho. Nda dzhena tshikolo tsha lufhera luthihi tsha tsini nda guda Tshiiismane, Tshixhosa, Divhazwakale na Divhashango. Ndo vha ndi khou shuma zwavhud̄i tshikoloni ngauri ndo vha ndi tshi shumesa na makhulu wanga vha tshi t̄ola mushumo wanga madekwana manwe na manwe.

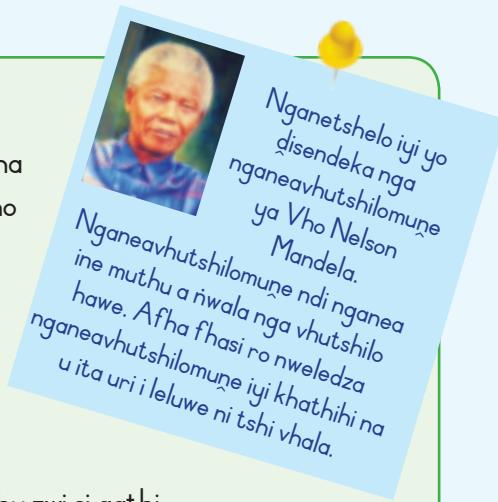

Musi ndi na miñwaha ya 16, Malume Jongi vha nnyisa Clarkebury School. Sa khotsi anga vho vha vha tshi funa na u tenda kha zwa uri pfunzo i na ndeme.

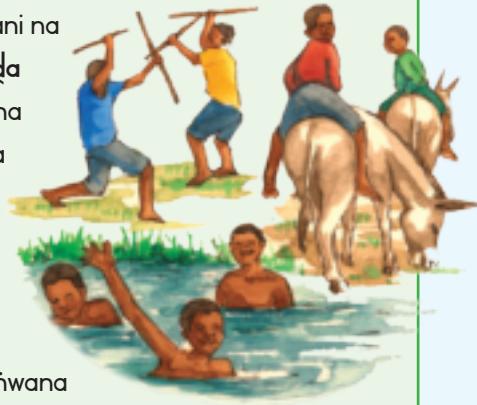
Clarkebury ho vha hu tshi fhira Mqhekezweni. Tshikolo tsha hone tsho vha tshi na tshikhuvhugu tsha dauzeni mbili kana u fhira dza zwifhañ̄o zwa tshikoloni.

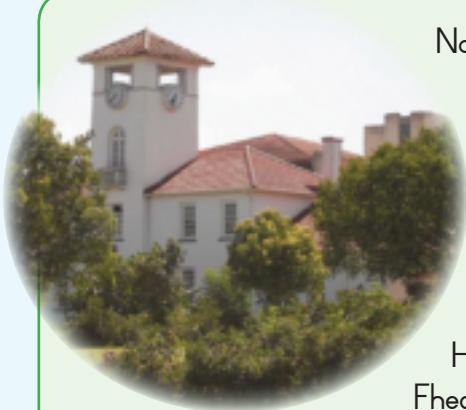
Duvha la u thoma la kilasi dzanga ndo vha ndo rwela nga mabutswu maswa. Musi ndi khou khwathamedza ndi tshi dzhena kilasini ine fhasi ha vha hu mabulannga, nda vhona vhasidzana vhavhili vhe vha vha vho dzula phanda vha tshi khou t̄alela misumbedzo yanga vho tou fa nga zwiseo. Nda fhedza ndo dowelana na muñwe wavho lwe a fhedza o vha khonani yanga khulwanesa Clarkebury.

Hu si kale nda dowela vhutshilo ha Clarkebury. Nda tamba mitambo na zwipotso nga hune nda kona, fhedzi ndi sa tou vha makone lini. Vhunzhi ha vhane nda dzhena navho kilasini vho vha vha tshi mphira mudavhini mphira na kilasini. Ndo vha ndi tshee na zwinzhi zwine nda tea u zwi guda uri ndi vha fare.

Nganetshelo iyi yo
disendeka naga
nganeavhutshilomuñe
ya Vho Nelson
Mandela.
Nganeavhutshilomuñe ndi nganea
ine muthu a riwala nga vhutshilo
hawe. Afha fhasi ro nweledza
nganeavhutshilomuñe iyi khathihih na
u ita uri i leluwe ni tshi vhala.

Naho ndo thoma nga u ongolowa ndo vho thoma u **vhonā kubuli**, ha vha na mvelaphandā nda fhedza ḥanziela yanga ya fhasi (Gireidi ya 10) nga miñwaha mivhili n̄thani ha miraru. Nda ḫivheā sa muthu wa maluvhi a no fara nga u ḥavhanya, ngoho ndi ya uri ndo vha ndi mushumi a re na biko.

Zwino musi ndi na miñwaha ya 21 ndo ya nda dzhena Fort Hare University College.
Fhedzi izwo ri ḫo do zwi amba liñwe ḫuvha.

Kha ri ambe
Mafurase o swifhadzwaho a amba mini? Ḫalani maipfi a no kondā dikishinarini yanu ni vhumbe mafhungo nga liñwe na liñwe lao ni tshi sumbedza zwine la amba. Nwalani mafhungo hafha.

- ❖ Talutshedzani vhutshilo ha Vho Nelson Mandela vha tshee muñku musi khotsi avho vho no lovha.
- ❖ Vhutshilo havho ho shanduka hani nga murahu ha lufu lwa khotsi avho?
- ❖ Ndi zwifhio zwine na vho zwi ḫivha nga zwikolo zwiraru zwo fhambandho zwo bulwaho afho tshitɔrini?

Fhedzisani thebulu i re afho fhasi ni tshi nweledza zwiwo zwi re na ndeme zwa vhutshilo ha Vho Nelson Mandela kha maga o fhambanaho a vhutshilo havho.

Liga kana vhukale havho	Tshiitei tshihulwane tsho bulwaho ndi tshifhio?

Kha ri ñwale tshitɔri

Kha ri ñwale

Pulanelani u ñwala tshitɔri tsha inwi mune. Ni te uri ni khou ṭodou ñwala nga mini. Thomani nga u ñwala mihibulo yanu kha mepe uyu wa mihibulo uri tshitɔri tshanu tshi vhe na mathomo, mutumbu na magumo.

- Shumisani mepe wa mihibulo uri u ni thusé musi ni tshi pulaneli u ñwala
- Ñwalani mvetamveto
- Humbelani khonani yanu uri a ni dzudzanye yone
- Vusuludzani marivalwa yanu ni shandukise he zwa tea
- Zwo no ralo, ni kone u ñwala nga vhuronwane buguni yanu.

Mathomo

Thomani nga u amba uri hu thoma nga u bvelela mini.

Tshi tevhelaho

Bulani uri hu tevhela mini.

Tshitɔri tshanga
nne mune.

Mutumbu

Bulani uri hu bvelela mini kha mutumbu wa tshitɔri.

Magumo

Tshitɔri tshi fhelā hani?

Dadzani mepe wa mihibulo u tevhelaho.

Vhaanewa ndi vhonnyi?

Fhethuvhupo ndi hufhio?
Tshitɔri tshi bvelela ngafhi?

Hu bvelela mini?

Ni ðo ñwala
nga mini?

Tshi fhelā hani?
Tsho vha tshi tshi takadza nga mini?

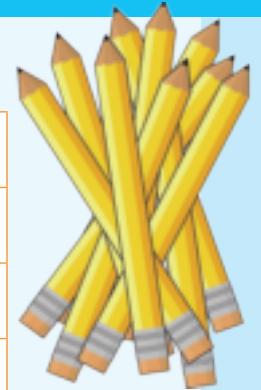
Shumisani mepe wa mihibulo kha u ñwala mvetamveto. Humbelani khonani yanu a dzudzanye mvetamveto yanu. Itani ndulamiso ni kone u ñwala tshitɔri tshanu kha siatari li tevhelaho.

Deithi:

Shumisani mepe wa mihibulo wañu kha u ñwala tshitɔri.

U THOMA

MAGUMO

TEACHER: Sign

Date

Kha ri vhale

● Shumisani mepe wa mihibulo uri u ni thusi musi ni tshi pulanelu u ñwala ● Ñwalani mvetamveto ● Humbelani khonani yanu uri a ni dzudzanyele yone ● Vusuluzani manwalwa yanu ni shandukise he zwa tea ● Zwo no ralo, ni kone u i ñwala nga vhuronwane buguni yanu.

Ino vhege ni do vhalala nga lungano lwa Tshizulu. Ngano dzi pfukiswa nga mulomo, lu tshi bva kha murafho muñwe lu tshi ya kha muñwe. Vhathu vha anetshela ngano vhana vhavho na vhaðuhulu vhavho – a vha tou dzi ñwala. Ngano dzi anzela u funza vhathu vhudifari khathihi na u mvumvusa. Dzi a dovha hafhu dza badekanya vhathu. Vhana vha mvelele nngede vha thetshelesa ngano nthihi lune zwa ita uri vha pfe vhe vhathihi.

Kha ngano nnzhi ri t̄angana na zwipuka zwine zwa kona u amba.

Jabu o vha e mutukana wa miñwaha ya fumiñña. O vha a tshi ñihudza nga kulisile kwave kwa sambi l̄ihulu ja kholomo dza khotsi awe. Linwe ñuvha nga tshifhefho, musi Jabu o dzula nt̄ha ha ndunduma o tielela thakha, a vhona khonani yawe Sipho a tshi ña khae a tshi khou gjidima.

"No no zwi pfa naa, Jabu?" hu vhudzisa Sipho, a tshi tou femeleka. "Bhubesi, ndau, yo vhoniwa henefha madekwe. Yo vhulaha kholomo. Vhahulwane vha khou rea zwilibana na mambule a u i fasha. Khadelani kholomo dzañu dangani ri ye u vhona vhahulwane vha tshi rea zwilibana!"

Jabu a pfa o tshuwa nga maanda. "Ndi nga si vhuyedzedze kholomo dangani, Sipho," a ralo.

"Hu kha ñi vha matshelonisa. Dzi tea u thoma dza fula dza pfelela, nda kona u dzi tsitsa mulamboni uri dzi nwe mađi dzi sa athu orowa."

Sipho a pfa o kulea mirado, fhedzi o vha a tshi zwi ñivha uri ha ngo tea u hanedza Jabu. "Ho lugaha," a ralo. "Ndi do ni vhona nga vhuya, t̄hamusi ri tshi dzedza muliloni nga madekwana. Ndi khou ya u vhona zwine vhahulwane vha khou ita." Ha mbo ñi vha u t̄uwa hawe a tshi gjidima.

Jabu a thoma u khuruñanya sambi l̄awe, a li khadela mulamboni. Musi kholomo dzi tshi khou nwa, a dzula fhasi o dzhenisa ñayo dzawe madini.

Khathihi fhedzi Jabu a pfa muungo we wa ita uri a tetemele. "Huhhhhhh!" Kholomo dza ima dze dzii dzot̄he. Ho vha hu Bhubesi, nahone yo vha i

tsinitsini! Jabu a t̄ingat̄inga a tshi sedzesesa. Magona hu vhuthengethenge, a kuvhanganya kholomo uri dzi ite danga ja tshitendeledzi tsho khwañhaho. "U vhomba hula a hu ambi uri ndi khou ña u u ja," u ambela mbiluni. "Zwi nga Bhubesi u khakhathihi musi. Ndi vhona u nga ho vha hu u vhomba ha u t̄oda thuso." Jabu a tshimbila a tshi ya hune ndau ya vha hone.

Bhubesi o vha o fashwa nga tshiñwe tsha zwilibana zwe zwa vha zwo reiwa nga vhahulwane. Thoho yawe yo vha yo haníwa nga lilibana l̄ihulu, zwino musi i tshi lingedza u lwa nalo, li tou ñana u i haná. Jabu a sokou ima henefho a lavhelesa. Ha athu vhuya a

vhona na ḫuvha na ḫithihi khosi ya zwipuka i tsinitsini nae ngaurali. Ndi ngoho uri yo vha i phukha ya tshirunzi na mutsindo. Zwenezwi Jabu a tshi khou vhona Bhubesi i tshi khou lila u lamukisa vhutshilo hayo, a thoma u pfa a tshi i pfela vhutungu. Ndau i tshi vhona uyu mutukana ya thoma u amba nae.

Ndau: Hawu! Mfana (mutukana)! Nthusei. A thi koni u ḫilamukisa. Ndi khou tou humbelo wee!

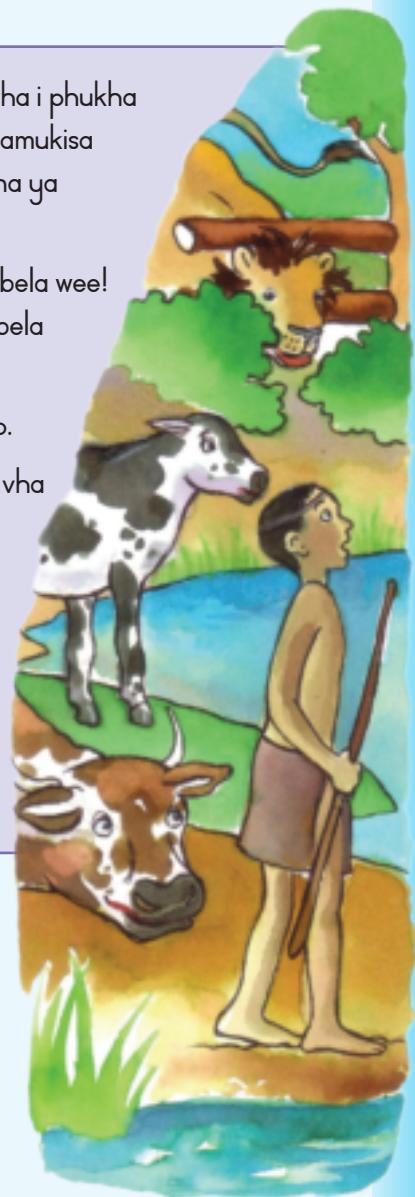
A u ḫi wa takusa dzimbi ili ḫine ḫa khou ntzhipeledza ḫohoh? Ndi khou tou humbelo wee!

Jabu a sedza maṭoni a Bhubesi. Na u hanganea ha iyi ndau a kona u hu pfa ipfini ḫayo.

Ndau: Philiisi, mfana! Ndi khou tou humbelo! ḫavhanyai vhadzimba vha sa athu swika vha mphedzisa. Idai u mmbofholole!

Jabu: Ndo vha ndi tshi nga tama u u vhofholola, Bhubesi. Fhedzi ndi khou shavha uri ndi tshi tou fhedza u u vhofholola u ḫo mbo ḫi nzhotia.

Ndau: Hai, mfana. Na luthihi, ndi nga si zhote muthu we a mphulusa. Ndi khou u fulufhedzisa, ndi nga si vhuye nda u kwama Ndi khou fulufhedzisa!

Kha ri ambe Rerani nga mbudziso idzi ni na muñwe nga inwi (phathinara).

- ❖ Vhaanewa vhahulwane tshiṭorini itsi ndi vhonnyi?
- ❖ Ndi nga mini Sipho o vha o nyanyulea ngaurali musi a tshi ḫa ha Jabu nga u gidima?
- ❖ Jabu o vha e ngafhi musi Sipho a tshi mu wana?
- ❖ Lavhelesani zwifanyiso ni ḫalutshedze fhethuvhupo (fhethu) hune tshiṭori tsha khou bvelela hone.
- ❖ Afha fhethu ho fhambana na hune na dzula hone? Ngani?
- ❖ Ni vhona u nga Jabu o vha e muthu a re na vhuḍifhinduleli? Ngani?

Ndi vhona u nga tshiṭori itsi tshi ḫo fhela nga nđilade?

Ni vhona u nga Jabu u ḫo fashulula ndau?

- ❖ Musi ni kha tshigwada tshañu, elekanyani nga kufhelele kwa tshiṭori itsi. Itani ḫitambwa ḫatsho ni ḫi ḫanele kiłasi yanu. Hu ḫo ḫodeea vhathu vha no ḫo tamba sa Jabu, Sipho na ndau Bhubesi. Na kholomo dzi si nnzhi dzi ḫo ḫodeea.
- ❖ Pfanani uri ndi tshigwada tshifhio tshi re na magumo avhudisa.

Jabu u pfa u vhomba ha ndau

Kha ri nwale

Lavhelesani tshiori haf'hu ni fhindule mbudziso.

1 Jabu ha ngo ya u vhona zwilibana ngauri

A	Ho vha hu kulesa kha u ya nga milenzhe.
B	O vha o neta nga maandža.
C	O vha a tshi fanelu u isa kholomo u nwa madži.
D	O vha a tshi zwi ñivha uri zwilibana zwo tou itisa hani.

3 Ndi nga mini magona a Jabu o vha a tshi khou tetemela?

A	O vha a tshi khou pfa phepho.
B	O vha o tshuwa ndau.
C	O vha a tshi khou balelwu u kuvhanganya kholomo.
D	O vha o ñivhaisa magona.

2 Muanetsheli wa tshitoru u amba mini a tshi ri "Kholomo dze dzii dzot̄he"?

A	Dzo vha dzi tshi khou pfa phepho.
B	Dzo vha dzo tshuwa dzi sa tsukunyee.
C	Dzo vha dzi sa ţodi u tsa mulambomi.
D	Dzo ţoka khwanda fhasi.

4 Ri a zwi ñivha uri Jabu o vha e muthu a re na vhuifhinduleli Ngauri

A	O vha a tshi lisa kholomo.
B	O vha a si nga sii kholomo dzi dzot̄he.
C	O vha o dzula kha nduluma.
D	O amba na ndau.

Nomborani zwifanyiso nga ngona
zwi tshi tevhela tshitoru.

Ni mpfarele Sipho. Ndi
nga si kone u ţuwa na inwi.

Kha ri ñwale

Zwino ñwalani fhungo li no ɏalutshedza zwine zwa khou bvelela kha tshiñwe na tshiñwe tsha zwifanyiso zwi re kha siatari lo fhiraho.

1	
2	
3	
4	

Vhalani phara hafhu ni talele maiti (maipfi a nyito) manzhi ane na nga a wana. Nangani mañanu ni a shumise kha u vhumba mafhungo.

Livhanyani maipfi na pfanywa dzao dzi re afho fhasi.

luvhelela dzangalelo amba bvisa tumbula enda rembedisa londa

Ñwalani pfanywa dza maiti afho zwikhali zwe na ñewa.

vhofholola	fhembeledza	tshimbila	lutamo
haseledza	dzhia	wana	tevhela

amba

Zwino tangedzelani liitti li re lone mafhungoni aya.

Jabu o/u ñelwa nga pulane ya u latisa na ndau

A ri/ro ngo ɏalukanya mvumbo ya vhukuma ya ndau.

Uyo musi ndau yo/i vhofha mulanga fhedzi yo/i fhedza yo u lat'a.

Ilo luvha mme a Jabu vho/vha bika tshilalelo vhatku vha/vha do la vhot'he.

Nga madekwana vhanna vho/vha dzula muliloni vha tshi khou/vho amba nga zwe zwa bvelela.

Ho bvelela mini kha ndau?

Kha ri vhale

Kha ri vhone uri Jabu o humbula u ita mini nga ndau.

Bhubesi ya luvhelela zwi na vhusiwana lwe Jabu a fhedza o humbula uri a i fulufhele a kone u i fashulula. A imisa dzimbi li re kha tshilibana le la vha lo hanq thoho ya ndau. Ndau ya ponyoka kha tshilibana ya dzungudza gula layo.

Ndau: Yoo, ndo livhuha, mfana! Ndi do u humbula linwe duvha. Mutsinga wanga wo vha u tshi vho oma hafhalta tshilibanani, nahone ndo vha ndi tshi vho ofha uri vhadzimba vha do mmbulaha. Zwino, mfana, ndi na dora – u nga ntsumbedza hune mulambo wa vha hone?

Jabu: U hafhalta fhasi, Kha vha ntevhele.

Ndau: Hai ndi khou litsha nama yavhudzi mani!

Jabu: Vhanna vha hashu! Ndo vha lamukisa kha vhadzimba, nahone vho mpfulufhedzisa uri a vha nga nzhoti.

Ndau: Ee, ndi zwone hezwo. Ndo u fulufhedzisa. Fhedziha, ngauri zwino ndo ponyoka, uri ndo u fulufhedzisa mini zwi nga a zwi tshee na mushumo. Ndi khou fa nga ndala nne!

Jabu: Vha khou khakha nga maanda vhone. Muthu ho ngo tea u lat'a mulanga.

Ndau: Shikitili! Ndi maloto fhedzi hezwo! Ndi khou ya u u zhota, kutukana. U twa u tshi vhalavhala zwi khou nanisa ndala.

Jabu: Fhedzi vhone vho mpfulufhedzisa, zwino arali vha lat'a mulanga, zwi do vha wela linwe duvha.

Phunguhwe ya vhuqali ye ya vha i tshi khou thetshelesa ya mbo sendela uri i pferesese nga ha u fulufhedzisana ho itiwaho.

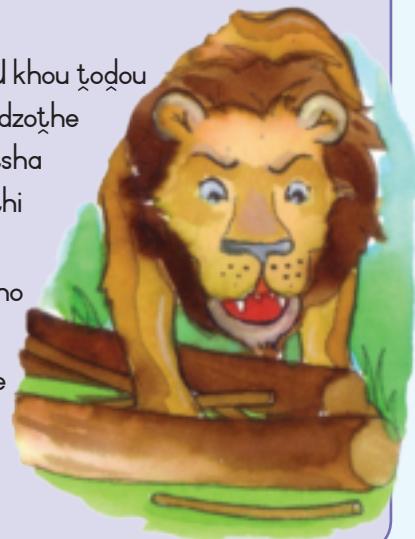
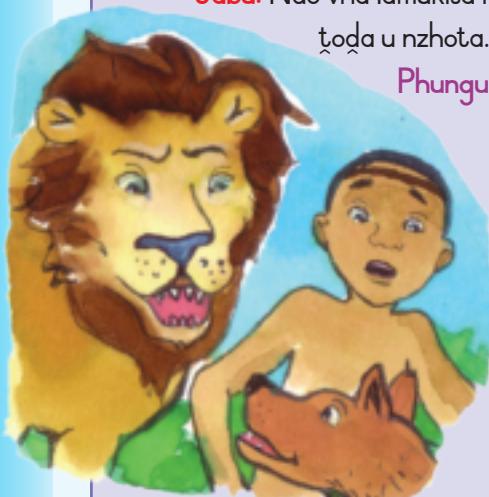
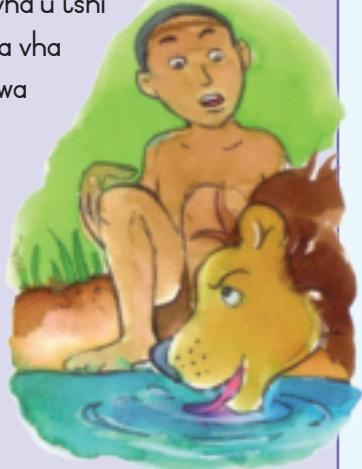
Phunguhwe: Ndi u fulufhedzisana ha mini honohu? Khezwi vho mu fulufhedzisa uyu muthu, Muhali?

Jabu: Ndo vha lamukisa kha tshilibana vha mpfulufhedzisa uri a vha nga nzhoti zwino vha vho tod'a u nzhotia.

Phunguhwe: Yoo, yoo, ndi mafhungo maniwevho haya. U khou todou mmbudza uri Muhali, khosikhulu ya phuka dzot'he vho vha vho manywa nga tshilibana tshe tsha rewa nga muthu wa nama? A zwi itei! A thi zwi kholwi nne.

Ndau: Ndi zwone, tsho vha tshi tshilibana tsho khwathaho nga maanda, lilibana helo!

Phunguhwe: Yoo, a thi tendi uri hu na tshi linwe tshithu tshi re na maanda u fhira vhfawu vhanga. Ndi tea uri ndi tou divhonela nga anga

maṭo heļo lilibana ḥa hone. Ndo vha ndi tshi khou ri vha sa athu ponda muhali vha ye vha ntsumbedze heļo lilibana ḥine vha khou amba ngalo. Ndi hone vha tshi do kona u zhotaha kutukana kwavho.

Ndaу, phunguhwe na Jabu vha humela ngei tshilibanani.

Phunguhwe: Vha khou ṭodou mmbudza uri kulibana uku kuṭukukuṭuku ngaurali ndi kwone kwe kwa vha fasha kwa tzimbeledza ṭhoho yavho! A zwi itei! A thi zwi tendi na luthihi. Muhali, vha nga kona u džhenisa ṭhoho yavho afha u itela uri ndi vhe na vhuṭanzi uri uyu mutukana nangoho o vha wana vho tou ralo?

Ndaу: Hawu. Ndo no neta nga mbudziso dzau iwe. Ndi do u sumbedzaha, fhedzi ndi tshi fhedza u mbo di ṭuwa u ntsie na ḥama yanga ndi le. Ndi na ndala.

Ndi fhaļaha Bhubesi a tshi vhuedzedza ṭhoho fhaļa vhukati ha madzimbi u fana na zwila Jabu a tshi mu wana. Nga luvhilo lu sa athu vhonwa, phunguhwe ya mbo di lila dzimbi ḥa nga ntħha hanaa! Bhubesi a vha o fashwa hafhu nga u bonya ha ito!

Phunguhwe: Ahaa, zwino ndi a kona u zwi vhonwa uri vho fashwa nga ndilade.

Zwi ṭungufhadza hani uri vho dovha vha vhuyelala tshilibanani.

Hoyu mutukana o amba zwone, Muhali. Wa laṭa mulanga zwi a dovha zwa u wela ḥinwe ḫuvha!

Bhubesi a vhomba o vhomba o sinyuwa, fhedzi tshilibana tsha u khwaṭha tsha mu tzimbeledzela fhasi. Jabu a livhuha phunguhwe kha zwe ya mu itela. A gidi melakholomo dzawe a dici khadela hayani. Zwe a ṭangana nazwo ḥamusi!

Sipho a tshi mu vhonwa a vhidzelela, "Jabu, Jabu! Ila ndau yo fashwa tsini na mulambo! No ṭahela mutħannga!"

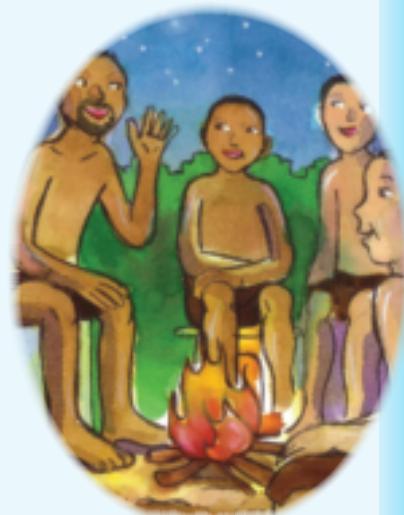
Jabu a sokou setshelela a ḫivhudza a ri, "Zwe nda ṭangana nazwo a si u ṭahela, zwo nndingana."

Sipho a humela kha vhadzimba uri a pfe nganetshelo ya ndau ya vhuhalni na maanda ye ya fashwa nga tshilibana, Jabu a dicielha hayani. A swika a resha mme awe, a dzula fhasi a homolowa. Madekwana eneo muliloni, Jabu a thetshesela vhahulwane vha tshi khou anetshela mafhungo a uri vho fashisa hani ndau, uri zwo konda hani na uri vho shumisa hani vhuṭali uri vha kone u i fasha.

Zwino ni vho ḫivha uri tshiṭori tsho fħela nga ndilade.
Elekanyani nga mbudziso hedzi:

- ❖ Tshiṭori tsho fħela sa zwe na vha no lavhelela?
- ❖ No ḫipfa hani malugana na ndau ye ya laṭa mulanga?
- ❖ Pfunzo ya tshiṭori itshi ndi ifhio?
- ❖ Ni vhonwa u nga phunguhwe yo ṭalifha? Ndi nga mini ni tshi ralo?
- ❖ Sipho o vhudza Jabu uri o ṭahela zwithu. Ni a tendelana na Sipho? Ngani?

U elekanya nga tshitorì

Kha ri nwale

Elekanyani nga tshitorì tshothe ni kone u talutshedza zwiitei. Talutshedzani uri puloto yo bveledzwa nga ndilade. Ni do tea u elelwa zwiitei zwa ligajinwe na linwe.

Nwalani uri tshitorì tsho thoma nga ndilade.	
Ho bvelela mini kha mutumbu wa tshitorì?	
Talutshedzani uri tshitorì tsho fhele nga ndilade.	

Kha ri ambe

Ambani nga muñwe na muñwe wa vhaanewa. Tsheani uri ndi maipfi afhio kha a re afho fhasi a no talutshedza muanewa muñwe na muñwe nga ndila yone. A dzeniseni zwikhali zwo teaho.

vhumbulu

vhudifhinduleli

muthumuthu

u sa fulufhedzea

u fulufhedzea

nungo

tseda

mbilu mmbi

vhutuku

muhali

vhutali

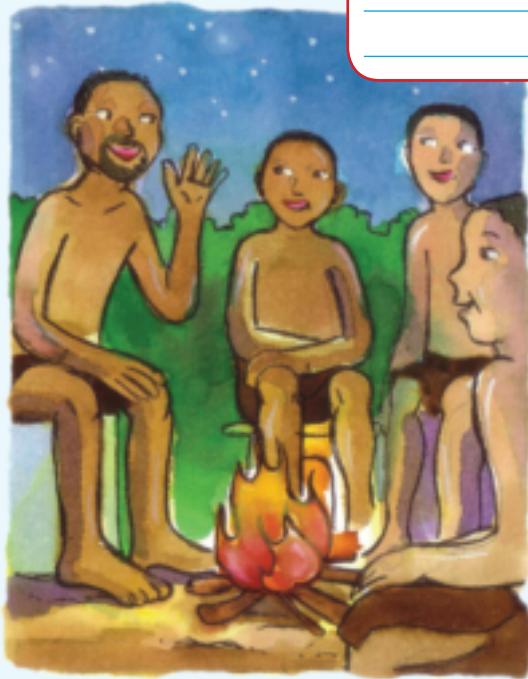
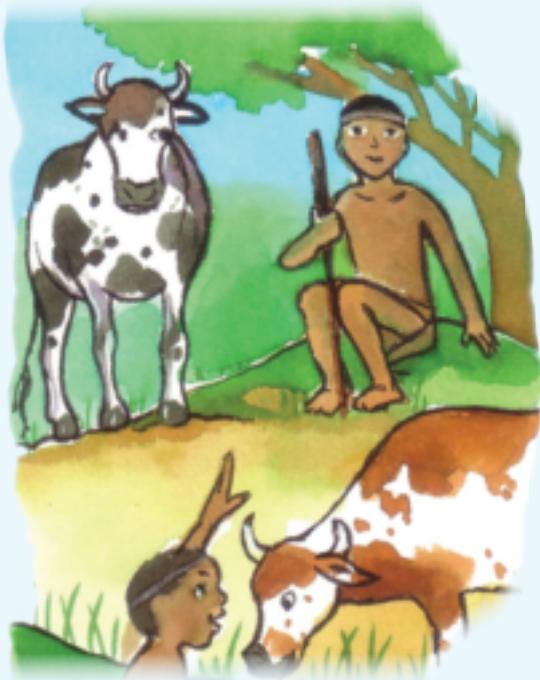
vhuhwawho

Jabu	Ndau	Phunguhwe

Kha ri ñwale

Lavhelesani zwifanyiso izwi nga vhuronwane.

Zwino ñwalani fhungo nga fhethuvhupo he ha sumbedzwa tshifanyisoni tshiñwe na tshiñwe.

1

2

Kha ri ñwale

Lavhelesani mafhungo a re afho fhasi ni thuthe ane a si yelane na tshiñori. Nomborani mafhungo a tshi tevhekana nga thevhekano yone ya zwiitie.

	Jabu o vha e muthu a re na vhudifhinduleli nga maanda.
	O vha a tshi khou lisa kholomo dza khotsi awe musi Sipho a tshi mu vhudza nga ndau ye ya tħasela thakha.
	Miri yo vha i na matavhi malapfu.
	Jabu ha ngo tħuwa na Sipho ngauri o vha a tshi khou fanelu u isa kholomo u nwa madi.
	Kholomo dzo vha dzo netu.
	Jabu o zwi dīvha uri u tea uri a tħogomele kholomo dzawē tħothe.

U elekanya nga vhaanewa

ጀwalani maṭaluli a rathi ane a ታlутshedza ndau.

Ri ታlukanya mvumbo dza vhaanewa vha tshiori nga zwine vha amba kana vha ita kana nga zwine vhariwe vha ri vhudza nga avha vhatu.

Shumisani maṭaluli kha u ንwala phara i no ታlутshedza ndau. ንwalani ታlутshedzo sa mvetamveto. Humbelani khonani yanu a ni dzudzanye yone ni kone u ንwala iyi ታlутshedzo yo lulamiswaho tshikhali tshe na ዓnewa.

Elekanyani nga mvumbo ya Jabu. Elekanyani nga maipfi ane a ታlутshedza mbonalo yawe na zwiito zwawe. Nekanani mihibulo na khonani dzanu uri ni wane maipfi manzhi a u ታlутshedza u ya nga hune na nga kona. ንwalani maipfi aya ane a ታlутshedza muanewa zwikhali zwi re afho fhasi.

Shumisani maṭaluli kha u ንwala ngaganyamvumbo ya muanewa. ንwalani mvetamveto yanu kha kubammbiri. Humbelani khonani yanu a dzudzanye mvetamveto yanu. Zwino ንwalani ngaganyamvumbo ya muanewa zwikhali zwe na ዓnewa.

Dzina:	Miኑwaha:
Mbonalo:	

Zwino ḥalutshedzani mvumbo ya muthu wa vhukuma. Nangani muthu ane na tama u amba ngae. Muthu wa hone a nga vha muhali, a no khou tshila kana o no lovhaho.

Madzina a uyo muthu	
Mbeu/ mirwaha/ mushumo	
Mbonalo yawe	
Mpho kana zwikili	
Ndi ngani no mu nanga	

Zwino ñwalani mat̄aluli a no ḥalutshedza muanewa wañu.

Dzina la muanewa

Shumisani mat̄aluli kha u ñwala ngaganyamvumbo. Ni kone u ñwala ngaganyamvumbo kha bammbiri. Humbelani khonani yañu a ni dzudzanyelete mvetomveyo iyi. Ni nga kha di dzudzanya yaweho. Ñwalululani ngaganyamvumbo yañu nga vhudele afho fhasi.

Ri lavhelesa luambo

Lavhelesani zwif anyiso. Talutshedzani phathinara yanu uri hu khou bvelela mini kha tshiñwe na tshiñwe.

Tshifhinga tsha zwino tsha **khou**
Tshifhinga tsha zwino tsha **khou**
tshi sumiswa kha u sumbedza
zwithu zwi no khou bvelela zwino
musi ri tshi khou amba ngazwo.

Shumisani thebulu i re afho fhasi kha u amba uri hu khou bvelela mini tshifanyisoni tshiñwe na tshiñwe.

Ene	u/tshi/vha khou	tshina	bwa	L iiti	baka
Inwi		ṭamba	fhufha	bambela	vhala
Tshone		tshova		imba	amba
Vhone				amba	bika
		hona	lora	thusa	la
					tamba

Kha ri ñwale

Zwino ñwalani fhungo nga zwine zwa khou bvelela kha zwiraru zwa zwif anyiso zwi re afho n̄tha.

Zwino shumisani thebulu kha u ñwalulula mafhungo e na ñwala zwi tshi nga nyito i khou itea tshifhingani tshi daho.

Ene	u/tshi/vha do	tshina	bwa	L iiti	baka
Inwi		ṭamba	fhufha	bambela	vhala
Tshone		tshova		imba	amba
Vhone				amba	bika
		hona	lora	thusa	la
					tamba

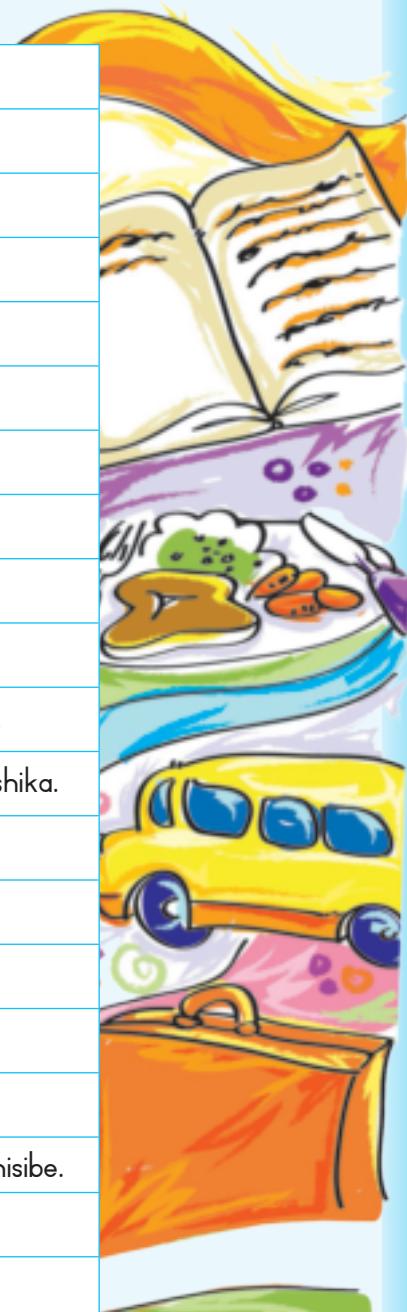
U shuma na maiti

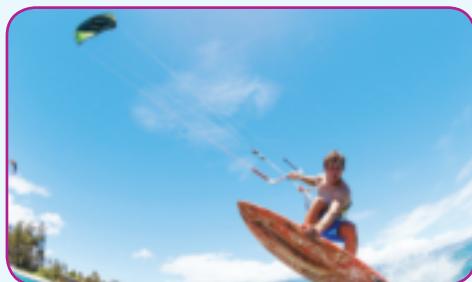

Kha ri ḥwale

Nwalani zwivhumbeo zwone zwa maiti one. Tangedzelani a no thoma nga thangi ḫi -.

runga	I.	Mme a nga vho runga rokho ya u naka.
runga	2.	Mme a nga vho rungela Masindi rokho ya u naka.
vhala	3.	Vho ri vhudza uri ri _____ bugu nnzhi.
bika	4.	Makhulu vho _____ nama ngauri yo vha i songo vhibva.
fhaṭa	5.	Vhaṭa muṭhaṭi vho no _____ vhathe vhanzhi nnđu.
imba	6.	Mudededzi washu ndi vhone vha no _____ khairi.
shuma	7.	Ni _____ mini kha u baka khekhe?
ṭhavha	8.	Maluṭa o _____ nga ḫelete a tshi khou runga hemmbe.
shela	9.	Ni _____ makhulu tie, vha ḫo nwa vha tshi vuwa.
ṛwala	10.	Vho ri vhudza vha ri: "Ni _____ nga muṇwalo wa vhudele."
tamba	II.	Ri khou _____ tsini na hayani uri ri pfe vha tshi ri vhidzelela.
bambela	12.	_____ madini a si na muṭambuṭambu na tshika.
ruma	13	Makhadzi vho _____ mpho yanga nga poswo ya tshihadu.
funa	14.	U _____ ndi tshithu tshavhudu shangoni.
baka	15.	Vho ri _____ khekhe ya u ḫifha.
dzula	16.	Hoyu ḫwana ndi nderiwa, u _____ u lila.
londa	17.	Ni tea u _____ u itela uri ni si dzhene khomboni.
ṭamba	18.	Ni tshi fhedza u shumisa thoilethe ni _____ zwanda nga tshisibe.
kuvha	19.	Vhasidzana vha khou _____ zwiambaro ngauri zwo andesa.
dala	20.	Matshelo ri ḫo ya ra _____ vhwazala vhashu Thononda.

Lavhelesani tshati iyi nga vhuronwane. Vhudzani phathinara yanu zwine ḥwana muñwe na muñwe a takalela u ita kana zwine a si zwi takalele.

	u imba	u ola nga pennde	u gidima	u ṫalela zwinoni	u sefa nga khaithi	u bika	u vhala
Ann	✓	✓	✗	✗	✗	✓	✓
Jabu	✗	✗	✓	✗	✓	✓	✗
Peter	✗	✓	✗	✓	✗	✗	✓
Nomsa	✗	✓	✓	✓	✗	✗	✓
Enver	✗	✗	✓	✗	✓	✗	✓

Ann	U takalela u imba, u ola nga pennde, u bika na u vhala. Ha takaleli u gidima, u ṫalela zwinoni na u sefa nga khaithi.
Jabu
Peter
Nomsa
Enver

Shumisani khoma vhukati ha zwithu (zwiterwa) zwi re kha mutevhe. Ri shumisa na vhukati ha zwithu zwivhili zwa u fhedzisela kha mutevhe.

Vhalani mafhungo aya nga vhuronwane. Ni kone u talela maipfi a re na kuvhumbi **u**. Bulani uri ndi nga mini maipfi ayo e madzina e si maiiti.

- I. A thi pfani na u zwimiwa ha phukha.
2. Zwa u vhulahwa ha tshugulu fhanu Afrika Tshipembe a zwi ri takadzi.
3. U vhulahwa ha tshugulu nga ndila ya vhułungu zwo tshusa vhathu.
4. U setshelela ha vhasidzana kīlasini ho sinyusa mudededzi.
5. U lila ha mmbwa ho pfala vhusiku hot̄he.
6. U reila huvhi kha MI ho vhanga khombo khulu.

Madzinamaiti
ndi **madzina** a no vhumbiwa nga u ḫuma kuvhumbi "u" kha liiti

7. Ndi tshi fhedza u gidima ndi a shawara.

8. Ndi sa athu u edela ndi thoma nda nwa tie.

9. U sia mađi a tshi khou shuluwa bommbini zwi fhedza mađi.

10. U kotama hu vhaisa mučana wa makhulu.

U shumisa khoma

U lavhelesa khoma

Hune ha vha na mutevhe wa maiþi kha fhungo, ipfi linwe na linwe li fhandekanya na manwe nga khoma Vhuimo ha khoma vhu nga shandula zwine fhungo ja amba arali khoma i songo shumiswa zwavhudí.

Lavhelesani mafhungo aya ni ambe nga uri vhuimo ha khoma vhu shandula zwine a amba nga ndilade. Olani tshifanyiso tsha u sumbedza uri fhungo linwe na linwe li amba uri vho ja mini.

Ro ja tshokoleithi, dzheli na khekhe.

Ro ja tshokoleithi dzheli na khekhe.

Zwino dzenisani khoma mafhungoni aya.

Ri todha hamula zwibigiri na saha.

Ro renga maapula maswiri miomva na mapiere.

O ima a lavhelesa a shavha.

Livhanda lo vha li lihulu lo nona lo mela mipfa.

A ḥanganyeni

Ri shumisa maṭanganyi kana maipfi a u ṭuma kha u ḥanganya mafhungo. Maṭanganyi a na mushumo muhulwane kha u ḥanganya maipfi. Arali ri sa a shumisi, maambiya na maiwalwa zwi nga pfala zwi sa kwakkani.

Lavhelesani tsumbo idzi.

Vhatambi vho ya tshikoloni nga Mugivhela.

Tshikoloni ho vha hu na metshe wa bola.

Vhatambi vho ya tshikoloni nga Mugivhela ngauri ho vha hu na metshe wa bola.

Vhatambi ndi ȝefhongo wa mafhungo vhuvhili hao lune ipfi: tshikoloni ḥa vhuvhili ḥa tea u sala nnda musi hu tshi ḥumiwa mafhungo aya mavhili.

Ni nga kha di shumisa "fhedziha" kha u ṭuma mafhungo.

Fhedziha li amba zwi no fana na fhedzi. Vhuvhili hao a sumbedza mbampedzo ya zwipida zwivhili zwa mafhungo.

Elelwani: Fhungozwalo li na ȝefhongo muthihi fhedzi na liiti lithihi. Fhugotsekani li na maiti a no fhira lithihi na vhonfhungo vha no fhira muthihi.

Kha ri nwale Tanganyani mafhungozwao mavhili ni tshi shumisa lithihi ḥa maṭanganyi aya kana matumi.

Ni kone u talela maiiti a mafhungo e a ḥumiwa.

naho

fhedziha

fhedzi

ngauri

zwino

Ro ya u tamba bola ya milenzhe. Mvula ya ri pfuhisela.

Ann o nkhumbele uri ndi mu thuse kha tshunwahaya yawe. Nda mu thusa.

Ndo lenga u swika tshikoloni. Ndo vha ndo siwa nga bisi.

Vho ri buroho yo lugiswa. Yo vha i tshee yo di rala.

U kona nga maanda mbalo. U kona nga maanda divhashango.

Ndi pfana na mitshelo. Ndi pfana na miroho.

Ro shumisa zwisambureni zwashu. Yo vha i tshi khou na.

Thohoyatshikolo vho vha vha sa lemi. Thohoyatshikolo vho vha vhe na vhulenda.

O vha a tshi khou lwala. Dokotela vha mu fha mishonga.

Sam u pfana na kofi. Ann u pfana na tie.

O ya mavhengeleni. O renga baphathi la tshoko leithi.

O vha o sinyuwa. Ndo vha ndo lenga.

Vhatukana vha tamba bola ya milenzhe. Vha tamba khirikhethi.

Ndi pfana na malegere. A thi takaleli khekhe.

Ndi khou vhalesa. Ndi khou todou phasa mulingo.

Ndi pfana na mvula. A thi pfani na tshifhangi.

Ha Malume ho vha hu tshi ntakadza. Ndo pfa ndo tuvha mme anga.

Tshikolo tshiswa tsho ntakadza. Nda tea u shumesa uri ndi fare vhanwe.

Fhungoni linwe na linwe talelani madzina (thinwa) ni tangedzele maiti (maipfi a nyito)

John u takalela mmbwa khulwane dza Alsatian.

Mary u ya tshikoloni tsha Good Hill Primary School nga milenzhe.

Sipho u tamba bola kha thimu ya Little Chiefs.

Jabu o tshimbila nga baisigiri yawe ya dzithavhani

Ann o vha a tshi khou ita phosho kilasini.

Ndi kona		
u vhala marīwalwa a nganetshelo		
u fhindula mbudziso dzo disendekaho nga marīwalwa		
u vhala marīwalwa a nganetshelo		
u fhindula mbudziso dzo disendekaho nga marīwalwa		
u wana maipfī marīwalwani ane a amba zwithihi na mafurase e a n̄ewa		
u bula vhudjipfī he Vhangani a vha naho		
u ḥwala tshiñwalwa tsha dayari		
u rera nga vhaanewa, fhethuvhupo na zwiitei zwa tshiñori		
u ḥadza mepe wa mihibulo a tshi pulanela tshiñori		
u ḥwala tshiñori tshi no bva kha mepe wa mihibulo		
u shumisa masala masumbi		
u shumisa na masala mayhudzisi		
u topola masala a sa gumi a sumbedza uri a shuma na nnyi kana na mini		
u anetshela hafhu tshiñori nga thevhekano yone		
u vhala tsenguluso ya bugu		
u fhindula mbudziso dzo disendekaho nga tsenguluso ya bugu		
u ḥwala tsenguluso ya bugu		
u shumisa tshifhinga tsha zwino		
u vhala nganeavhutshilomuñe		
u ḥala maipfī a no kondā kha dikishinari		
u vhala lungano		
u ita litambwa		
u ḥwala magumo a tshiñori		
u fhindula mbudzisothopholwa dzo disendekaho nga tshiñori		
u dubekanya tshiñori nga thevhekano yone		
u topola maiti nda a shumisa kha u vhumba mafhungo		
u topola pfanywa dza maiti		
u topola zwivhumbeo zwone zwa maiti mafhungoni		
u bula mihibulo na vhudjipfī malugana na tshiñori		
u ḥwala manweledzo a tshiñori		
u ḥalutshedza fhethuvhupo hu re tshiñorini		
u ḥwala phara i no ḥalutshedza muanewa		
u ḥwalangaganyamvumbo		
u ḥwalulula mafhungo ndi tshi shumisa tshifhinga tshi daho		
u sauksanya tshati		
u topola maipfī a re na kuvhumi u		
u shumisa dzikhoma kha ndongazwiga mafhungoni		
u shumisa małanganyi kha u ḥanganya mafhungo		
u topola maiti na madzina mafhungoni		

Thero ya 6: Ndila dza u nekedza manwalwa

Themo ya 3: Vhege dza 5 - 10

Vhege dza 5 - 6: Zwitori na manwalwa

81 Muvhuda u sevha phukha nga ha mudzinginyo 36

U vhala manwalwa a nganetshelo.

82 U elekanya nga tshitiori 38

U shumisa matulali kha u talutshedza vhaanewa vha tshitiorini.

83 U riwala tshitiori 40

U fhedzisa mepe wa mihibulo a tshi itela u anetshela hafhu tshitiori tsha muvhuda.

U riwala tshitiori tsha muvhuda nga vhudele.

84 Luriwalo lwa holodei 42

U vhala luwalo.

U wanulusa thevhekano ya zwiito zwa John a tshi shumisa luriwalo.

U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga manwalwa.

U tala maiipi kha dikishinari (thalusamaipfi) a rekhoda zwine a amba.

U fhindula mbudzisothopholwa dze dza disendeka nga manwalwa.

85 U riwala luriwalo 44

U shumisa mepe wa mihibulo kha u pulanelu u riwala luriwalo.

U riwalela khonani luriwalo a tshi mu vhudza mafhungo a tshikoloni na a hayani.

86 Imeili i no bva kha khonani 46

U vhala imeili.

U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga imeili.

U shumisa mafhungomatsivhudzi a no bva kha luriwalo a tshi dadza garata i no amba nga nzulele ya muanewa.

U riwala imeili a tshi shumisa tsumbundila dze a newa.

87 Zwiinwe hafhu nga luambo 48

U topola madzina na matululi mafhungoni.

U riwala mafhungo nga u riwala matululi a tshi rangela kana u tevhela madzina.

U livhanya maiipi na pfanywa dzao na mafhanganyi ao.

U shumisa matanganyi kha u vhumba mafhungotserekano.

88 Tshifhinga tsho fhiraho na tshi daho 50

U shumisa tshifhinga tsho fhiraho.

U fhedzisa mafhungo nga u shumisa maiti a tshifhinga tsho fhiraho.

U riwala mafhungo e kha tshifhinga tshi fhiraho tsha vha na no.

Vhege dza 7 - 8: Khathuni dzi a takadza

89 Supa Strikas 52

U vhala khomiki.

U rera nga talutshedzo ya mabono na luambo lu no shumisa nga vhabvumbedza vha re kha tshitiori tsha khomiki.

90 U elekanya nga khomiki 54

U rera nga fureme irwe na irwe ya khathuni. U riwala fhungo li no talutshedza tshitiori sa zwe zwa sumbedza kha fureme irwe na irwe.

U riwalulula mafhungo e kha maiipi maambibi.

U rera nga khungedzelo dza thelevishini khathihi na u mbula muhumbulo.

91 U riwala khungedzelo 56

U pulanelu khungedzelo ya thelevishini nga u ita nyolo dzayo na u riwala tshikiriputi tshayo.

U talutshedza fhethuvhupo, vhabvumbedza na theroy a khunguwedzo.

U shumisa tsha u pulanelu khatsho a tshi vhekanya manwalwa.

U tana khungedzelo sa litambwa.

92 Zwi tumeni 58

U rera nga u tuma thangi na mitshila kha midzi ya maiipi.

U topola thangi, mitshila na midzi ya maiipi.

U fhedzisa mafhungo nga u shumisa maiipi maambibi na maiipi maambelwa.

Vhege dza 9 - 10: Tshifhinga tsha mitambo

93 Mulondo mutambimakone wa bola ya milenzhe! 60

U ita litambwa li no amba nga Mulondo a tshi shumisa vhatambi na muanetsheli.

U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga litambwa.

94 Phositaraya litambwa 62

U vhala phositaraya u no khou kungedzela litambwa.

U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga phositaraya.

U ita phositaraya ya litambwa.

95 Nwalani litambwa lanu 64

U shumisa tshipulaneli kha u riwala litambwa.

U riwala mvetamveto ya litambwa, a lulamisa mvetomveto iyi a kona u riwala litambwa la u khunyeledza.

96 Zwiinwe hafhu nga madadzisi na matululi 66

U topola madadzisi na matululi.

U sumbedza tshaka dza madadzisi: a maitele, tshifhinga, fhethu, nyanzelo, digirii kana vhutanzi.

U topola na u vhekanya matululi.

U topola madzina na masala ane a khou talutshedza nga matululi e vha newa.

U topola lushaka lwa matululi a no kwama: vhune, vhunzhi/tshivhalo, masumbi kana matulatshedzi.

Muvhuđa u sevha phukha nga ha mudzinginyo

Kha ri vhale

Ho vhuya ha vha na muvhudu we wa vha u tshi dzula nga u vhilahela. "Nga vhanna," u tshi dzulela u amba zwenezwo ḫuvha ḫothe, "Eish, hee vhanna vha hashu."

Mbilahelo yawo khulwanesa yo vha i ya uri hu nga vha na mudzinginyo ḫinwe ḫuvha. "Arali hanga vha na mudzinginyo?", u tshi ḫivhudza, "ndi ḫo fhelela ngafhi?"

Wo vha u na mbilahelo yeneyi ḫinwe ḫuvha nga matsheloni, he, khathihi ḫedzi ha wa mutshelo muhuluhulu u tshi bva murini we wa vha u henefho tsini – we GUUU – shango ḫothe ḫa dzinginyea.

"Mudzinginyo!", wa vhidzelela.

U bva afho wa gidima nga luvhilo u ya midavhini u yo sevha vhazwala vhawo.

"Mudzinginyo! Kha ri shavhe!"

Mivhuđa yothe ya shavha midavhini ya fuda ḫaka i tshi gonya dzithavha tshi enda i tshi sevha vhariwe vhazwala henefha ndilani.

Ndi khwiñe ri mbo ḫi shavha hafha!

Mudzinginyo! Ndi khwiñe ndi tshi ya u sevha miřwe mivhuđa!

Nga tshenetsho tshifhinga, ha fhira ndou. "Mudzinginyo! Shavhani!" hu vhidzelela muvhudu.

Ndou ya tevhela mivhuđa, i tshi dzinginya shango nga maga ayo a re na mutsindo.

Vha gidima vha tshi fhira tshikhuvhugu tsha ḫudu. "Mudzinginyo! Shavhani!", hu vhidzelela muvhudu.

Ṯudu dza tevhela ndou ye ya vha i tshi khou tevhela mivhuđa. Musi phukha idzi dzi tshi sala dzi tshi swika thavhani, ndi musi mivhuđa ya zwigidi zwa fumi na ndou nthihi, na ḫudu dzi re na tshivhalo, zwi tshi khou ita bonyongo ḫe mubvumo waļo wa vho nga

dumbu ḫihulu ḫi no khou unga ḫi tshi gonya na mabama. Muvhuđa wa u thoma wa lavhelesa murahu u itela u vhona arali mudzinginyo u tshi khou sendela, zwe wa kona u vhona ho vha gwilisha ḫa zwipuka zwi no khou shavha nga luvhilo lu no shavhisa.

Musi vho no ima zwino vha tshi khou femeleka na u dakaila nga u neta, ha mbo bvelela ndau.

"Hu khou bvelela mini", hu vhudzisa ndau.

"Ndi mudzinginyo, mudzinginyo wee!", ndi muvhudu u tshi kakamela.

"Mudzinginyo?", hu vhudzisa ndau. "Ndi nnyi we a u vhona? Ndi nnyi we a u pfa?"

Hu khou itea mini?

"Nne a si nne," hu amba ndou.

"A si riñe," hu amba tħuða.

"Kha vha vhudzise hoyu, kha vha mu vhudzise!" hu fħindula mivhuða yoðhe i tshi khou sumba uða wa u thoma.

Ndau ya sedza muvhuda.

"Ndi amba muñe wanga," hu amba muvhuda wo niwa nga tħoni, "Nne ndo vha ndo di dzuelela muñini wanga ndo takala musi ndi tshi pfa u wa ha tshithu tshe tsha dzinginya shango lóðhe nda zwi ðivha uri ndi mudzinginyo. Zwino nda mbo di thoma u shavha nga u tħavħanya uri ndi sevhe vħathu vhotħeuri vha diphuluse."

"Ndi amba kħotsimunene, ni nga vha na nungo dza u ya na ntsumbedza he tshiwo itsho tsha bvelela hone?", hu vhudzisa ndau.

"Hai, ndi nga si tsha vhuyelela hangei nne!", hu amba muvhuda.

"Idani ndi ni bebe, ndi do ni tsireledza," hu amba ndau.

Ndi honeha fħala, u tshi khou tou vhunaila, muvhuda u tshi bebiwa nga ndau, asizwila, vha tħuwa. Vha tshimbila vha rauwa matavha, vha gonya zwikwara, vha wela milambo, vha sera mañaka, vha pfuka midavhi, u swika vha tshi dzhena hayani ha muvhuda.

"Ndi heneħha he nda pfa mudzinginyo hone, muñe wanga. Ndo u pfa zwavħud ðivħudi. Na fhasi ho dzinginya."

Ndau ya lavheleslavhelesa heneħħo – hu si kale ja vhona khokħonati khulukħulu ye ye i tshi wa ya ita phosho khulu. Ya ita na u vhona kutoħwana kwo dzula tħodzini ya muri. Ndau ya doba khokħonati, ja gonya nħha ha mvumi ja posa īla khokħonati fhasi. GUUU!

Muvhuda wa thamuwa vhunħha hu no lingana mithara yoðhe. "Mudzinginyo! Tħavħanyani – shavhani – wo dovha haf'hu!"

Ndi hone u tshi kona u zwi vhona uri ndau i khou u sea, wa vhona na khokħonati yo fħanduwaho i mileżheni yawo.

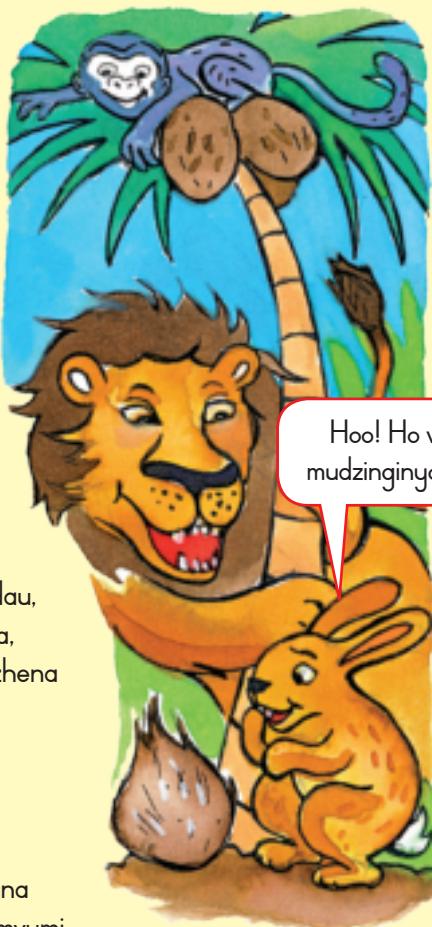
"Yoo," u tshi hevħedza "Matsina ho vha hu si mudzinginyo wa vhukuma. Wo vha u won?"

"Hai," hu amba ndau, "a si won, nahone zwo vha zwi songo tea uri u tħuwe, iwe muthu."

"Hee vhanna. Ndo dii ta muvhudade wa kuðabaðaba!"

Ndau ya ħwejx-wela nga vhulenda. "Ni songo vhilahela kħotsimunene roðhe – na nne ndo rali – ndi a ita ndi tshi ofha zwitħu zwine ndi si zwi pħesese."

Nga aneo maipfi ja huma i tshi vhuyelela ngei hu re na muvhuda ja zwigidi na zwigidi, ndou na tħuða, vhe vha vha vha tshee vho lindela nħha ha thavha, ya ya ya vha vhudza uri kha vha vhuyehayani a hu na tshi no dina.

Tħikko: Lungano lo pambija kha Rabbit heralds the earth quake by Rosalind Kerven in PIRLS Reader. The Natural World. Main Survey 2001. IEA.

U elekanya nga tshiṭori

Fhindulani mbudziso idzi dza muvhuda na mudzinginyo. Arali ni si na vhuṭanzi na phindulo, humelani murahu ni vhale lungano ulu hafhu.

Mbilahelo khulwane ya muvhuda ho vha hu mini?

A	Ndau
B	Phosho
C	Mudzinginyo
D	Muri une wa khou wa

Ndi mini tshe tsha ita uri fhasi hu dzinginyee?

A	Mudzinginyo
B	Likokonathi ljhulu
C	Muvhuda une wa khou shavha
D	Muri une wa khou wa

Ndau yo vha i tshi khou ṭoda muvhuda u tshi i isa ngafhi?

Ndi nga mini ndau yo posa khokhonati fhasi?

A	Uri muvhuda u shavhe
B	U itela u thusa muvhuda uri u wane mutshelo
C	U itela u sumbedza muvhuda zwe zwa bvelela.
D	U itela u seisa muvhuda

Muvhuda wo ḫipfa nga ndilade musi ndau yo posa khokhonati fhasi?

A	Wo sinyuwa
B	Wo shona
C	Sa tsilu
D	Wo vhilahela

Mulaedza muhulwane wa lungano ulu ndi ufhi?

A	Muthu kha shavhe khombo.
B	Ivhani na vhuṭanzi ni sa athu shavha zwithu.
C	Mivhuda i na luvhilo.

Zwithu zwo bvelela nga u ṭavhanya musi muvhuda wo vhidzela uri "Mudzinginyo!" Nwalululani maipfi mavhili a no bva kha lungano ane a ri sumbedza izwi.

Ndau yo lingedza hani u ita uri muvhuda u si pfe wo vhaisala musi lungano ulu lu tshi fhela. Nwalani zwithu zwivhili zwe ya ita.

1

2

Deithi:

Vhudipfi ha muvhuda ho shanduka nga ndilade musi lungano ulu lu tshi khou di ya phanda?

Mathomoni a lungano muvhuda wo pfa

ngauri

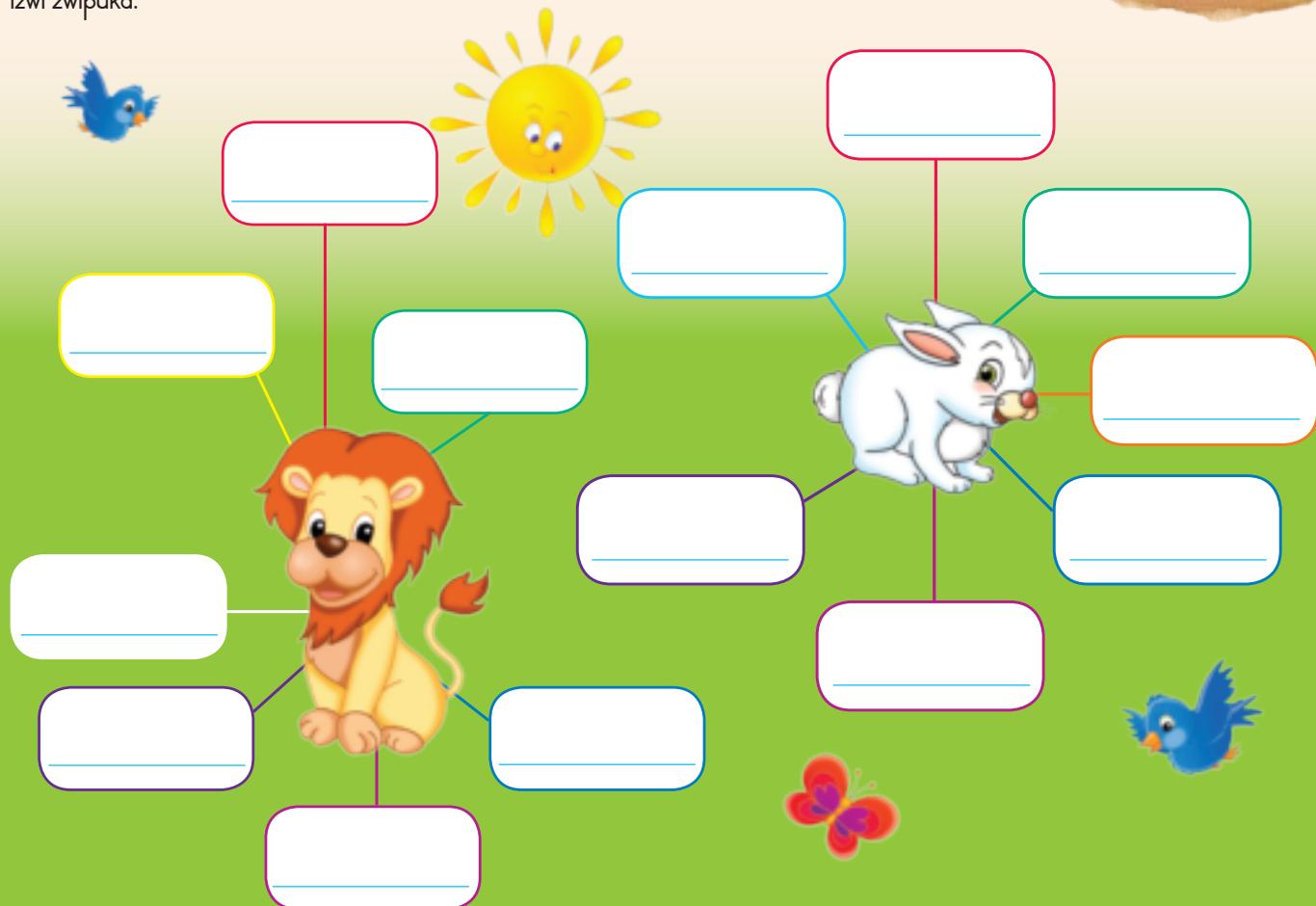
Magumoni a lungano muvhuda wo pfa

ngauri

Zwenezwoha, magumoni a lungano, zwo vha zwi khagala uri ndau i a takalela muvhuda ngauri

Kha lungano ulu ni a kona u vhona uri ndau na muvhuda zwo fhambana nga maanda. Kha mepe wa lubuvhi u re afha fhasi, nwalani matululi a no talutshedza tshiñwe na tshiñwe tsha izwi zwipuka.

TEACHER: Sign

Date

U ñwala tshiṭori

Kha ri ñwale

Shumisani mepe wa mihibulo kha u anetshela haf hu lungano lwa muvhuda u tshi sevha phukha malugana na mudzinginyo hu na thevhekano. Humbudzanani na khonani dzanu uri hu bvelela mini kha lungano ni kone u ñwala mihibulo yanu tsini na tshifanyiso tshi re tshone.

1

2

3

4

5

6

Muvhuda u
sevha phukha
malugana na
mudzinginyo

Zwino ንwalani tshiṭori nga vhudele af ho tshikhlanini tshe na ንewa.

- Shumisari mepe wa mihibuluuri u ni thusen musi ni tshi pulanela u ንwala ● ንwalani metamveto ● Humbelani khonani yanu uri a ni dzudzanye yone ● Vusuludzani manwalwa anu ni shandukise he zwa tea ● Zwo no ralo, ni kone u i ንwala nga vhuronwane buguni yanu.

1		
2		
3		
4		
5		
6		

Luwalo lwa holodei

Kha ri vhale

27 Apple Road
New Town
0301
20 Khubvumedzi 2015

Khonani yanga Dan

Hei! Ndo vha wa mashudu vhukuma nge nda kona u ḥuwa na vhazwala vhanga Cape Town nga holodei dza Fulwana. Ro ḥuwa nga ḥa l2 Fulwana ra swika nga ḫuvha li tevhelaho. Unamela tshidimela zwo vha zwi tshi khou takadza vhukuma. Ro edela ḫorokisini nahone nne nda vha wa mashudu nda wana mmbete wa nga nt̄ha!

Musi ri tshi swika Cape Town, tshe nda tou thoma u tshi vhona ho vha Table Mountain yo alamelwa nga gole li ngaho bulo litshena. Thavha iyo yo vha i yavhuđi u fhira zwe nda vha ndo lavhelela.

Lavhelesani zwifanyiso zwine nda khou ni rumela.

Nga ḫuvha ḥa vhuvhili ro ya Robben Island. Ro ya tshiṭangadzimeni nga mukhumbi (tshikepe tshiṭuku). Ro swika ra vhona sele ye Vho Nelson Mandela vha vha vho valelwa khayo – miiriwaha ya 18 yothe! Ro vhona phingwini nnzhi dzi kha matombo henengei tshiṭangadzimeni.

Nga ḫuvha ḥa vhuraru ro vhona phingwini hafhu. Ro dzi vhona bitshini i no vhidzwa upfì ndi Boulder's Beach. Ri heneffo ro ita na u vhona ndaulwanzhe dza vhukuse dza Kapa. Hu na thandela Cape Town ya u tsireledza ndaulwanzhe ngauri dzi tsini na u ḫothela. Thandela iyi i ita na u vhavhalela na phingwini.

Nga ḫuvha ḥa vhuñā, ro ya ra ima ḫodzini ya Afrika, ngei Cape Point, hune madanzhe mavhili a ḫangana hone. Ndi hafha hune madi a no rothola a Danzhe ḥa Atlantiki a ḫangana na madi a tsinga dzi no dudela a Danzhe ḥa India.

Nga ḫuvha ḥa vhuñā, ḥa u fhedza, ro ya ra vhona zwipuka zwa lwanzhe ngei Two Oceans Aquarium. Yoo, zwo vha zwi zwavhuđisa! Ndo vha ndi sa athu vhuya nda sendela tsini na shaka ngauralo! Ho vha hu tshi tou vha na ngilasi fhedzi vhukati hashu na shaka, nahone dzo vha dzi sa shoni u ri sumbedza manj adzo manzhimanzi. Ro ita na u vhona tshaka nnzhinnzhi dza khovheňaledzi – dziňwe dzo vha dzi na zwanda zwi no swika fuhanu! Arali tshanda tsha ḫukhuwa, hu mela tshiňwe heneffala.

Ri khou humela hayani matshelo. Ndo ni ḫuvha hani ngoho, ndi tou ri tshikolo tshi vula lini ra vhonana.

Khonani yanu

John

Deithi:

Kha ri ite
nyito

Luñwalo lwa John lu amba nga lwendo lwa maðuvha a sumbe. Rekanyani deithi dza lwendo lwawe ni ñwale zwe a ita maðuvhani eneo.

Deithi	Zwe a zwi ita
I2 Fulwana	U takuwa a ts̄hi bva Cape Town
I3 Fulwana	
I4 Fulwana	
I5 Fulwana	
I6 Fulwana	
I7 Fulwana	
I8 Fulwana	
I9 Fulwana	

Kha ri ñwale

Zwino ñwalani phindulo dza mbudziso idzi.

Nwalululani fhungo l̄ithihi l̄i no bva kha luñwalo l̄ine l̄a sumedza uri John na Dan ndi khonani vhukuma.

Neani tsumbo ya fhungo l̄ine l̄a sumbedza uri John u khou ñwalela muthu ane a vha murole muthihi.

Neani tsumbo nthihi ya fhungo l̄ine l̄a sumbedza uri John o vha a sa athu u vhuya a ya Cape Town.

Talani maiþfi aya kha dikishinari (þhalusamaipfi) ni kone u a shumisa mafhungoni u itela u sumbedza zwine a amba.

mapulo

þhotħela

Ndi ngani John a tshi khou ñwalela Dan luñwalo ulu?

John u khou amba mini musi a tshi ri dzishaka dzo vha dži sa shoni na u sumbedza mano adzo manzhimanžhi.

A	U itela u mu vhudza nga ha dzishaka.
B	U itela u mu vhudza nga ha holodei i takadzaho.
C	U itela u mu vhudza uri u khou ðo vhuya tshikoloni hu si kale.
D	U itela u mu vhudza nga ha tshidimela.

A	Dzishaka dzo vha dži na vhukonani.
B	Dzishaka dzo vha dži tshi khou vha mvumvusa.
C	Dzishaka dzo ðidzulela u aþama milomo yadzo.
D	Dzishaka dzo vha dži tshi khou l̄a džiñwe khovhe.

TEACHER: Sign

Date

U ūwala luūwalo

Ūwalelani khonani yanu ūwalo. Anetshelani khonani yanu mafhungo a uri no vha ni tshi khou ita mini hayani na tshikoloni, kana ni mu vhudze zwiūwe zwithuvho zwe na ita zwi no takadza.

Hu na zwe ra ni tsivhudza kha phara iñwe na iñwe. Ūwalani ūwalo lwañu sa u tou vetaveta u thoma. Ifhani muñwe nga inwi a lavhelese. Ni kone u lu ūwala nga muñwalo wo kunaho kha siatari lo livhanaho na ili.

Deithi:

Nwalani dzresi yanu

Deithi

Ha _____

Thomani nga theshano.

Nwalani nga tshipida tsha u thoma tsha mafhungo.

Nwalani nga tshipida tsha vhuvhili.

Pendelani luñwalo lwanu.

Khonani yanu

Nwalani dzina ljanu.

Imeili i no bva kha khonani

Kha ri vhale

Imeili ndi ndila ya u davhidzana na dzikhonani nga u shumisa netiweke dza dzikhomphiyutha. Ri anzela u shumisa imeilli sa manwalo a u kovhekana mafhungo na dzikhonani. Arali ni khou tama u rumela khonani yanu luñwalo lwa imeili, vhuvhili hanu, inwi na khonani yanu ni tea u vha na diresi ya imeili na u u vha na khomphiyutha.

Ha: ann@school.co; dan@school.com

I bva kha: kin@library.com

13 Thafamuhwe 2011

11:56

Ann na Dan

Ndi a fulufhela no no vhala nga mafhungo a mudzinginyofulu wa ngei Japani. Ndo da u vha ndi tshi khou dzula na vhazwala vhanga ngeno Japani Tshipembe nahone ndi do dzula henefha u swika zwithu zwi tshi sumbedza vhukhwine ngei hayani Tokyo. Naho ndo takala uri ndo kona u shavhela ngeno kule na tshivhilela, ndo ɻuvha vha hayani na khonani dzanga dza International Primary School tshine nda dzhena khatsho.

Fhedziha, ndi khou ɻiphina na muzwala wanga. Ri murole muthihi. U na minwaha ya 13 na ene nahone ri kha gireidi b vhuvhili hashu. Ri na mashudu ngauri muzwala wanga u dzula tsini na phakha i re vhukati, hune ra tamba kha tshinzie na kha madembetiti.

Arali ndi si khou tamba ndi vha ndi tshi khou ɻiphina nga hobi dzanga – u vhala na u tamba mitambo kha khomphiyutha. Ndi khou vhala Jungle book nahone ndi tou tama arali ndo vha ndi tshi dzula Afrika. Ndi tsini na u swika vhukati ha iyi bugu.

Khonani yanu

Kin Hosh

Rumelani

Kha ri ñwale

Kin o dalela nnyi?

Ndi nga mini o ya henengei?

Ulu luñwalo o lu ñwala nga deithi ifhio?

Kha ri ñwale

Sikenani luñwalo lu no amba nga nzulele ya Kin ni mu ɻadzele garat̄a iyi.

Dzina	
Mirwaha	
Gireidi	
Tshikolo	
Dzihobi	

Deithi:

Zwino fhindulani Kin. Hu na zwe ra ni tsivhudza kha phara iñwe na iñwe. Nwalani luñwalo lwañu sa mvetamveto u thoma. Ifhani muñwe nga inwi a lavhelese. Ni kone u lu ñwala nga muñwalo wo kunaho kha siañari ili.

Nwalani dñresi yanu

Deithi

Ha Kin

Thomani nga theshano.

Ambani uri mbilu yanu i khou vhavha zwo itiswa nga mafhungo a mudzinginyo.

Ambani uri ndi mafhungo avhuđi uri u khou kona u isa phanda na hobi dzawe.

Vhudzani khonani yanu mafhungo a tshikolo, mitambo na hobi dzanu.

Khonani yanu

Nwalani dzina janu.

TEACHER: Sign

Date

Zwiñwe hafhu nga luambo

Lavhelesani phere dza mafhungo dzi tevhelaho nga vhuroñwane. Talelani dzina ni tingeledze litaluli line la li talutshedza.

Mmbwa ḥukku.	Mmbwa ndi ḥukku.
Goloi ya luvhilo.	Goloi i na luvhilo.
Bugu ndenya.	Bugu ndi ndenya.
Khirayoni ya lutombo.	Khirayoni ndi ya lutombo.
Maluvha a u naka.	Maluvha o naka.
Phikhokho ya mivhalavhala.	Phikhokho i na mivhalavhala.

Zwinzhi nga mataluli

Ri a zwi ñivha uri mataluli a ri vhudza nga ha madzina (muthu, fhetu kana zwithu). Kanzhi litaluli li rangela dzina. Tshiñwe tshifhinga mataluli a tevhela dzina. Huñwe na huñwe hune na nga a vhea hone, a di talula dzina.

Zwino ñwalani mafhungo ni tshi shumisa madzina na mataluli aya. Thomani nga u ñwala fhungo li na litaluli li rangela dzina. Ni kone u ñwala fhungo li na litaluli li no khou tevhela dzina.

lapfu mutukana	Mulapfu mutukana. Mutukana ndi mulapfu.	
tshi no silinga tshimange	
i re na ndala ndau	
wa vhutali musidzana	
a kondisaho mudededzi	
tsho nakaho tshifanyiso	

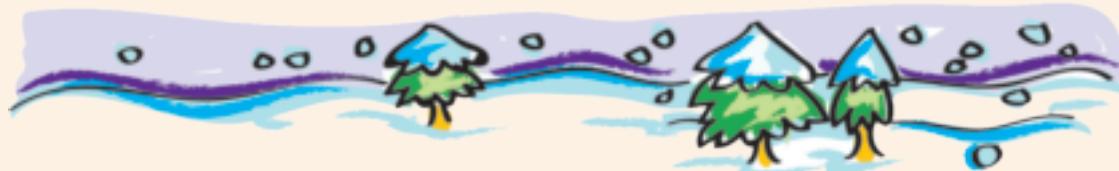

Kha ri nwale

Livhanyani maipfi na pfanywa dza.

thothela	lavhelelwa	vhuhulu	takuwa	zwivhumbwa
lindelwa	ngalangala	tuwa	zvisikwa	ndeme

Zwino livhanyani maipfi aya na mafhambanyi ao.

naka	vhugala	wanwa	ndenya	khulwane
vhuvhi	xedzwa	thukhu	vhifha	tsekene

Kha ri nwale

Tumani mafhungo aya nga u shumisa matanganyi
(maipfi a u tuma) a re zwitangeni.

Ndi do dzula hanefha. Zwithu zwi tshi vha khwiñe hayani. (u swika)
Ndo takala ndi fhano. Ndo tuvha tshikolo tshanga. (naho)
Ndo mu vhudza uri a dzule henengei. Madi o gonya a tshi ya. (ngauri)
Ndo thoma nda sedza matungo othe. Ndi kone u pfuka bada. (uri)
Ni tshi pfa phepho. Ni ambare dzhesi. (arali)
Ndo mu vhudza uri a songo lenga. O vha o lenga hafhu. (fhedziha)

Tshifhinga tsho fhiraho na tshi daho

Tshifhinga tsho fhiraho tsha vha na no.

Lavhelesani tsumbo idzi: Musi ri tshi swika, tshidimela **tsho vha tsho no tuwa**.

Musi ndi tshi swika mulovha, khotsi anga **vho vha vho no bika** tshilalelo.

Nne	ndo vha	ndo no	la
Inwi	no vha	no no	vhuya
Ene	o vha	o no	edela
Vhone	vho vha	vho no	ambara

Tshone	tsho vha	tsho no	huvha
Kwone	kwo vha	kwo no	tuwa
Lone	lo vha	lo no	kovhela

Zwino fhedzisani mafhungo aya nga u shumisa **vha na no + liiti** (kha tshifhinga tsho fhiraho).

Khonani yanga o mpha apula. Ndo vha ndi si na ndala ngauri ndo

Ndo lenga u swika. Khonani dzanga dzothé dzo

Ndo vha ndo neta ngauri

O mmbudza uri o

Musi ndi tshi swika tshikoloni ndo wana uri ndo

Musi tsimbi i tshi lila ndo humbula uri ndo

Musi ndi tshi vhona mudededzi wanga ndo humbula uri ndo

Ndo vha ndo takala ngauri ndo

Musi ndi tshi swika hayani ndo wana uri mme anga vho

Musi ndi tshi swika sitediamu ndo vhona uri thimu yanga yo

Ulavhelesa tshifhinga tsho fhiraho

Tshifhinga tsho fhiraho tsha **vha na no** tshi amba nga nyito **yo fhiraho** musi hu sa athu da inwe nyito zwenezwo **kale**. Ndi nyito yo **fhiraho kale**.

Tshifhinga tshi daho tsha vha na no

Ndi **do vha ndo no shumisa** tshelede yanga yothe nga hetshi tshifhinga nwakani.

Ndi **do vha ndo no tamba** mimetshe ya rathi ya bola ya milenzhe musi khalañwaha ya bola i tshi fhele.

Elekanyani nga zwine na **do vha no no ita u swikela ni tshi phasa pfunzo ya phuraimari**. Nwalani mafhungo matšanu ni tshi shumisa Ndi **do vha ndo no + liiti**.

U swikela ndi tshi phasa pfunzo ya phuraimari

Ndi **do vha ndo no vhalala bugu dza 50.**

Zwino fhedzisani mafhungo aya ni tshi shumisa **do vha ___ no + liiti** li re kha tshifhinga tsho fhiraho.

Nga hetshi tshifhinga vhege i daho u (shuma) mushumo uyu lwa mađuvha a fumbili.

Nga hetshi tshifhinga nwakani ri (dzhena) tshikoloni itshi miñwaha ya rathi yothe.

Nga hetshi tshifhinga matshelo ndi (fhedza) tshuñwahaya yanga.

Nga hetshi tshifhinga nwedzi u daho (gidima) kha marathyoni.

Musi Khiresimusi i tshi swika, ndi (endela) Vhugalaphukha ha Kruger.

Supa Strikas

Khathuni ndi lushaka lwa manjwalwa

Uno nwaha no no vhala tshaka dzo fhambanaho dza zwibveledzwa: folukuloo/ manjwalwa a sialala, vhurendi khungedzelo, mivhigo, nyambedzano, zwibveledzwa zwa mafhungo na zwibveledzwa zwa ndaela. Khomiki kana khathuni ndi luñwe lushaka lwa tshibveledzwa. Khomiki na dzone dzi na maipfi a si gathi na zwifanyiso zwinzhi uri ni kone u vhona vhabvumbedzwa/vhaanewa. Tshitiori tshi anetshelwa kha fureme dzo vhalaho - dziriwe dzi na maipfi ngeno dzirwe dzi si na maipfi.

Vhalani masiañari mavhili a tevhelaho e a ñulwa kha khomiki ya Supa Strika ya Nomboro 100. Sedzesani zwine zwa khou bvelela kha fureme iñwe na iñwe. Thanggelani tshaka dzo fhambanaho dza mapulo a maipfi e a shumiswa kha khathuni iyi. Sedzani mapulo ane a sumbedza zwine vhaanetsheli vha khou amba kha fureme dza 4, 5, 6, 7 na 8. Ni dzhiele nzhele maedza mibvumo na uri o ñwalwa nga ndilade.

U elekanya nga khomiki

Rerani na khonani yanu nga khomiki ya Supa Strika. Zwino ḥwalani fhungo li no ṭalutshedza zwine zwa khou bvelela kha fureme iñwe na iñwe.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

Vhalani khomiki iyi hafhu ni fhindule mbudziso dzi tevhelaho:

1. Ndi zwifhio zwinwe zwine vhatambamurahu vha Super Striker vha zwi takalela nga nn̄da ha u tamba bola ya milenzhe?

2. Super Striker i khou tamba na thimu ifhio?

3. Tshitiriri tsha malogwane (refuri) tshi ita muungo ufhio? Ndi nga mini a tshi khou lidza tshitiriri kha fureme ya 4?

4. Tshikoro ndi vhugai? (Tsivhudzo: lavhelesani fureme 4 na 8 vhuvhili hadzo)

5. Itani mutevhe wa maedza mibvumo oṭhe a re kha khomiki.

6. Ndi khungedzelo dzifhio dzine dza vhonala kha khomiki iyi?

7. Khungedzelo idzi dzo livhanywa na vhonnyi?

Khathuni ya khungedzelo

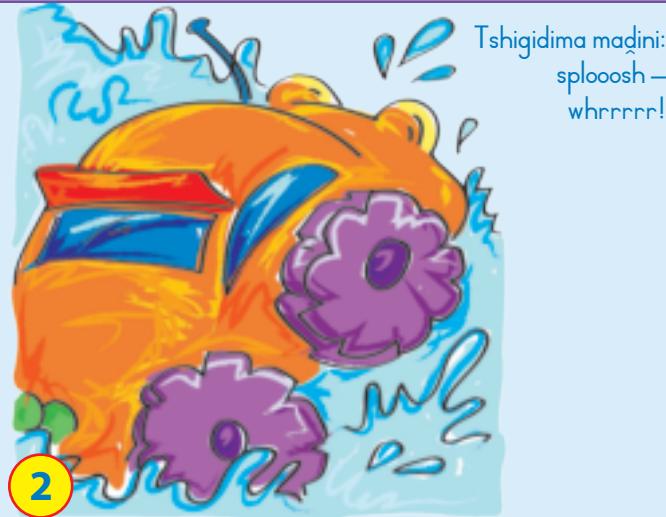
- ❖ Khungedzelo ya TV kana ya radio ine na i funesa ndi ifhio?
- ❖ Ndi nga mini ni tshi i funesa?
- ❖ Ni nga renga zwine ya khou kungedzela?

- ❖ Ndi vhafhio vhane vha lavhelelwa u renga itsho tshibveledzwa?
- ❖ Khungedzelo i shumisa tshilogeni malugana na itsho tshibveledzwa?

Rengani Tshibandangafhasi Tshipalamabuse. Ndi goloi ya reisisi. Ni songo ṭahela. Tshi gidi ma vunu: vruum, vruum! Ni nga si tshi thivhe.

1

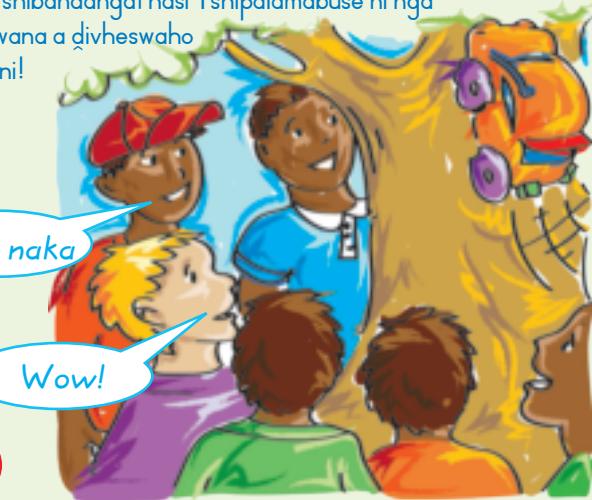

2

Nga Tshibandangafhasi Tshipalamabuse ni nga vha ḥwana a ḫvheshwaho lifhasini!

Wow!

Tsho naka

3

Tshi do ni seta! Na dzula no setwa!

Halala!
Ndi na
Tshibandangafhasi
Tshipalamabuse!

4

Kha ri ḥwale

Lavhelesani khungedzelo ni kone u fhindula mbudziso idzi.

Khungedzelo inwe na inwe i khou lingedza u ni ṭutuwedza uri ni ite mini?

Khungedzelo i a ḥanisa zwithu kana u ni fulufhedzisa tshi inwe tshithu? Ṭalutshedzani uri ndi nga mini ni tshi ralo.

Ho shumiswa mibvumo ifhio ya maipfi kha khungedzelo iyi?

Khungedzelo iyi yo livhiswa kha vhonnyi? Yo livhiswa kha vhaswa kana vhaaluwa, vhatukana kana vhasidzana?

U ñwala khungedzelo

Zwino ni khou ya u shumisa phositaro yanu kha u ñwala tshikiriputi tsha khungedzelo yanu ya TV!

- Thomani nga u pfana uri ni khou ya u dzenisa hani zwiitei kha khungedzelo yanu.
- Ni do shumisa muthu muthihi kana vhanzhi?
- Zwino fhandekanyani khungedzelo yanu i bve mabono mana.
- Olani tshifanyiso kana gerani zwifanyiso zwa u sumbedza bono liñwe na liñwe.
- Ñwalani tshikiriputi tshi no sumbedza uri muthu muñwe na muriwe a do amba zwifhio kokotolo.

● Shumisani mepe wa milumbulo uri u ni thuse musi ni tshi pulanela u ñwala ● Ñwalani mvetamveto ● Humbelan khonani yanu uri ni dzudzanye yone ● Vusuludzani mariwalwa yanu ni shandukise he zwa tea ● Zwo no ralo, ni kone u i ñwala nga vhuronwane buguni yanu.

1

2

3

4

Fhethu vhupo ndi hufhio?

Vhaanewa ndi vho nnyi?

Puloto na therou ndi ifhio?

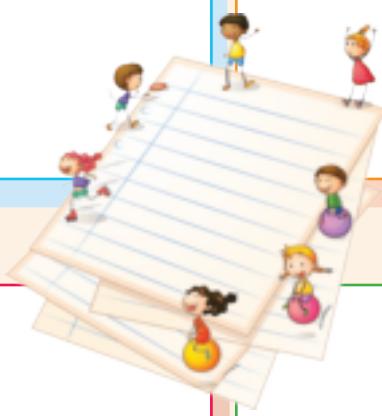
Zwino shumisani tsha u pulanela khatsho tshañu kha u ñwala khathuni yañu. Vhalani khathuni. Vhanwe nga inwi kílasini. Nangani khathuni ine na nga i tambela kílaši.

1

2

3

4

Musi no no ñwala tshikiriputhi tsha fhelelaho tsha khungedzelo yañu ya TV, nangani mirado ya tshigwada tshañu uri vha i edzisele vha sumbedze uri i ðo vhonala nga ndilade kha TV.

Zwi t̄umeni

Thangi ndi mini?

Thangi a si ipfi lo fhelelaho. Ndi tshipida tsha ipfi tshi no dzheniswa mathomoni a ipfi lo fhelelaho (tshine tsha pf i mudzi wa ipfi). Thangi iñwe na iñwe i na ḥhalutshedzo yayo. Musi thangi i tshi shumiswa sa mudzi wa ipfi, i shandukisa zwine mudzi wa ipfi wa amba.

Tangeledzani thangi kha liñwe na liñwe la maipfi aya.

Ni kone u talela mudzi wa fhungo.

nyamukamadi

nyamurovheni

negota

direma

randima

nyambeni

tshammbenga

Kha ri ite
nyito

Lavhelesani tsumbo. Hu itea mini
Musi ni tshi ṭanganya thangi na
mudzi wa ipfi? Ipfi li amba uri mini?

Thangi
nya-

Mudzi wa ipfi
muñhuya

Thangi iyi i amba mini?

Thangi	Zwine ya amba
Nya-	mudzia u
Ra-	muñe wa
di-	- u ita nyito kha iwe muñe

Thangi	Zwine ya amba
Tsha-	mudzia u
Ne-	muñe wa

Maambaitwa

Kha ri ñwale

Ñwalani mafhungo aya e kha
maambaitwa. Ro ni thomela ñithihi.

Fasitere lo kwashiwa nga musidzana.

Tshivhingwi tsho _____

Fhungo li kha liambaitwa arali ñefhungo
fhungoni ilo e ene a no khou ita nyito. Sa tsumbo:
Mmbwa i shenga shambo.
Fhungo li kha liambaitwa arali ñefhungo fhungoni
ilo a tshi tou itelwa nyito.
Sa tsumbo: Shambo lo shengiwa nga mmbwa.

Mutshila ndi mini?

Mitshila i fana na thangi, nga nn̄da ha uri yone i t̄umiwa mugumoni wa mudzi wa ipfi u itela u shandukisa zwine wa amba. Tsumbo: mutshila -isau-une wa amba "nyito ine ya tou kombetshedza kana u thusiwa u ita nyito" Tsumbo: bikisa: zwi amba u kombetshedza u bika kana u thusa u bika.

Kha ri ite
nyito

Lavhelesani tsumbo iyi. Hu itea mini musi ni tshi tanganya mutshila na mudzi wa ipfi? Ipfi liswa li amba mini?

Mudzi wa ipfi
bilu

Mutshila
-fhala

Mitshila iyi i amba mini? Tingaledzani mitshila kha linwe na linwe la maipfi aya. Ni kone u talela mudzi wa ipfi.

hanedzwa

mmane

semesa

tshilume

bvukulula

bilufhala

futelala

tsekisa

señiwa

mufumakadzi

vhofholola

Mitshila iyi i amba mini?

Mutshila	Zwine wa amba
-lume	tshiduna
-kadzi	tshisadzi
-olola-	nyito i dovhoholwaho
-ulula-	nyito i humelaho murahu

Mutshila	Zwine wa amba
-munene	mutuku
-lume	tshiduna
-kanya	nyito a i londwi
-ulula	u itulula nyito

Musidzana o _____ mafini.

Bola yo _____ nga mutukana.

Mutukana o _____ nga mmbwa.

Mutshimbizaposwo o _____ nga mmbwa.

Mulondo mutambimakone wa bola ya milenzhe!

Kha ri vhale

Edziselani litambwa ili. Ni tea u vha na mme, khotsi, የwana wa mutukana na muanetsheli ane a vhala zwipida zwa vhukati ha mufhindulano wa vhabvumbedza.

Bono: Lufherani lwa u awela lwa ha Mulondo. Mulondo o ganama kha sofa u khou ተalela metshe wa bola ya milenzhe kha TV. Mme awe na khotsi awe vha vhonala vhe na mbilaelo ngauri Mulondo ha khou ita tshuriwahaya yawe.

Ndaela dza bono na dza tshižeidzhi dzo የwala ngomu ha burakete dza zwikwea.

MME: **Mulondo, no no ita tshuriwahaya yanu?**

MULONDO: ... ah ... hei, hu tou nga. Um ... A thi tou vha na tshuriwahaya nnzhi Mmawe. Zwine nda khou tea u ita ndi u የwala tshižori tsha maipfi a 300 malugana na zwiñwe zwithu. Fhedzi ndi khou ተoda u thoma nda vhona metshe nga u ተavhanya kha TV.

MME: **Mulondo Shabalala ndi khwiñe ni tshi ita tshuriwahaya yanu zwino!**

[A doba mukhwama wawe fhasi a u vhea n̄ha ha ተafula.]

MULONDO: Mme angavho, uyu mudededzi ndi ngani a tshi ri ri የwale tshižori tsha maipfi a 300? Hafhu nne a thi William Shakespeare! Mađana mararu! Zwi do dzhia የwaha woñhe musi! Ndi do የwala nga ha mini? A si khwiñe ndo thoma nga u ተalela Pirates na Chiefs? Metshe u tshi tou fhesa ndi do mbo di thoma. Khetshi!

KHOTSI: [Vha bvisa bugu mukhwamani vha i vula.]

Khamusi ni do wana thuso hafha. Lavhelesani mepe wa mihibulo kha bugu yanu ya mushumo. Hu pfi የwali ተhoho yanu vhukati na mihibulo miñi mihibulane zwibogisini. Zwo leluwa nga maanda! Dzhenai fhasi, dukaduka ስanga.

MULONDO: Fhedzi Baba, ndi do የwala nga ha mini? Ndi do thoma nga dzina ስanga na tshifani. Ndi do vha ndo no vha na maipfi mavhili ha vha ho sala a 298 fhedzi. Ndi nga mbo di ተalela metshe u swika u tshi fhesa. Zwo luga, ndi do humbula uri ndi የwale nga ha mini? Mmm.

[Mulondo a mbo di farwa nga khofhe o vhea ተhoho n̄ha ha bugu.]

MUANETSHELI: Musi Mulondo a tshi lingeda u humbula u tou ኃናን u kumedza. A alamula hu si kale a dovha a lala kha bugu dzawe, dza mbo di ya tshoñhe. U khou lora nga ha metshe une a khou ተoda u u ተalela. O no tou dzula tshižediamu tsha FNB kha ስaini ya phanda murahu ha mapala a Chiefs. U khou ተalela o tshuwa. Thimu yawe i khou ኃናን nahone ho tou sala minetse miñanu fhedzi uri metshe u fhele. Mutambaphanda tshi khou ተudza nahone hu khou tou bva u bvisa mutambavhukati o hvhalaho mudavhini.

Nga ndado, Mulondo a mbo di fhufhela mudavhini. A dirivhula a tshinisa bola a tshi mona na mudavhi. U kha luvhilo na mafulufulu a fhiraho a vhotñhe vhatatjisanee. Nga u futelela

Ri የwala madzina a vhabvumbedza nga malederedanzi. Ri shumisa kholoni (:) i tshi tevhela madzina avho. A ri shumisi zwiddevhe zwi ri tshi tingedzela zwine vha amba.

Muanetsheli u anetshela tshipida tsha tshižori tshine tsha sa khou tambiwa nga vhatambi.

huhulu a tshi khou shumisa misipha yawe yo^{the}, Mulondo a kora tshikoro tsha u wina musi tshi^{ti}ririri tsha u f^hedzisela tshi tshi tou lila. Tshifha^{tu}wo tsha Mulondo tshi no khou nweñwela tsha sumbedzwa shango ^{lo}the kha TV. Muhashi a huwelala a ri "Mulondo Shabalala! ^{la} lila! O i ^{ta}nganya na mambule zwa sia vha vhone dzingwena kha ^{la} ^{nam}us. "Ngwena ntswa, Mulondo Shalalala! Afrika Tshipembe ri na ngwena ntswa ya bola ya milenzhe!"

[Mme vha vusa Mulondo]

MME: **Mulondo, vuwani... vuwani!** Ni kha ^{di} tea u ^{rwala} tshunwahaya!

MULONDO: **Mmmm! Hh? Vha ri mini?**

KHOTSI: **Mulondo! Ndi hone ni khou ita mini mathina? Ni khou tea u f^hedzisa tshunwahaya!**

MME: **Khamusi vhukofhe hovhu he na zhambula vhu ^{do} ni ^{ne}a mafulufulu a u f^hedzisa tshi^{tori}. Ni khou ^{to}da ndi tshi ni thusa u humbula nga ha ^{tho}ho ya tshi^{tori} tshanu?**

MULONDO: **[U a nweñwela] Zwo luga mma. Ndi vho zwi ^{di}vha uri ndi khou ya u ^{rwala} nga ha mini!**

Ni vhone u nga Mulondo u ^{do} ya u ^{rwala} nga ha mini?

Musi Mulondo a tshi ri "A thi William Shakespeare" o vha a khou amba mini?

Fhethuvhupo ha ^{litambwa} ili ndi ngafhi (ili khou bvelela ngafhi)?

Ndi nyito dzifhio tharu dzo bulwaho kha ^{litambwa}?

1

2

3

Phositarara ya litambwa

O swika Afrika Tshipembe...

Seani ni bvise na madungammbwa

O vhuya mulilwahot̄he!

National Children's Theatre i a dihudza nga u vha qisela khalañwaha ya **Pippi Longstocking/Pippimudziamitokela**, nganetshelotseiso ya vhana. Nganetshelo iyi i do vha hone nga holodei ya Mvuwo, u bva 7 Thafamuhwe.

Pippi ndi musidzana wa dakalo a didzulelaho e et̄he kha **nndu yawe ya daganana**, na bere na t̄hoho ye a i fuwa. Mathaithai a Pippi ha seisi zwone, fhedzi a dovha a mu dzenisa dziedzini! Vhana vha a difhelwa nga u t̄alela **zwiitwana zwave**.

Ndi mubvumbedza a funeaho, nahone vhana vhoñthe vhane vha mu vhona vha a t̄ada u vha Pippi. Nga murahu ha litambwa vha na vha ño gidimela laiburari u wana khophi ya bugu *Pippi Longstocking*.

Ngoho ndi ya uri, Pippi vha nga si tende a tshi vha pfuka.

Pippi Longstocking/Pippimudziamitokela, i do tambiwa

National Children's Theatre, U bva nga la 7 Thafamuhwe u swika

16 Lambamai, 3 Junction Avenue, Parktown, Johannesburg.

Musi zwikolo zwi katì, matambwa a itwa vhukati ha vhege nga

09:00 na 10:30. Musi zwikolo zwe vala, matambwa a itwa Musumbuluwo u swika Mugivhela nga 10:30 na 14:30.

U buka sa zwigwada na luafhulelo zwi a wanala kha zwikolo.

Kha ri ñwale

Vhalani mbudziso ni kone u ñwala fhasi phindulo dzanu.

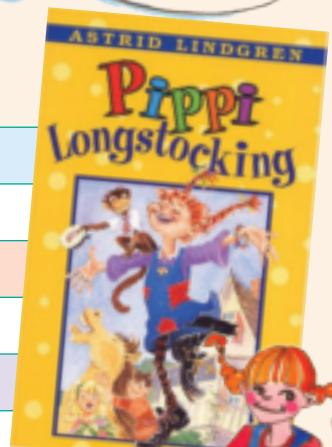
Dzina la litambwa ndi lifhio?

Ri zwi ñivha hani arali litambwa li tshi takadza?

Vhatambi ndi vho nnyi? Talelani mutambidendele.

Vhathetshesi vha litambwa ili ndi vhonnyi? Ndi zwifhio zwi ni vhudzaho mañhongo aya?

Ni vhona u nga ndi ngani hu tshi shumiswa mivhalanzhenge kha phositarara iyi?

Deithi:

Dizainani phositaraya litambwa

Dizainani phositaraya u kungedzela litambwa. Ni nga kha di kungedzela "Jabu na ndau" kana "Dan mutambimakone wa bola ya milenzhe!" Elekanyani nga vhuronwane nga litambwa line na do kungedzela ngauri ni do tea u nwala tshikiriputi tsha lo kha bammbiri la u shumela. Ni tea u katela:

- Dzina la litambwa li vhe nga maledere mahulwane o swifhadzaho, a mivhalanzhenge (ni tea u nea litambwa dzina)
- Ndi nnyi ane a khou tamba
- Li do farelwa ngafhi
- Deithi na zwifhinga zwine ha do tambiwa ngazwo
- Thalutshedzo pfufhi ya zwine litambwa la khou amba nga hazwo.
- Mafhungo a no kwama u buka

Ngeletshedzo dza kuolele kwa phositaraya

- Shumisani luambo lu re khagala muelo wa maipfi na mafurase, na mafhungo.
- Shumisani mivhalanzhenge u itela u wana tshenzhemo ya vhathe.
- Olani kana ni nambatedze zwifanyiso zwine zwa talutshedza vhathe zwinzhi nga ha litambwa.

Lavhelesani phositaraya dzo itwaho nga khonani dza nu ni nange ine na i funesa. Kha bammbiri la u shumela li tevhelaho nwalanitshikiriputi tsha litambwa.

TEACHER: Sign

Date

Nwalani litambwa janu

Shumaní na vharíwe nga inwi kílasini u bveledza litambwa. Dadzani tshati ine ya ni thusa u pulana.

Vhatambi	Talutshedzani vhatambi.	Mutambi uyo u do ambara mini?	Mutambi muñwe na muñwe u do amba zwifhio?

Vhatambi ndi vho nnyi?

Sa tshigwada rerani
nga mihibulo mihiwlane
ya tshibveledzwa.
Shumisani mepe wa
mihibulo kha u
dzudzanya mihibulo
yanu.

Fhethuvhupo ndi ngafhi? Talutshedzani bono.

Thoho

Puloto ndi ifhio?

Ho thoma

Ha tevhela

Ha kona u tevhela

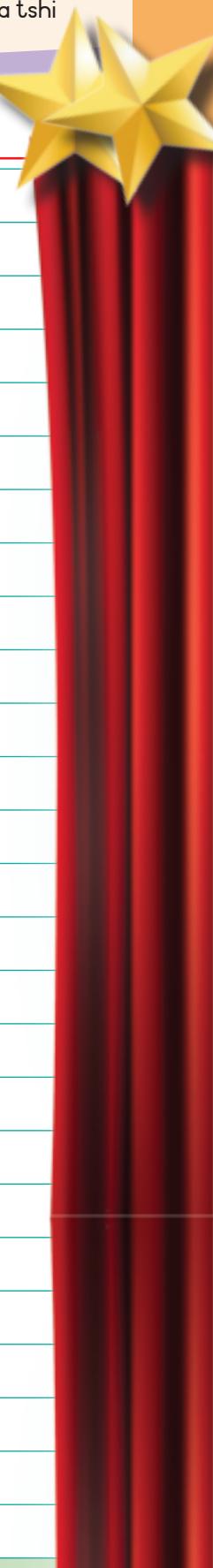
Zwa fhela nga

Kha ri nwale

Nwalani litambwa lanu sa mvetamveto. Dzudzanyani (edithani) ni kone u nwala zwavhuđi tshipida tsha u fhedzisela kha tshikhala tsho newaho. Arali tshikhala tshe na newa tshi tshituku, shumisani siatari ni no bva buguni yanu ya ndowedzo.

Thoho

Zwiñwe hafhu nga mađadzisi na mađaluli

Mađadisi kanzhi a đadzisa t̄halutshedzo ya liiti kana nyito. A fhindula mbudziso dza uri nyito iyo yo itea: Hani? Lini? Ngafhi? Kana Ngani? A t̄alutshedza:

- **Maitele** kana zwo itea hani: nga vhulenda, nga u ongolowa, nga u t̄avhanya
- **Fhethu** kana zwithu zwi itwa ngafhi: afha, fhaļa, kule, tsini, murahu, phanda.
- **Tshifhinga** kana zwo itea lini: mulovha, nga murahu, u thoma, matshelo.
- **Nyanzelo** kana zwo itea lungana: misi yoħhe, na kathihi, nga huñwe, kanzhi, luthihi.
- **Digirii** kana vhudzivha ha nyito: zwiħuku, kaħukukħuku, na zwiħukukħuku, nani.
- **Vħutanzi** kana nyito i nga itea u swika ngafhi: tshoħħe, nyana, lu sa vhudziswi.

Talelani mađadzisi mafhungoni aya ni kone u tangeledza liiti. Ni sumbedzise uri ndi ljiđadzisi ja lushakade?

Tshaka dza mađadzisi

Khonsathi yo thoma u lenga.

Tshifhinga

Mutukana o ja nga u t̄avhanya

O vha e tsini na u wina mugidimo

Mukegulu u khou ya phanda

Vho vhuya mbamulovha.

O tuwa nga u gidima.

U anzela u da nga mathabama.

U khou ya kule vhukuma.

Malume vho vhuya mulovha.

Ntakadzeni u ita ndowendow tshifhinga tshoħħe.

Ann o vhuya haynani (_____) nga u t̄avhanya (_____) mulovha (_____) u itela u t̄alela mutambo.

Zwinzhi nga mat̄aluli

Kha ri nwale

No di vha vha u shumisa mat̄aluli kha u t̄alutshedza vhatambi vha tshiṭori tshaṇu. mat̄aluli a fhindula mbudziso ya "Zwi fana na mini/zwo tou itisa hani?"

Vhalani mafhungo aya ni kone u topola maipfi ane a khou shumiswa u t̄alutshedza zwithu.

Fobvu lo vha lo ambara dzhasi lihulu, muñadzi wa wulu na masiki mutswu khofheni.

Mutambi wa bola o vha o ambara tshikhipha tshitswuku, masogisi matswuku na khokho dza t̄ada.

dzhasi	muñadzi	masiki	dzhesi	masogisi	khokho

Tshaka dzo fhambanaho dza mat̄aluli

Mat̄aluli a vhunze a sumbedzaho vhunze ha tshithu: zwashu tshanga zwavho zwawe yanu

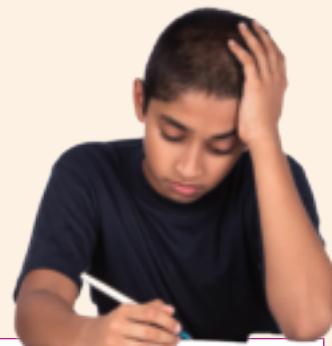
Mat̄aluli a vhunzhi: zwinzhi zwituku zwi si gathi zwiñwe zwivhili zwiraru

Mat̄aluli masumbi: zwiłla izwi ula vhałla

Mat̄aluli a u vhudzisa: mini? tshifhio? lini? ngafhi?

Lavhelesani mat̄aluli o talelalwaho nga fhasi mafhungoni aya ni kone u tingeledza madzina kana masala ane a t̄alula one kha kholomu ya u fhedzisela ni sumbedze uri ndi lushakade lwa mat̄aluli, a u vhudzisa, a vhunze, a vhunzhi, masumbi.

Tshaka dza mat̄aluli

Muofhe musekene o vhuya.

Ndi bugu ifhio ine na i funa?

O ramba khonani mbili uri dzi de phathini.

Musidzana ula o wina mugidimo.

O gama mavhudzi awe.

Ro dzhia mihwalo yashu ra t̄uwa.

Mmbwa ntswu ndi ya hashu.

Ndi a kona		
u vhalala mañwalwa a nganetshelo		
u fhindula mbudziso dzo disendekaho nga tshit̄ori		
u shumisa mañaluli kha u ḥalutshedza vhaanewa vha tshit̄orini		
u fhedzisa mepe wa mihumbulu ndi tshi anetshela tshit̄ori nga huswa		
u ḥwala tshit̄ori ndi tshi shumisa mepe wa mihumbulu		
u vhalala luñwalo lwa vhukonani		
u wanulusa thevhekano ya zwiito kha luñwalo		
u ḥala maip̄i kha dikishinari nda rekhoda zwine a amba		
u fhindula mbudzisothopolwa dzi no kwama mañwalwa		
u ḥwala luñwalo lwa vhukonani		
u shumisa mepe wa mihumbulu kha u pulanela u ḥwala luñwalo		
u vhalala imeñi		
u fhindula mbudziso dzi no kwama imeñi		
u topola madzina na mañaluli mafhungoni		
u shumisa mañaluli a tshi rangela na u tevhela madzina		
u livhanya maip̄i na pfanywa dza		
u livhanya maip̄i na mafhanganyi ao		
i shumisa mañanganyi		
u shumisa mañiti a re kha tshifhinga tsho fhiraho		
u shumisa tshifhinga tsho fhiraho tsha vha na no na tshifhinga tshi ñaho tsha vha na no		
u vhalala tshit̄ori tsha khomiki		
u rera nga fureme dza khathuni		
u ḥalutshedza fureme iñwe na iñwe ya khathuni		
u ḥwalulula mafhungo e kha maambiba		
u bula mihumbulu malugana na khungedzelo		
u pulanela tshikiriputi tsha khungedzelo na u tshi ḥwala		
u ḥalutshedza fhethuvhupo, vhabvumbedza na theroyakha khungedzelo		
u ḥwala tshit̄ori tsha khathuni		
u ḥuma thangi na mitshila kha midzi ya maip̄i		
u shumisa maip̄i maambiba na maip̄i maambelwa		
u vhalala litambwa		
u tambarita litambwa		
u fhindula mbudziso dzi no kwama litambwa		
u vhalala phositarara i no khou kungedzela litambwa		
u fhindula mbudziso dzi no kwama phositarara		
u ita phositarara ya litambwa		
u ḥwala litambwa		
u topola mañadzisi a maitele, tshifhinga, fhethu, nyanzelu, digirii kana vhuñanzi		
u topola madzina na masala ake a khou ḥalulwa nga mañaluli		
u topola madzina na mañaluli a no kwama: vhuñe, vhuñzhi, masumbi kana mañalutshedzi		

Thero ya 7: Kuitele kwa zwithu

Themo ya 4: Vhege dza 1 - 4

Vhege dza 1 - 2: Tevhedzani milayo

97) Kutambele kwa mutambo wa Spud 70

U vhala marīwalwa a ndaela a no amba nga kutambelwe kwa mutambo u no pfī Spud. U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga marīwalwa.

98) Kuitele kwa French Toast 72

U vhala risipi ya u ita French Toast. U tevhela thevhēkano ya zwifanyiso na nomboro nga ndila yone. U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga risipi. U vhambedza ndaela dza risipi na dza mutambo wa Spud. U rera na khonani yawe nga mafurase a no shumiswa kha selefounu. U nwala līnwälwa la ndaela.

99) U nwala ndaela na milayo 74

U nwala ndaela kana milayo ya kushumiselwe kwa tshishumisa kana a pfesa milayo ya mutambo. U topola maīti mafhungoni. U khethenkanya mafhungotserekano a bva zwipida.

100) Madadzisi a tshifhinga, maītele na fhethu 76

U topola mađadzisi a sumbedza tshaka dzao. U topola mađadzisi na maiti ane a khou a t̄alutshedza. U nwala phara ya u t̄alutshedza.

101) Ni kona u elelwa zwifhio? 77

102) U tshimbila tshikhalani 78

Therisano na u bvumba (u humbulela) o disendeka nga zwifanyiso. U vhala marīwalwa a ndaela.

103) Kha ri pfeſeſe 80

U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga marīwalwa a ndaela. U nwala phara i no amba nga muendatshikhalani. U nwala posikarača a tshi anetshela lwendo lwa tshikhalani.

104) U ſhumisa khweshenee ya inthaviwu 82

U ita t̄hodisio a tshi ſhumisa khweshenee. Utabuleitha mawanwa a t̄hodisio. U nwala muvhigo wa mawanwa.

Vhege dza 3 - 4: U vhalela tsivhudzo

105) Ri dzula kha pułanete lifhasi 84

U vhala marīwalwa a tsivhudzo. U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga marīwalwa. U nula mafhungomatsivhudzi kha marīwalwa.

106) Madzhango a sumbe 86

U džhenisanj madzina a madzhango a sumbe na mađanzhe mahulwane. U leibula mepe a tshi ſhumisa mafhungomatsivhudzi e a newa.

107) Khwizi ya mepe wa lifhasi 88

U tamba mutambo wa khwizi ya mepe wa lifhasi.

108) Mvelele nnzhinnzhi 90

U ita intaviwu a rekhoa phindulo. U guda nga mawe mashango na u wana phindulo dza mbudziso. U fhedzisa digirii dza mbambedzo mafhungoni.

109) U waniwa ha Sediba 92

U vhala atikili ya gurannda. U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga atikili ya gurannda. U nwala tshirwalwa tsha dayari tshi no amba nga atikili ya gurannda.

110) Mrs Ples na Nyakudenzhe 94

U vhala sia la inthanete li no amba nga fhethu ha vhufa.

111) Vhufa hashu 96

U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga mafhungomatsivhudzi a re kha webusaihi. U dizaina phositaro ya u kungedzela Cradle of Humankind World Heritage Site.

U vhumba mafhungo a tshi ſhumisa mađadziso a nyanzelo.

U ola tshi fanyiso a tshi ſumbedza t̄halutshedzo mafhungo dici re na ambigwithi.

112) U pulanela phamfulethe 98

U dizaina burosha ya u kungedzela Cradle of Humankind.

Kutambele kwa mutambo wa SPUD?

Mañwalwa a ndaela ndi mini?

Kha vhege mbili dzi tevhelaho ni do sedzesha mañwalwa a ndaela. Ndivho ya mañwalwa a lushaka ulwu ndi u vhudza muvhali uri zwithu zwi itiswa hani. Mafhungo a t̄hukhukanywa a bva maga a tevhekanaho mat̄uku. Tsumbo yo ðowelwaho ya mañwalwa a ndaela ndi risipi kana kubikele. Dziřwe tsumbo dzo ðowelwaho dzi katela tsumbavhuyo kana kushumisele kwa selefounu na khomphiyutha na milayo ya mitambo

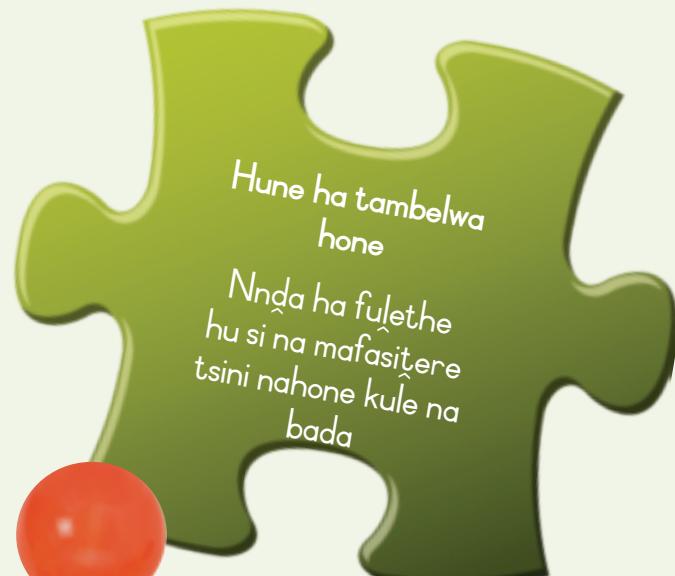

Kha ri vhale

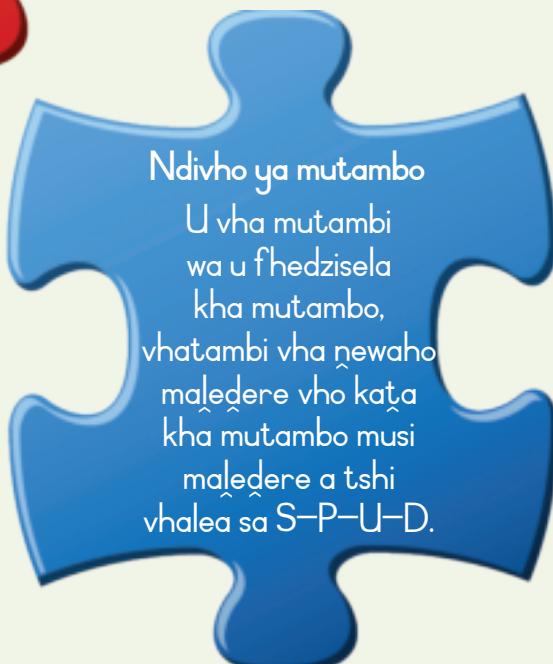
Liñwalwa ili ja ndaela li kwama mutambo wa Spud. Ndaela dza kutambele kwa mutambo uyu a si idzi.

Zwine na tea u vha
nazwo
Bola ya raba thete.
Vhatambi vhatanu
kana vhanzhi
Luvhande nn̄da.

Hune ha tambelwa
hone
Nndha ha fulethe
hu si na mafasitere
tsini nahone kule na
bada

Ndivho ya mutambo
U vha mutambi
wa u fhedzisela
kha mutambo,
vhatambi vha newaho
maledere vho kāta
kha mutambo musi
maledere a tshi
vhalea sa S-P-U-D.

Milayo ya mutambo

- 1** Mutambi u dzhia nomboro ya tshiphiri i tshi bva tshibogisini. Kana ha vha na ane a amba uri ndi nnyi a no do phakhela nomboro, sa tsumbo: "Mudededzi u do phakhela mutambi muñwe na muñwe nomboro ya tshiphiri".
- 2** Nangani mutambi a no do thoma mutambo. Onoyo u dzhia bola. Mutambi a re na bola u pfì **It.**
- 3** **It** u posa bola muyani a vhidzelela nomboro. Mutambi a re na nomboro iyo u vha **It** a kona u gavha bola. Vharìwe vhatambi vhothe vha tea u shavhela kule.
- 4** **It** u vhidzelela ari SPUD. Vhatambi vhothe vha tea u ima.
- 5** **It** u dzhia maga mararu a magoza a tshi khou ya kha mutambi a posa bola mulenzheni wa mutambi. Uyo muñwe mutambi ha tei u tsukunyea.
- 6** Arali **It** a rwa mutambi kana mutambi uyo a tsukunya u mbo di vha ene **It** a wana ledere la S (lo imela SPUD). Tshifhingani tshi daho mutambi a tshi rwiwa, u wana ledere P, a dovha a rwiwa u wana U a kona u wana D.
- 7** Musi mutambi a tshi wana maledere mana a ndatiso (SPUD) u mbo di bva mutambo wa bvelaphada a si tsha vha ngomu.

Kha ri rwale

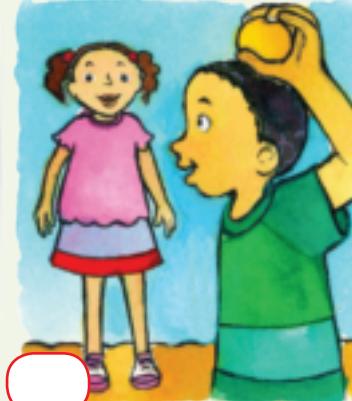
Zwino fhindulani mbudziso idzi dzi no kwama milayo ya Spud.

Lingedzani u
tamba mutambo
na u tevhedza
milayo.

Hu tödea vhatambi vha siho fhasi ha vhangana vha u tamba mutambo uyu?

Mutambi u tea u ita mini musi It a tshi ri "SPUD"?

Ndi ngafhi hune na sa tee u tamba mutambo uyu?

Ndi tshifanyiso tshifhio tsho tou fanelesaho milayo ya mutambo?

Kuitele kwa French Toast

Kha ri vhale

Lavhelesani zwifanyiso ni vhale ndaela. Ni kone u tevhedza thevhekano ya zwifanyiso na u nombora ndaela nga mutevhe wone.

Risipi ya French Toast

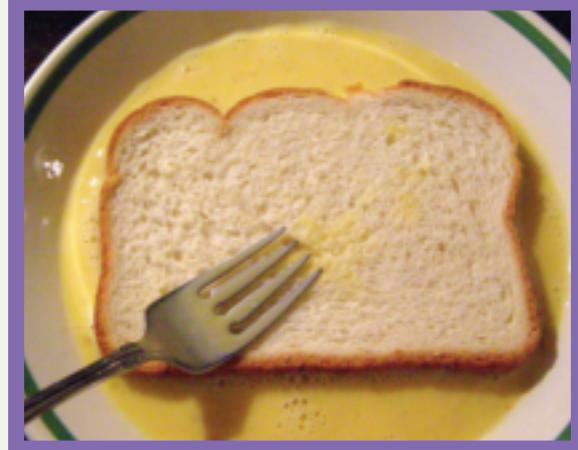
Thimbwanywa

- Makumba a 2
- Mu $\underline{\text{o}}$ mu $\underline{\text{t}}$ uku
- Mafhi a $\frac{1}{4}$ ya khaphu
- Zwilebula zwi $\underline{\text{t}}$ uku zwivhili zwa dzhamu
- Zwi $\underline{\text{l}}$ ai zwa 4 zwa vhurotho

Kuitele

- Bikani zwi $\underline{\text{l}}$ ai zwa vhurotho ni tshi zwi rembulusa musi zwo no vha burauni.
- Ilani na dzhamu.
- Dodzani mapfura a si manzhi nga fhasi ha pani i sa fhisizwithu.
- Tanganyisani makumba na mafhi.
- Lovheani matungo othe a tshi $\underline{\text{l}}$ ai tsha vhurotho mafhini o $\underline{\text{t}}$ anganaho na makumba.

Kha ri የwale

Sedzani uri ni tođa zwishumiswa zwifhio u ita French toast. Zwi የwaleni.

Zwino vhambedzani ndaela ya risipi na ndaela (kana milayo) ya u tamba SPUD.

Sethe idzi mbili dza ndaela dzi fana nga ndilade?

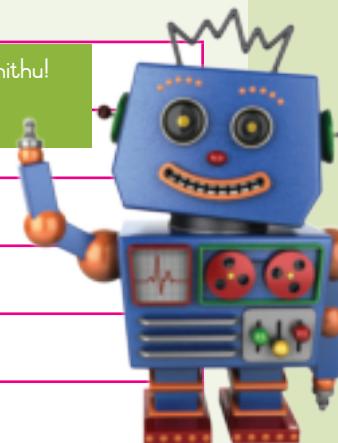
Sethe idzi mbili dza ndaela dzi fhambana ngafhi?

Musi ri tshi ካea ndaela kanzhi ri tea u shumisa mathemo a thekinikala, lavhelesani mafurase aya a no kwama selefounu ni kone u ታlalutshedza khonani yanu zwine a amba.

alamu dza tshifhinga		menyu	
bitiri i khou fhela		kholo a yo ngo fhindulwa	
khalenda		vhakwamiwa	
tshikhala tsha kholo		SMS	
dzenisani PIN code		khiiululani	
voisimeili		የwali mulaedza	

Nwalani ndaela ni tshi ታlalutshedza Robbie Robot uri SMS i rumelwa hani kana mulaedza u thetsheleswa nga ndila ifhio?

	Ndi Robbie Robot nahone a thi ጽivhi tshithu! Nthuseni ndi khou tou humbela.

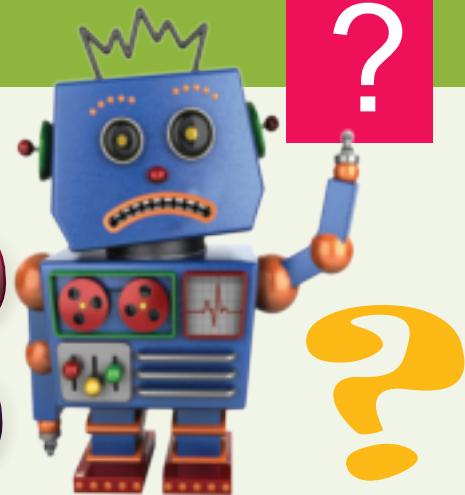

U ñwala ndaela na milayo

Ni a tamba mitambo?

Ni a shumisa selefounu?

Ni a shumisa aini ya mudagasi kana gedela?

Ñwalani ndaela kana milayo ya u thusa Robbie Robot u shumisa gazhethé (tshishumiswa) kana u pñsesa milayo ya mutambo une na u tamba.

Milayo na ndaela

Dza: _____

Hu na mutambo une na tamba?

Mafhungotserekano

Kha ri ite
nyito

Fhungotserekano li na maiti a no fhira lithihi.

Talelani maiti mafhungoni aya. A fhandekanyeni a vhe mafhungo mavhili.

Mutukana o tudza ngauri o vha o huvhala mulenzhe

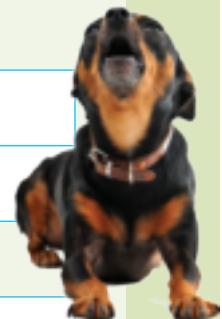
Mutukana o tudza.

Mutukana o vha o huvhala mulenzhe.

Rose o la khekhe thanu ngauri ndi musidzana wa milo.

Mudededzi o thusa rwana we a vha a sa tavhanyi u fara.

Mmbwa yo huvha ngauri yo pfa phosho.

Ndi thusa mme anga u bika nda kona u deka tafula.

Ndi thoma nga u ita tshunwahaya yanga nda kona u vhona TV.

TEACHER: Sign _____

Date _____

Mađadzisi a tshifhinga, a maitele na a fhethu

Tshaka dzo fhambanaho dza madadzisi ndi dzifhio?

Saizwi no zwi vhona kha mabammbiri a u shumela o fhiraho, mađadzisi a ri vhudza uri hani, nga ndilade, lini na uri zwithu zwi khou itwa ngafhi. Nga manwe maipfi a t̄alutshedza kuitele, fhethu kana tshifhinga tsha nyito.

nga + dzinaljiti!
nga + dzina

Dzinaljiti	Lidazisi
nga + u t̄avhanya	nga u t̄avhanya
nga + u ongolowa	nga u ongolowa

Ulavhelesa madadzisi

Mađadzisi a kuitele kanzhi a ri vhudza uri zwithu zwi khou itwa nda ndilade.

Dzina	Lidazisi
nga + nungo	nga nungo
nga + luvhilo	nga luvhilo

Thevhokano ya mađadzisi

Mađadzisi a fhindula mbudziso hani, ngafhi, lini na ndi ngani hu tshi khou itwa nyito.

Ljiti	Maitele	Fhethu	Digirii	Tshifhinga	Ndivho
Mulalo u shuma	nga maanda	e hayani	musi na musi	nga matsheloni	a tshi thusa mme awe.
Sundani u tshimbila	nga maga	ndilani	misi yot̄he	nga masiari	u ri a t̄avhanye u swika holoni.
Ula	nga u t̄avhanya	e tshikoloni	duvha na duvha	nga bureiki	uri a si lenge.

Kha ri nwale

Talelani lidazisi kha mutualadzi muñwe na muñwe ni dovhe ni ambe uri ndi lidazisi la maitele, fhethu kana la tshifhinga naa.

Lushaka lwa lidazisi

U amba nga ndila ya vhulenda.	
Ri dzula f'hero.	
Ri do takuwa Durban matshelo.	
U dzulela u ita tshunwahaya yawe.	
U tshimbila nga u ongolowa ngauri o vhaisala mulenzhe.	
Khwairi i imba zwavhudzi.	
Vha do ita domboro matshelo nga matsheloni.	
A thi li nama na kathihi.	
Vhana vho tamba nga dakalo phakhani.	
Vho vhuya hayani nga bisi.	
Ndi khou la zwino.	
Mulovha ndo ya dorobini.	
O vha o tshuwa a mba nga u t̄avhanya.	

Ni kona u elelwa zwifhio?

Kha ri nwale

Talelani mađadzisi othe o shumiswaho nga John kha tshipitshi tshawe. Ni kone u tingaledza zwine maiti a tħalutshedza.

Ndo tħamra metshe wa bola u no takadza nga maanda madekwe. Ndo vha ndi na luvhilo luhulu, nda tħasela ndi sa ofhi nda f'ħedza ndo nwisa zwikoro zwiraru sa madze. Ndo tħamra zwavħudi nga maanda lwe mugudisi washu vha ri arali nda nga ita nħowendow ndo khwaħħisa ndi do f'ħedza ndi tħi tambela Bafana Bafana. Vha tħaleli vho khuza nga khuwa khulu musi ndi tħi kora luraru lwothe.

Li nwe duvha ndi do vha mutambi wa phurofeshinala, ndi nga kha di f'ħedza ndi mukapużeni wa Bafaba Bafana!

Themo ya 4 – Vhege dza 1-2

Kha ri nwale

Zwino talelani matħaluli othe ane Ann a a shumisa tħipitshini tshawe.

Ni a divha uri ndi tħiflu tħifhio tħshine nda vha natħo? Ndi na kubuhi kutejku kwa u naka. Ndi tħiflu tħavħudi nga maanda. Mukomana wanga o vha a khou tħoda kumangana kutswu. Zwimangana zwo naka nga maanda fħedzi ndi vħona u nga zwibuvhi zwi a takadzes. U zwi tħundela a zwi quri nahone zwo tħukuf halela lune nda kona u tħimbila nazwi masiari oħel! Dzinwe khonani dzanga dzi a zwi ofha fħedzi a zwi lumi. Kubuhi kwanga ku a takadza u fħira zwiflu zwa vħathu vhothe zwi boraho! Musi ndi tħi hula ndi khou tħoda u gudela Zoology. Ndi vħona u nga zwikħokkonono zwa milenzhe ja rathi zwi a takadza.

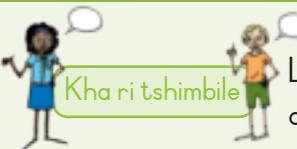
Kha ri nwale

Zwino ħwalani tħalutshedzo ja mutambo we na tħamra kana tħiflu tħine na vha natħo. Ni shumise maiti na mađadzisi a tħakka dzo fħambanaho.

TEACHER: Sign

Date

U tshimbila tshikhalani

Kha ri tshimbile

Lavhelesani zwifanyiso zwi re kha siatari ili ni kone u amba nga zwine na vhona manwala aya a tshi khou amba ngazwo. Rerani na khonani yanu nga mbudziso idzi.

- ❖ Vhathu vha swika hani tshikhali?
- ❖ Vhathu avha vha vhidzwa u pfi mini?

- ❖ Vhaendatshikhali vha ambara mini musi vha tshi ya tshikhali?
- ❖ Ni a zwi divha uri ndi ngani vha tshi tea u ambara zwiambaro zwa tshipentshela?

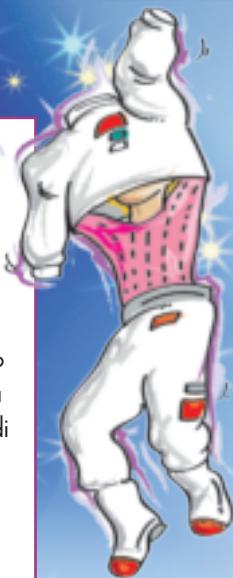
Kha ri vhale

Zwino vhalani ndaela idzi dza kuambarele kwa suthu ya tshikhali.

1

Tsha u thoma vhaendatshikhali vha ambara tshipentshela tshi no nga vhurukhu ha nga tsini (andawa). Yo itwa nga lasitiki i re na vhatshubu ha raba he ha rungelelwa khayo. Madzi a do elela kha vhatshubu honohu u itela uri vhaendatshikhali vha rotholelwé ngauri muhiso wa muhili a u koni u bvela nnha zwiambaro zwa suthu dza tshikhali.

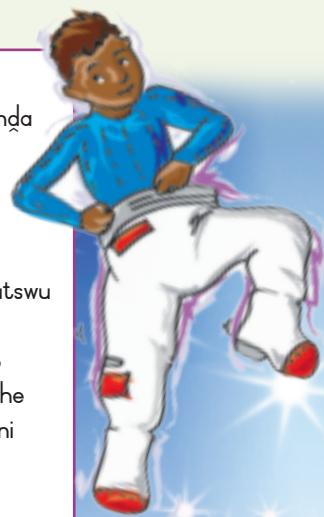

3

Vhatshimbiannda tshikhali vha tou papamala vha dzhena kha tshipida tsha nga nthia tsha suthu yavho. Tshipida tsha nga nthia ndi gwangwa lo omaho li re na zwanda zwi no monisea. Thoho ya muendatshikhali i taha kha rinngi ya tsimbi kha mutsinga, ndi henefha hune helimethe ya do hakedzwa hone, na zwanda zwi taha zwi tshi nga ringi dzazwo dza tsimbi hune ha peretzedza magilafu. Tshipida itsi tsha suthu ya tshikhali tshi lemela nga maanda ngeno shangoni. Tshi na ndisedzo ya okhisidzheni madzi, fene na bitiri.

2

Tshi no tevhela ndi tsha uri mutshimbiannda tshikhali u ambara tshipida tsha nga fhasi tsha suthu yawe, tshine tsha vha tshipida tshithihi tsho tanganelanaho – mabutswu mahulu o omaha a tumiwa kha vhurukhu ho vuleaho ho shatelwaho. Arali vho vha vha shangoni, vhaendatshikhali vho vha vha tshi do thoma vha ganama fhasi uri vha disungusedze vha tshi dzhena nga ngomu marukhuni ayo. Musi vhe tshikhali, vha a kona u a ambara hu si na u kondelwa musi vha tshi khou papamala muyani.

4

Musi Vhatshimbiannda tshikhali vha re vhavhili vho no dzhena suthuni dzavho, muriwe wa vhaendatshikhali (ane a do sala ngomu ha tshiendatshikhali) u a vha thusa kha u peretedza zwipida zwa suthu. Musi vha sa athu ambara dzihelimethe (magondolo), vhaendatshikhali vha ambara gebisi dzine dza vha na zwipikara zwa radio kha magapagapa a no vala ndevhe na makhirofounu dzine dza tumiwa phanda ha milomo yavho uri vha kone u amba nga tshavho khathihi na vha vhaninvevho vha khuruu.

5

Hezwi zwe^othe zwi dzhia awara dzi re na tshihalo. Fhedziha, zwino ho swika tshifhinga tsha uri vha ambare helimethe dzavho na magilavu mahuluhulu a ne a nga a a lemela. Vha nga si kone u ita hezwi zwithu hafhu u swikela vho no phetha u tshimbila nnda tshikhali.

6

Muendatshikhali we a vha a tshi khou thusa u a bva afha hu re na e^{lo}ko a vala vothi. Zwenezwi vho ambara suthu dzavho khulukhulu, vhatshimbilannda tshikhali vhabili vha a nga vha sa d^adza fhethu afha hu t^ukut^uku vha tshi patana. Vha lindela vhe vhot^ohe ngomu ha e^{lo}ko lwa miminete i no vhonala musi muya u tshi khou bommbelwa nnda nga zwit^uku nga zwit^uku. Vha a kona u zwi pfa nde^vhe dzavho dzi tshi khou thivha zwenezwi vho lindela geidzhi ya mutsiko i tshi vha sumbedza uri muya wo bva wot^othe.

7

Zwino vha nga konha u vula kuvothi vha bvela nnda tshikhali. Musi vha sa athu thoma u papamala vha tshi bva afha kha e^{lo}ko, vha tea u haka vhu^{da}ra^{ta} vhusekene kha suthu dzavho na shatili. Vhudara^{ta} uvhu vhu ita uri vhaendatshikhali vha si papamalele kule na shatili yavho ya tshikhali.

8

Musi vha tshi khou papamala vha tshi ya tshikhali, vhatshimbilannda tshikhali vha vha satheitaⁱthi dza vhat^uthu. Vha vha vha tshi khou mona lⁱfhasi! A vha na mushumo na shatili hezwi vhe hafha, lwa tshifhinga nyana fhedzi, ngauri suthu dzavho dza tshikhali dzi na muya na bitiri two linganelaho u vha tshidza awara dza sumbe dzo^othe. Na zwit^uki (zwitanda) zwa zwiliwa zwi hone khathihi na bege ya madi nga ngomu ha dzihelimethe dzavho. Vha dzhena nga afha hu no dzula thundu. Ndi henefha hune ha dzula thulusi dzine vha dzi shumisa tshikhali bogisini lⁱhulu. Vha dzhia thulusi dzine vha dzi t^oda vha dzi hakedza kha zwinungo kana khunduni. U shuma nnda tshikhali a zwi leluwi. Nala dzavho, zwanda na zwishasha zwi a neta ngauri u tsukunya hu^rwe na hu^rwe hune vha ita hu amba u sukumedza suthu iji ya tshikhali muthu e nga ngomu hayo. Musi tshifhinga tshu vhuyelela kha vha^{la} vha^rwe tsho swika, nga muurahu ha awara dzi re na tshi vhalo vhe nnda, vha tshimbilaho nnda tshikhali vha a dovha vha papamala vha tshi vhuyelela kha e^{lo}ko. Fhedziha, naho vho neta, vha a thoma vha ima uri vha sedze lⁱfhasi na lⁱtadulu lwa u f^hedzisela vha sa athu vhuyelela ngomu.

1. Atikili iyi i khou ambesa nga ha mini?

A	Ndi ngani vhaendatshikhali vha tshi shuma nga vhavhili?
B	Shatili ya tshikhali yo tou itisa hani?
C	Ndi ngani vhatshimbilatshikhali vha tshi bva fulo?
D	U shuma kha tshikhali tsha nga nnda zwi hani?

3. Ndi ngani vhaendatshikhali vha tshi dzulela u bvela nnda nga vhavhili?

A	Uri vha kone u thusana.
B	Uri vha kone u dzula nnda lwa tshifhinga tshilapfu.
C	Uri vha sa papamale vha ḥuwa.
D	Uri vha kone u diphinesa.

5. Ndi mini zwi itaho uri vhaendatshikhali vha sa fhufhele kule musi vhe nnda ha shatili?

A	Zwiputo zwa betiri
B	Mabutswu a tshikhali
C	Vhudiraṭa vhusekene
D	Ufarina zwanda

2. Tshithu tshithihi tshine tsha itisa uri vhagadaneledzi vha bvele nnda ha shatili ya tshikhali ndi mini?

A	Uri vha kone u lugisa.
B	Uri vha kone u vhona Lifhasi zwavhudi.
C	Uri vha pfe murotho.
D	Uri vha fare lwendo.

4. Tshupu dza raba dzi re nga fhasi ha suthu dzavho dza tshikhali dzi vha thusa hani?

A	Dzi vha thusa u amba na miñwe mirado ya khiriu.
B	Dzi vha ḥekedza okisidzheni.
C	Dzi ita uri vha dzule vha vhofhelelwa kha shatili.
D	Dzi ita uri vha dzule vha tshi rotholelwa.

6. Nomborani zwipiḍa zwa suthu ya tshikhali nga thevhokano ine vhaendatshikhali vha zwi ambarisa zwone. Ni zwi nombore u bva kha l u swika kha 4.

A	Hafu ya n̄tha ya suthu
B	Helimethe
C	Tshipida tsha fhasi
D	Tshiambaro tsha tsini tsho tatamuwaho

U ya nga ha atikili, phambano khulwane vhukati ha u vha kha shatili ya tshikhali na u vha shangoni ndi ifhio?

Ndi ngani vhatshimbilatshikhali vha tshi ambara suthu dza tshikhali musi vhe nnda ha shatili? Neani zwiitisi zwivhili zwi bvaho kha atikili.

Ndi nga mini zwi tshi dzhiela vhaendatshikhali awara dzi re na tshivhalo u dilugisela u bvela nnda ha satili ya tshikhali?

Ndi nga mini tshipida tsha nga nthha tsha suthu ya tshikhalani tshi tshone tshi re na ndeme?

Ndi ngani muñwali a tshi bu la vhagadaneledzi "vha tshu khou kweta ning dzavho lwa u f'chedzisela" vha sa athu sunguvhela tshikhalani?

Didzhieni ni tshi khou ḥodou vha muendatshikhalani. Bulani tshithu tshithihi tshine na nga tshi takalela na tshiñwe tshithihi tshine na sa do tshi takalela kha u vha muendatshikhalani. Talutshedzani uri nga mini.

Zwine nda nga zwi takalela nahone ngani:

Zwine nda sa do zwi takalela nahone ngani:

Rumelani mashaka kana dzikhonani dzañu posikaraña i no bva tshikhalani ni tshi vha vhudza uri tshikhalani ho tou itisa hani.

U shumisa khweshenee ya inthaviwu

Ri zwi vhona hani uri vhathu vha a takalela kana vha a vhenga muthu, kana tshithu? Inwe ndila ndi ya u tou ita inthaviwu navho vha vhudzisiwa ndila ine vha vhona uyu muthu kana itsho tshithu ngayo. Inthaviwu i yo ralohi i tea u lugiselwa, zwa sa ralo ri nga swika hune ra vhudzisa mbudziso dzine ra tea u vhudzisa, kana ra vhudzisa mbudziso dzi si dzoneni Zwinori ita khweshenee, ine ra i shumisamusi wa inthaviwu. Shumisani khweshenee i reaf ho fhasi kha u wanulusa uri khonani dzañu dzi humbula zwifhio nga sisiteme ya tshikolo na uri ndi zwifhio zwine vha nga tama u shandula. Mbudziso ya u fhedza i ri "Zwiñwe". Hafha ndi hune na nga dzenisa mbudziso inwe na inwe ine na funa, tenda ya vha i tshi amba nga mafhungo eneo mathihi. Humbelani khonanani dzañu dzi fhindule ee kana **hai** kha mudziso idzi.

Dzenisani ḥhanganyelo ya nomboro ya thiki

Thanganyelo ya ee Thangenyelo ya hai

Thodisiso ya u shandula sisiteme ya tshikolo	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	ee	hai
I. Ri fanela u ambara zwine ra funa ri tshi ya tshikoloni, hu si yunifomo fhedzi.												
2. Ri fanela u tamba mitambo tshikolo tshi sa athu dzenisa, hu tshi kha di rotholela, nt̄hani ha nga masiari.												
3. Tshikolo tshi fanela u lenga u bva u itela uri tshurñwahaya i si tsha vha hone.												
4. Zwikolo zwa vhana vha mbeu nthihi zwi khwiñe kha zwi no ḥanganya vhatukana na vhasidzana.												
5. Vhana vha tea u kwamiwa malugana na milayo ya tshikolo.												
b. Zwiñwe												

Kha thebulu iyi, dzenisani mawanwa a inthaviwu:

Thebulu I: Mawanwa a ḥodisiso ya u shandula sisiteme ya tshikolo

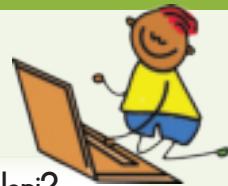

Dzenisani uri ndi khonani nngana dzine dza tendelana na tshitatamennde						
	Yunifomo kha i fheliswe	Mitambo nga matsheloni	Tshikolo tshi lenga u bva	Zwikolo zwa mbeu nthihi	U kwamana kha milayo	Zwiñwe

Kha ri ñwale

Zwino ñwalani muvhigo nga mawanwa. Ni tea u ñwala mafhungo a no swika mavhili nga mbudziso iñwe na iñwe ya idzi.

Mbudziso 1: Khonani dzañu dzo tenda uri dici fanelu u ambara zwine dza funa dici tshi da tshikolo?

Mbudziso 2: Khonani dzañu dzo humbula zwifhio siani la uri mitambo i tambiwe tshikolo tshi sa athu dzhena?

Mbudziso 3: Khonani dzañu dzo tenda uri tshikolo tshi fanelu u lenga u bva itela uri tshurñwahaya i si tsha vha hone?

Mbudziso 4: Khonani dzañu dici tama zwikolo zwi tshi vangana nga mbeu (pfunzoñhanganeli) kana zwi tshi vha zwa mbeu nthihi?

Mbudziso 5: Khonani dzañu dzo tenda uri vhana vha tea u kwamiwa malugana na milayo ya tshikolo?

Mbudziso 6: Ndi ifhio mbudziso ya "zwiñwe" ye na vhudzisa?

Khonani dzañu dzo humbula zwifhio nga mbudziso iyi?

Zwino vhunga no wana zwine vhathu vha khou humbula siani la izwi zwithu, ni vhona u nga hu tea u itwa tshanduko dzifhio kha sisiteme ya tshikolo?

Rothe ri dzula kha pulanete lifhasi

Kha ri vhale

Rothe ri vhathu vha lifhasi lino. Ri dzula huriwe na huriwe, doroboni dzo tsitsikanaho na zwidoroboni zwilukutuku. Ri dzula midavhini yo xwatudzwaho na matakanani madaladala a no fhisa. Ri dzula masogani, mabamani a dzithavha, na zwitangadzimeni lwanzheni.

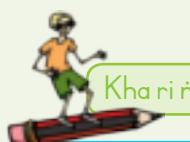
Ri na mavala manzhimanzi. Vhariwe vhashu ri na khanda thethe dzo vhibvaho dza nga tshedza muavhani. Vhariwe vhashu khanda ndi buraweni sa tshokoleithi yo diaho. Vhariwe vhashu vha na khanda dza vhutshena ha lirosi la pinki sa makole nga matambandou. Vhariwe vhashu vha na kanda dzo hashwaho nga vhutswuku ha muridili. Mavhudzi ashu na mato a na mivhala yo fhambananaho na one. Ri na mato a lutombo, mato a buraweni, mato o masetha kana mato madala. Mavhudzi ashu ndi a bulondi kana buraweni kana matswuku kana matswu. A nga vha vhulidzhi kana a vha a musongano.

Ri da nga zwivhumbeo zwothe na saizi dzothe. Vhariwe ndi vhalapfu nahone vhariwe ndi vhapfufhi. Vhariwe ndi vhasenkene ngeno vhariwe vhe vhadeny. Ri na ndila nnzhi dzo fhambananaho dza kutshilele na lutendo lwo fhambananaho na sialala dzo fhambananaho. Ri pfana na zwiliwa zwa mifudafuda. Ri fhata midi yashu i sa fani. Ri vha mita yo fhambananaho, zwigwada, mirafho, na tshaka.

Fhedzi ri a fana rothe kha masia a re mahulwane. Rothe ri lila zwiliwa zwa u la. Rothe ri lila u tsireledzea, u digeda na dakalo. Rothe ri lila lufuno na vhukonani. Rothe ri lila zwithu zwo nakaho. Rothe ri vha muta muthihi muhulwane – muta wa vhuthu, wa vhathu vha no hovhelela bilioni dza sumbe.

Rothe ri na vhomakhulukuku vhathihi. Ndi zwone, rothe ri vhathu vha pulanete lifhasi, rothe murango washu u fano, Afrika Tshipembe.

(Tshiko: World book: childcraft, vol 8:1)

Kha ri nwale

Muwali u bula fhethu ha sumbe ho fhambananaho hune vhathu vha dzula hone. Hu buleni.

Bulani ndila nna dzine muwali a ri vhathu vha fhambananaho ngadzo.

Rothe ri fana kha zwifho?

Kha ri vhale

Vhathu vhothe vha lila zwiliwa, zwiambaro na vhukhudo ha u dzula ngomu. Fhedziha, a ri ji zwiliwa zwi no fana. A ri ambari zwiambaro zwi no fana. A ri dzuli midini i no fana. Na mita yashu na yone yo fhambana.

Chloe ndi MuEskimo. U na miñwaha ya malo. U dzula devhula ha Canada. Ene na vha muña wa haweh vha dzula fhethu hu no rotholesa jifhasini lothe nahone vha ambara zwiambaro zwo itwaho nga mikumba ya zwipuka uri vha dudelwe. Vha ja mapfura a khovhe dza vhimbi u itela uri mivhili yavho i dzule i tshi dudelwe. Kale VhaEskimo vho vha vha tshi dzula kha dziiigloo kana madenndeni e a itwa nga mikumba ya zwipuka.

Namusi vha dzula midini i no dudela.

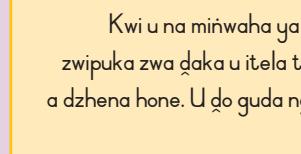

John u dzula England. Na ene u na miñwaha ya malo. O thoma u dzhena tshikolo a tshee na miñwaha ya 3. U pfana na u la khovhe na matshipisi. U ambara yunifomo ya tshikolo nahone u ya tshikoloni nga baisigiri tshilimo. Bola i mu tanganya thoho.

Ruth u dzula Isiraele, kha kibbutz, ine ya vha lushaka lwa bulasi. Ruth u na miñwaha ya sumbe. Kha kibbutz, vhabebi na vhana a vha dzuli fhethu huthihi. Vhabebi vha dzula nduni ya vhahulwane ngeno vhana vha tshi dzula nduni ya vhana. Ruth u dzhena tshikolo tsha bulasini nahone u la lantshi tshikoloni.

Adil wa miñwaha ya fumiraru u dzula mudanani wa Malaysia. Mudana uyu u na ndu nthihi fhedzi. I vhidzwa u pfri ndi ndu ya mutapatila nahone i vha haya ha mita i no swika futuhanu. Mita i khetha thoho ya ndu iyi ya mutapatila.

Kwi u na miñwaha ya sumbe. U dzula sogani Botswana. Ndi muñwe na Vharwa. Khotsi awe vha zwima zwipuka zwa daka u itela tshisevho. Kwi u khou ya u dzhena tshikoloni tsha hositele hune mukomana wawe a dzhena hone. U do guda nga divhazwakale a tshi shumisa nyimbo na nganetshelo dzine vha muña wa haweh vha mu anetshela.

Kofi u na miñwaha ya fumithihi, u bva mudanani u re Ghana. U dzula nduni ya Ashanti na makhulu wawe na makhulukuku wawe. Afha mudini Kofi u vhidza vhafumakadzi vhothe "vhomm", nahone vhana vhothe ndi dzikaladzi na vhakomana na vharathu vhaweh

Dadzani thebulu iyi ni tshi shumisa mafhungomatsivhudzi a no bva kha mbuletshedzo dze na vhala fho nthiha.

Dzina na miñwaha	Shango	Zwa mvelele yawe

Madzhango a sumbe

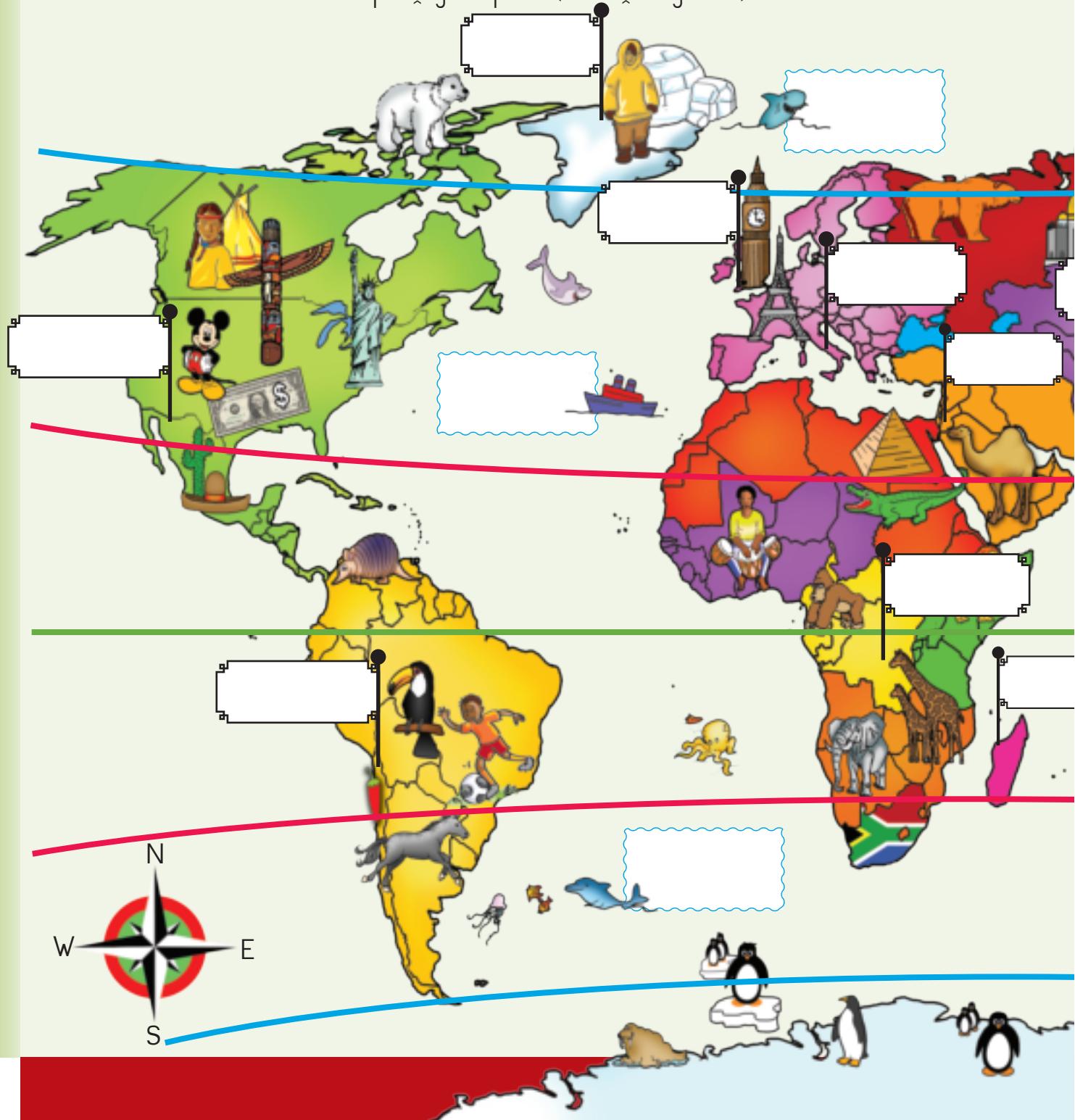

Lavhelesani mepe u re nga murahu ha bugu ya u shumela iyi ni kone u dzhenisa madzina a madzhango a sumbe na mađanzhe mahulwane.

Kha ri vhale

Mitalabudo na mitalambavhi ye ya sumbedzwa kha mepe ndi mitalo ya u tou humbulela i no shumiswa kha u wana fhethu liphhasini. Mitalabudo i bva vhubvaduvha i tshi ya vhukovhela (kana i bva kha tsha monde i tshi ya kha tsha u ja), ngeno mitalambavhi i tshi bva kha phoulu (khangamutsho) ya devhula i tshi ya kha phoulu ya tshipembe (u bva nthu u ya fhasi). Zwi amba uri i a fhirana.

Kha ri ite
nyito

Leibulani mepe ni tshi shumisa mafhungomatsivhudzi a tevhelaho:

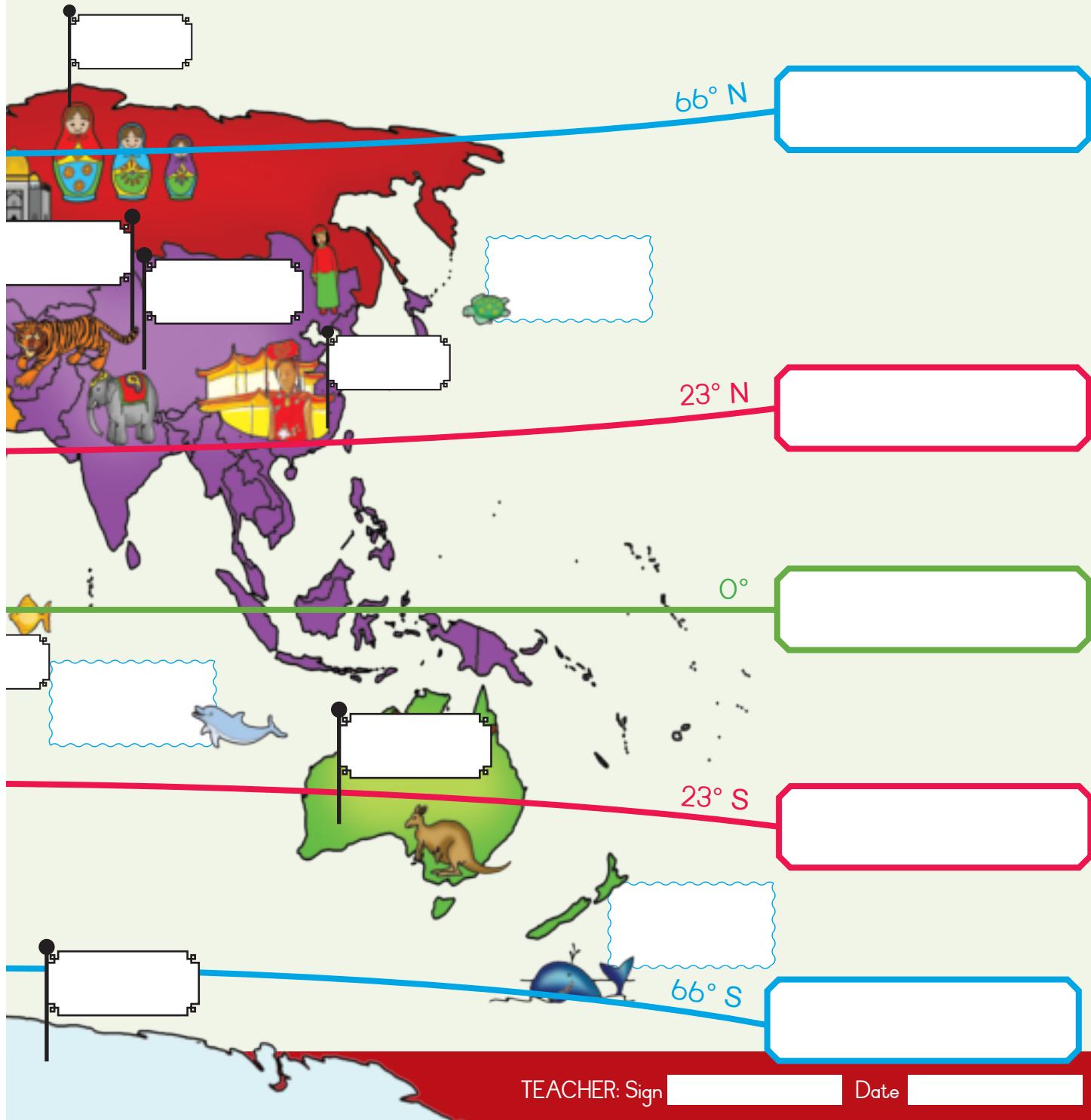
Malinganye ndi mutalo wa u tou humbulela u no mona lifhasi nga vhukati halo.

Thiopiki ya Dambatshekwa i 23° devhula ha malinganye.

Thiopiki ya Ngululu i 23° tshipembe ha malinganye.

Khangamutsho ya Devhula i anganganyelwa kha 66° devhula ha malinganye.

Khangamutsho ya Tshipembe i 66° tshipembe ha malinganye.

Khwizi ya mepe wa lifhasi

Themo ya 4 – Vhegedza 3–4

29

Bulani shango li re kha
tshipida tsha tshipembe ha
Afrika.

28

Hayani ha "Mickey Mouse" ndi nqafhi?

27

26

25

24

23

22

Lavhelesani Igloo kha la
greenland. Yo it.wa naq mini?

21

20

19

18

17

30

Ndi Ndou dzifhio dzi re na
ndevhe t̄hukhu:
Ndou dza India kana Ndou
dza Afrika.

31

Ndi ḫanzhe ḥifhio ḥine na tea u ḥi wela
nga tshikepe arali ni tshi khou bva
Afrika Tshipembe ni tshi ya
Australia?

EDZISANI

32

Ndi ngani Somalia
li tshi vhidzwa u pfii
lunanga lwa Afrika?

Ni nga kona u sumbedza
uri Vhubvaduvha ndi
ngafhi?

Ni nga kona u sumbedza
uri Devhula ndi ngafhi
kha mepe?

Ndi Danzhe lif hio line na
wela nga tshikepe uri ni
kone u ya Amerika
Tshipembe?

Ni nga kona u
sumbedza uri
Tshipembe ndi
ngafhi?

1	Ni dzula shangoni lufhio?	2	Bulani shango lithihi ja Afrika.	3	Tshaina vha amba luambo lufhio?	4	Bulani phukha mbili dza Australia?		
5	Australia vha amba luambo lufhio?	6	Thawa ya Eiffel ni nga i wana ngafhi?	7	Bulani nthihi ya phukha tthanu khulwane dza Afrika.	8	Phiramidi ni nga dzi wana ngafhi?		
9	USA vha shumisa tshelede ifhio?	10	Tshinoni tsha lushaka tsha Afrika Tshipembe ndi tshifhio?	11	Musanda wa ja United States of America ndi ngafhi?				
12	Musanda wa ja Brazil ndi ngafhi?	13	Musanda wa ja Namibia ndi ngafhi?	14	Shango luhulwanesa kha lufhasi ndi lufhio?	15	Shango li re na vhatu vhanzhisa lufhasi ndi lufhio?	16	Ni nga kona u sumba uri Vhukovhela ndi ngafhi?

Mvelele nnzhinnzhi

Kha ri ite
nyito

Zwino ni khou ya u ita
t̄hodisisa nga inwi mune.

Fhano Afrika Tshipembe ri na mvelele dzo fhambananaho khathihi na vhurereli ho fhambananaho. Itani inthaviwu na muñwe muthu ane vhurereli hawe ha vha ho fhamana na hanu. Vhudzisani uyu muthu mbudziso dzi re kha thebułu i re afho fhasi, ni kone u dzenisa phindulo kha kholomo i re kha tshanda tsha u la.

Vhurereli uhu hu rabela nnyi?	
Hu rabeliwa ngafhi?	
Vhathu vha rabela kangana?	
Hu vha na vhutambo, zwimima kana tshumelo nngana?	
Vhathu vha ambarela vhutambo uhu nga ndilade?	
Vhanna na vhafumakadzi vha rabela vhothe?	

Nangani shango l̄ithihi ni gude zwinzhi ngalo nge na wana phindulo dza mbudziso idzi.

Ilo shango l̄i ngafhi – kha dzhangolifio afho mepeni wanu? Swayani shango ilo afho mepeni.	
Dziñwe dza sialala dza afho fhethu ndi dzifhio?	
Ndi afhio maiwe mafhungomatsivhudzi e na kona u a wana a no takadza?	

Deithi:

Maṭaluli a digirii

Jim

Jabu

Andani

Fhedzisani mbambedzo idzi.

Jim u na maluvha **manzhi**.

Vhurukhu ha Jim ndi **vñulapfu**.

Jabu u na maluvha .

Vhurukhu ha Jabu ndi .

Andani u na maluvha .

Vhurukhu ha Andani ndi .

Bongi

Pam

Dembe

Bongi ndi **mulapfu**.

Bongi u na bugu **khulwane**.

Pam ndi .

Bugu ya Pam ndi .

Dembe ndi ene .

Bugu ya Dembe ndi .

Ndi na tshelede **thukhū**.

Uyu mushonga **u a vñavña**.

Uyu ene u na tshelede .

Uyu mushonga wone u a .

Ula ene u na tshelede .

Muyu mushonga wone u a .

Haya ndi
maniwe maṭaluli
ane na di tea u
a sedzavho.

ntha

nthantha

ntanthantha

mutswu

mutswumutswu

mutswumuswutswumutswu

kule

kulekule

kulekulekule

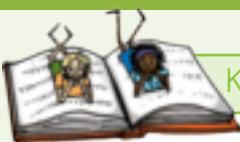
tsini

tsinitsini

tsinitsinitsini

TEACHER: Sign

Date

Kha ri vhale

MAFHUNGO A VHANA

Mutukana wa tshikolo wa miñwaha ya ḥahe (q) u wana muthu wa u thoma

15 Thangule 2008

CRADLE OF HUMANKIND, Afrika

Tshipembe – Matthew Berger wa miñwaha ya ḥahe o gidimedza mmbwa yawe. Tau, vhukati ha mahatsi malapfu fħano Maropeng linwe duvha nga matsheloni. A piringedzwa nga danda a kungulutshela kha tshitumbulwa tsha akhiojodzhi tsha ndeme. "Baba, ndo wana masalela/fosili!" Ndi Matthew a no ralo a tshi amba na khotsi awe, Dokotela Lee Berger, vhe vha vha vhe kha fulo ja u ḥoda marambo a vhomakhulukuku washu vha kale zwa miñwaha i swikaho fumbili.

Matthew we a vha o fara masalela a mutukana a re 1,27 metere nga u lapfa, we a vha a tshi tou fhira Matthew nga mađuvha a si gathi musi a tshi lovha. Musi Dokotela Berger vha tshi sendela u vhona tshivhidzelwa, vho do mangadzwa nga u vhona mutukana wavho o fara gambakamba ja hominidi.

"A thi kholwo! Ndo pfa ndo tou oma," Ndi dokotela Berger vha tshi amba nga murahu. "Nda tou nga ndi sa fa [nga u ganuko]."

Dokotela Berger na vharñwe vhañdisi

ngavho vha bvaho Yunivesithi ya Witwatersrand ngei Johannesburg vho vha vho no q̄iwanu zwitħu zwinzhi zwa muangarambo wa mutukana uyu, hu tshi katelwa na dethelle. Vha khou humbulela uri hu na khonadzeo ya uri vha haww vho vha vha khou ka madi na uri musi dzirñwe phukha dze dza vha dzi tshi khou vha zwima dzi tshi vha kombetshedza u sendela lumemeni zwe zwa vhangalufu nga u wela

kha mulonga wo tsaho u swika kha mithara dza 30 u swika 45.

Dokotela Berger na thimu ya vhorasaintsi vho ri masalela o sumbedza uri mutukana o vha e lushaka lwa dzhominidi. Dzhominidi ndi vhomakhulukuku wa vhatħu na mariwe mashaka a tsini a vhatħu.

Vhorasaintsi vho nea lushaka ulwo dzina ja Sediba (line ja vha ipfi ja Tħisutu li ambaho tħisima). Lushaka ulu lwo vha lu tshi tħimbila lwo tou tswititi nga milenzhe milapfu sa vhatħu fħedzi lu tshi di gonya miri. Lwo vha lu na manu matku na tħifha tħu tħi fanaho na tħa vhatħu vha ano mađuvha, fħedzi milenzhe yo vha i ja tshikale na maluvhija a hone e matku vħukuma. Ngudo dza vhorasaintsi dzo sumbedza uri lushaka lwa Sediba lwo tħiġi miñwahani ja 1,78 miliyoni u ja kha 1,95 miliyoni yo fħiraho.

Deithi:

Kha ri nwale

Mutukana na mmbwa yawe vho tumbula mini?

Ri zwi ḥivha hani uri khotsi awe vho vha vho mangala? Ndi ngani vho vha vho mangala?

Masalela/fosili ndi mini?

Sediba zwi amba mini? Ni vhona u nga ndi ngani vho vhidza masalela/fosili uri Sediba?

Lushaka lwa Sediba lwo vha lu tshi fana nga ndilade na vhathe?

Lushaka ulwu lwo vha lwo fhambana hani na vhathe?

Didzhieni ni Matthew Berger wa miñwaha ya ṫahe. Dzhenisani zwe zwa bvelela ilo ḥuvha kha dayari.

Dayari

Deithi:

Namusi ndo vha ndi tshi khou tshimbilla na mmbwa yanga Tau

Ri dzula kha pulanete ine ya dzulela u shanduka, nga huṁwe tshanduko dzi vhangwa nga zwivhangi zwa mupo, zwi ngaho midzinginyo na mutsuku wa madanzhe. Fhedzi iñwe tshinyalelo i vhangwa nga vhatu, nga kha tshikafhadzo ya milambo na madanzhe na u tshinyadza madaka a mvula. Tshanduko idzi dzothe dzi ita uri ri xelewé nga zwithu zwine vhana vhanu a vha nga do dovha vha zwe vthona, zwi ngaho zwa madaka a mvula kana phukha khulwa dzi ngaho sa didinngwe ja Bengal, lìne ja khou ngalangala. Ri tea u tsireledza vhufa hashu u itela mirafho ya matshelo – vhana na vhaduhulu vhanu.

<http://en.workbookpedia.org.work.sterkfontein>

Yahoo! Google Maps YouTube Wikipedia News (585) Popular

Lutingo: +1-615-668-5422 Imeli

workbookpedia

Linki dla tshihaglu Fhethu ha vhufa ndi mini? Huṁwe fhethu ha vhufa Lushaka lwa vhatu lwo thoma Afrika Tshipembe Robben Island ndi fhethu ha vhufa

Fhethu ha vhufa ndi mini?

Vha United Nations Education and Science Organisation (UNESCO) vha humbela mashango uri a bule fhethu hune ha vha ha ndeme kha mashango ayo uri vha kone u hu tsireledza. UNESCO i ela fhethu afho, nahone arali hu ha ndeme lwo teaho, UNESCO i hu ta sa fhethu ha vhufa ha lifhasi. Afrika Tshipembe hu na fhethu ha vhufa ha malo.

Robben Island ndi huṁwe ha hone. Huṁwe ha ndeme ndi Cradle of Humankind, he vhorasaintsi vha ri muthu wa u thoma u bva hone.

Ndi ngani fhethu afha hu ha ndeme?

Masalela/fosili o wanala phakhoni fhethu hu re mukanoni wa Gauteng na North West, tsini na dorobo ya Krugersdorp. Hu tendiwa zwa uri marambo ayo ndi a zwipuka zwi no nga vhatu zwe zwa vha zwi tshi dzula shangoni.

Masalela/fosili o wanala hani?

Vhorasaintsi vho thoma u bwa masalela a zwitumbu zwi no rangela ha divhazwakale nga vho 1890, musi we vhabwi vha migodi vhe vha vha vha khou ṭoda musuku vha khou enda vha tshi wana masalela/fosili nga fhasi. Vhorasaintsi vha wana masalela a miangarambo ya zwi ngaho vhatu zwe zwa tshila lifhasini miñwahani ya dzimilioni yo fhiraho.

Dikishinari yanga

Maipfi maswa

[◀](#) [▼ google](#)

Vhufa ndi mini?

U toda

O tshila lini?

Nga 1947, Dokotela Robert Broom o wana detheli ja tshivhumbwa tsha tshisadzini tsha mualuwa, tshe tsha tshila tshi tshi divhazwakale tshi ngaho muthu, tshine tsha vhidzwa u pfi *Plesianthropustransvaalensis* ngei mapakoni a Sterkfontein. Vhathu vha a kondelwa u humbula dzina ili, zwenezwo vha tshi nea dzina ja: Vho Mrs Ples.

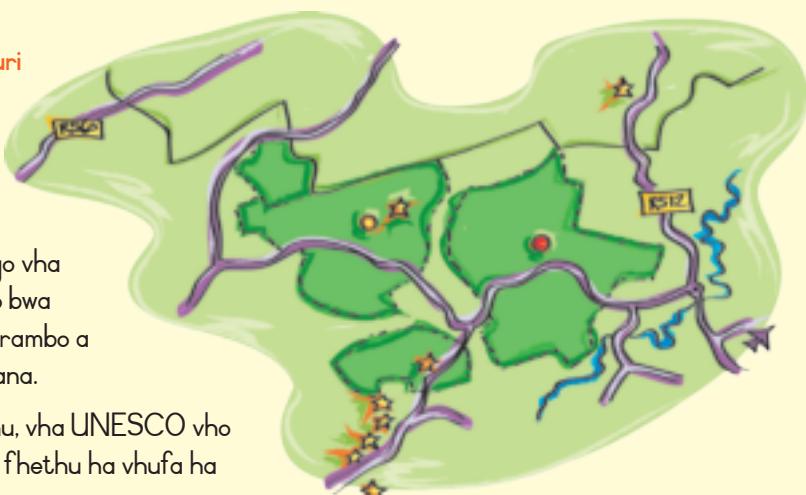
Tsho tshila lini?

Mrs Ples tsho tshila miñwahani ya dzimilioni yo fhiraho, hu sa athu tumbulwa mulilo kana zwishumisa zwa u thoma zwa tsimbi zwi sa athu itwa. Vhorasaintsi vha tenda uri idzi hominidi ho vha hu vhomakhulukuku wa vhatu vha zwino na uri murafho wa vhatu wo bva hanefha fhethu. Ndi ngazwo afha fhethu hu tshi pfi *Cradle of Humankind*.

Vhuriwe vhuzanzi vhune ra vha naho ha uri vhatu vha u thoma vha bva Afrika ndi vhufhio?

Nga 1995, muñwe rasaintsi, Ronald Clarke, o tumbula masalela a inwe hominidi hanefha fhethu. Miangarambo yo vha itshi pfi *Little Foot*, ngauri vhorasaitsi vho bwa muangarambo, vha thoma nga u wana marambo a mulenzhe wa fhasi kha zwipida zwe vha wana.

Nga ñwambo wa ndeme ya vhatumbuli uhu, vha UNESCO vho mbo di ta afha fhethu tsini na mapako sa fhethu ha vhufa ha lushaka nga 2000.

Rerani nga mbudziso idzi ni na khonani yanu, ni kone u nwala phindulo zwikhali zwe na newa.

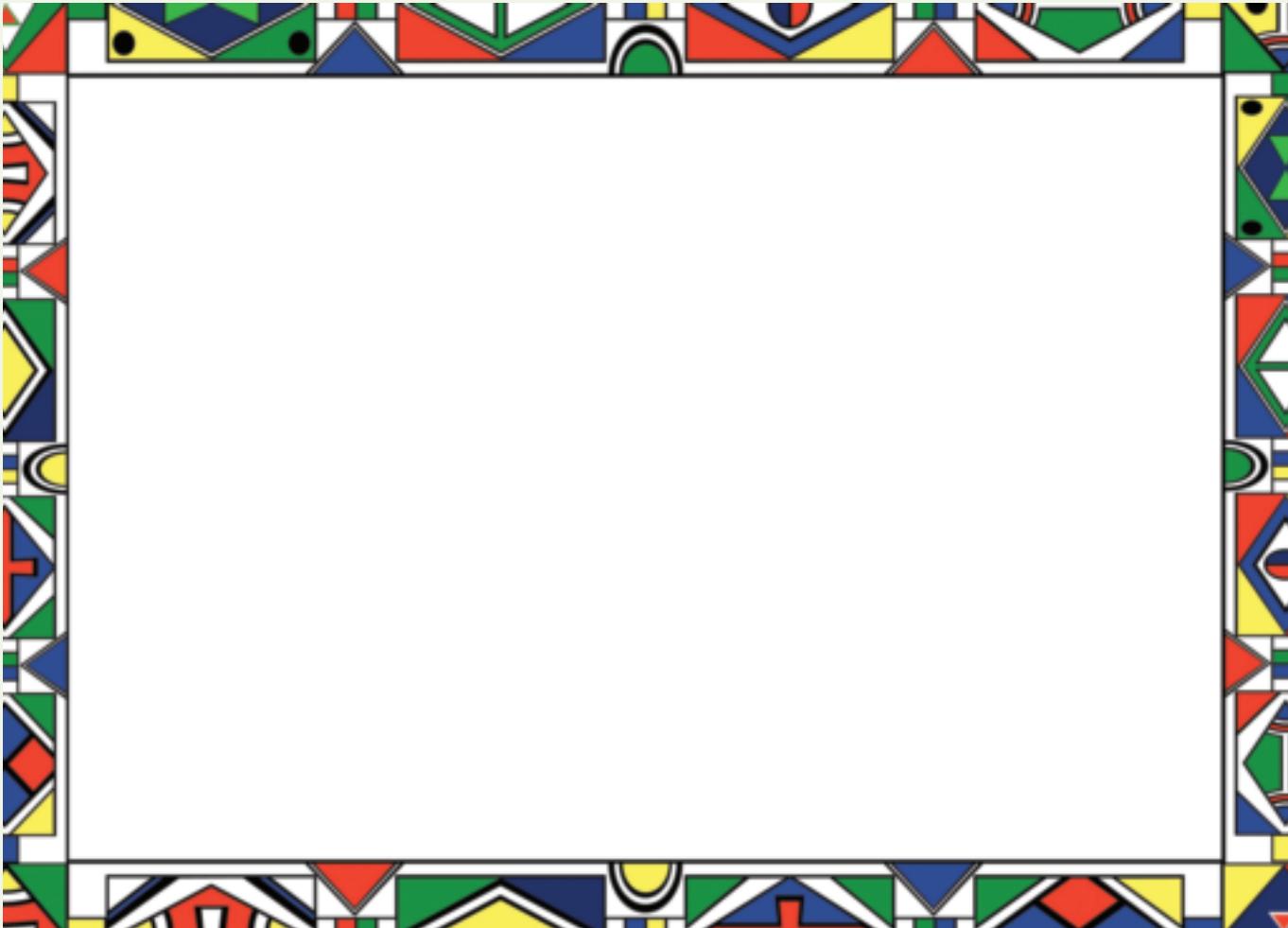
Fhethu ha vhufa ndi mini?

Ndi ngani *Cradle of Humankind* hu na ndeme kha riñe sa vhatu vha Afrika Tshipembe?

Vhalululani atikili ya gurannda i no amba nga Matthew Berger na muvhigo wa inthanete u no amba nga *Cradle of Humankind*, ni ite phosítara ya u kungedzela Fhethu ha Vhufa ha Lifhasi *Cradle of Humankind*.

Olani phosítara. Phosítara yanu i tea u ita uri vhatu vha tóde u dalela *Cradle of Humankind*, na zwenezwo.

Zwinzhi nga luambo...

Rerani nga madadzisi a nyanzelo ni na khonani yanu. A ri vhudza uri zwithu zwi itea lungana. Sikani mafhungo ni sumbedze uri linwe na linwe lao li amba mini. Ni kone u nwala mafhungo kha thebulu i re afho fhasi.

na luthihi

lunzhi

musi na musi

0

2

4

6

8

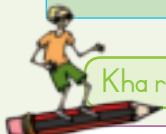
10

nani

tshiñwe tshifhinga

kanzhi

Nyanzelo	Zwine nda ita
musi na musi	
kanzhi	
lunzhi	
tshiñwe tshifhinga	
na luthihi	
nani	

Nwalani mafhungo aye a t̄alutshedza nyito nga u shumisa madadzisi a nyanzelo.

Tshifhinga tshothe nga matsheloni

Tshiñwe tshifhinga nga masiari

Luthihi nga vhege

Musi na musi vhusiku

Musi tshikolo tsho vala ndi anzela

Nga matsheloni ndi anzela

Nga Mugivhela nga madekwana ndi twela

Vhuria a thi _____ na luthihi

Ambigwithi

Mafhungo aya mavhili a na t̄halutshedzo mbili. Shumanu na khonani u wana zwine a amba. Olani tshifanyiso ni tshi sumbedza t̄halutshedzo ya ambigwithi ya linwe na linwe.

Munna o limisa vhatukana tsimu.

Ri bikela vhuñanga.

U pulanelā phamfulethe

Kherulani siatari la seli ni li pete ni ite garata ya burotsha ya Z. Sikani burotsha ni kungedzele *Cradle of Humankind*.

Ni do tea u vhala siatari la inthanete u itela u wana mafhundo. Siatari la u thoma li tea u sumbedza fhethu afha na lifurase li no kunga kana tshilogeni. Kha linwe siatari olani tshifanyiso ni riwale thalutshedzo ya zwine vha do zwi vhona.

Ni elelwe u katela:

- diresi ya fhethu afha,
- mbadelo dza u dzhena, na
- zwifhinga zwa u vula.

Dizainani khavara ya nga phanda.

1

Nwalani mafhungomatsivhudzi o teaho.

2

Nwalani mafhungomatsivhudzi o teaho.

3

Nwalani mafhungomatsivhudzi o teaho.

4

Nwalani mafhungomatsivhudzi o teaho.

5

Nwalani nomboro dza vhukwamani na direse.

6

SIATARI LA NGAMURAHU: petelani phanda

1

SIATARI LA NGAMURAHU: Zwa mafhungomatsivhudzingu u
angareduza sa nomboro dza founu, direse na direse ya imeli

6

5

2

3

4

Z

W

I

R

E

N

G

O

M

U

Thero ya 8: Vhukonani na u vhavhalelana

Themo ya 4 - Vhege dza 5 - 8

Vhege dza 5 - 6: Tshifhinga tsha zwiṭori

113 Guru la laiburari 102

U vhala marīwala a nganetshelo.
U rera nga mbudziso dzi no kwama marīwala a nganetshelo.

114 Ndi nnyi ane a khou la bugu dzashu? 104

U vhala marīwala a nganetshelo.
U rera nga magumo o fhambananaho a tshītori.
U ita litambwa nga magumo a tshītori a li tāna.
U rīwala nga magumo oneone a tshītori.

115 Vhege ya Bugu 106

U fhindula mbudziso dzi no kwama marīwala a no amba nga vhege ya bugu.
U rīwala tshīrīwala tsha dayari a tshi anetshela tshītori.
U rīwala mafhungo e kha khanedza.

116 U rīwala tshītori tshānu inwi muṇe 108

U shumisa mepe wa mihibulo kha u pulanelu u rīwala tshītori a tshi sedzesha vhaanewa, puloto, fhetuhvupo na zwiitei.

117 Vhana vha ya u gammiba 110

U vhala marīwala a nganetshelo.
U topola pfanywa dzi re marīwali.

118 U tandula sananga 112

U fhindula mbudziso dzi no kwama tshītori tsha bammbiri la u shumela lo fhiraho.
U livhanya mafhungo a tshivhangna na mvelelo.
U ṭanganya mafhungo a tshi shumisa maṭanganyi.
U rīwala phara ya u ṭalutshedza i no amba nga tshenzhelo sananga.

119 U pofula a ho ngo nnyima phanda 114

U vhala nganeavhutshilo.
U dubekanya zwiitei zwe zwa bulwa kha nganeavhutshilo.
U rīwala dzina lawe kha bureila a tshi shumisa tshati ya alifabete.

120 Ri lavhelesa luambo 116

U livhanya maiti na zwifanyiso zwo teaho.
U topola maiti, madadzisi na thangelavhuimo.
U rera nga nyambahuvhili dza phani.

Vhege dza 7 - 8: Zwirendo zwa vhana

121 U si ntambele mananga 118

U vhala tshirendo.
U ita litambwa la tshirendo.
U topola maipfi a re na raimi tshirendoni.
U sedza maipfi kha dikishinari a rekhoa zwine a amba.

122 U elekanya nga phukha dza sananga 120

U vhalela tshirendo n̄tha.
U ṭalutshedza zwiito zwa ndou
U fhindula mbudziso dzi no kwama tshirendo.
U rīwala tshirendo tshawe ene muṇe nga zwiito zwa tshipuka.

123 Lilavhathu la tshītuhu 122

U vhala tshirendo.
U fhindula mbudziso dzi no kwama tshirendo.
U ita litambwa la tshirendo.

124 Dzilimeriki 124

U vhala dzilimeriki.
U fhindula mbudziso dzi no kwama limeriki.
U rīwala limeriki ya ene muṇe.

125 U diphina nga vhurendi 126

U vhala tshirendo.
U fhindula mbudziso dzi no kwama tshirendo.

126 Ndi Nwaha Muswa 128

U vhala tshirendo.
U fhindula mbudziso dzi no kwama tshirendo.
U ṭalutshedza zwithu zwe a guda na zwe a zwi kona kha rīwaha.
U ṭalutshedza pulane dza rīwaha u daho.

Guru la laiburari

Kha ri vhale

"Hu si kale hu do vha hu Vhege ya Bugu", ndi Vho Mme Maharaj. Tumi na kilasi yotha vha mbo dzula tswititi vho takala. Vhege ya Bugu zwi amba mitatisano na a u ya laiburari ya doroboni na u vhala zwitiori zwinzhi.

"Uno nwaha theroy a Vhege ya Bugu i amba nga vhatshilo ha daka," ndi Vho Maharaj. "Zwino ri khou ya u ola dziphositora ra nwala zwitiori nga phukha dzi re khomboni nahone dzine dza nga ngalangala. Ni kha di zwi humbula, ro amba ngazwo zwithu vhege yo fhelaho." Vha sumba zwinwe zwifanyiso zwe nambatedzwaho luvhondoni.

"Dziinwe phukha dzi khomboni ngauri vhathu vha a dzi zwima vha tshi todika mikumba yadzo," ndi Tumi a no ralo, ane a dzulela u divha zwothe. "Nga huinwe dzi a fa ngauri a dzi koni u wana zwiliwa zwe teaho."

"Ni khou amba ngoho, Tumi," ndi Vho Mme Maharaj vha no ralo. "Zwino, vhana," vha isa phanda, "thomani u amba nga phositora na zwitiori zwa zwi no kwama tshaka idzi dza phukha."

Vhariwe kilasini vha ola dzipanda na zwivhingwi. Vhariwe vha ola tshugulu na nngwe. Vhariwe vha ola dodo na quagga ya Afrika Tshipembe. Fhedzi vhunzhi havho hu tshi katelwa na Tumi – vha nwala nga dainaso. Hu si dainaso iwe na iwe ya kale, ya tshipentshela. Vha nwala nga ha iguanodon, ye vha guda ngayo vhege yo fhelaho.

Tumi a kona u elelwa tshifanyiso tsha guru zwavhudivhudzi. Lo vha li na milenzhe mivhili mipfufhi ya phanda na mutshila mudenya mupfufhi. Kha milenzhe hu na zwikunwe zwitanu zwa zwigiligidza. Lo vha li na minwe mitanu kha tshanda tshirwe na tshirwe na gunwe ja thodzi ya mifa. Iguanodon i ja miri – na zwothe zwi itwaho nga miri.

Zwikolo zwothe tshitshavhani zwa dzhena vhuamponi ha Vhege ya Bugu ya Laiburari ya afha doroboni. Vhege dzi si gathi musi vhuambo vhu sa athu swika, vhana vho vha vhe ngomu vha tshi khou nwala zwitiori na u ita phositora dzine dza do rumelwa laiburari.

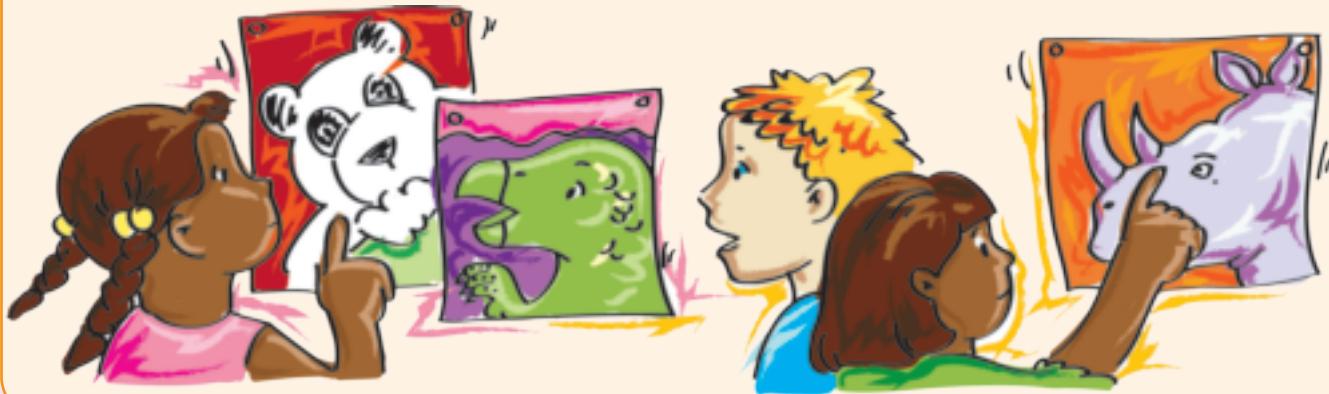
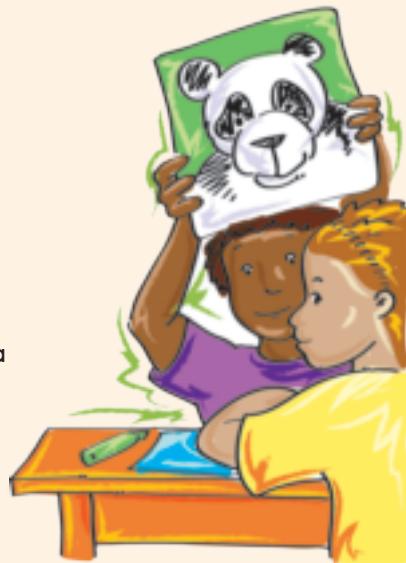

Musi ni sa athu vhala

- Lavhelesani zwifanyiso na thohwana ni lingedze u humbulela uri marwalwa aya a nga vha a tshi amba nga mini.
- Tshimbidzani mato kha siatari ni wane uri ni do vhala nga mini.

Musi ni tshi khou vhala

- Vhambedzani zwe na humbulela na zwe na vhala.
- Arali ni sa psesesi tshipida tshigede tshi vhaleni hafhu nga u ongolowa. Tshi vhaleleni nthi.

Musi ilo duvha li tshi swika phositarara na zwitiori zwa taniwa laiburari, vha kilasi ya Tumi vha tsongana bisini ya tshikolo vha takuwa. Lo vha li duvha li sa rotholi zwone ja vhuria nahone hu na maya.

Musi vha tshi swika, vhana vha thoma nga u todha hune phositarara dzavho dza vha hone.

"Yanga kheyi" ndi Tumi. Yo vha i tshi sumbedza dainaso i no khou sea i na liliuvha li no khou nembela mulomoni, zwi tshi sumbedza lushaka lwa dainaso lu no ja zwimela.

"Tshitiori tshanga tsha tshivhingwi tsha khangamutsho (phola) khetshi," ndi Ann.

"Nne zwe nda nwala nga tshugulu khezwi!", ndi Thami a tshi dihudza.

Musi vhana vhothe vho no swika, Mufumakadzi Vho Motha, muhulwane wa laiburari vha ri, "Ndi khou todou ni sumbedza tshimangadzo."

Vhana vha dzula fhasi vha mangala uri hu nga vha hu tshimangadzode. Ha vulea vothi ha dzhena tshivhingwi tsha khangamutsho tsho ambara ludzhasi lwa u naka lwa zwihaswa, ha tevhela ndau na panda. "Ndi zwa vhukuma!", ndi vhana vha tshi zhamba. "Hai, hai," hu amba muriwe.

"Vho tou ambadziwa. Ndi vhathu vho tou ambadziwa."

Tshivhingwi tsha khangamutsho tsha tshina nyana tshi tshi ya ngei na ngei.
Tsha mona tshi tshi khada vhana vhothe.

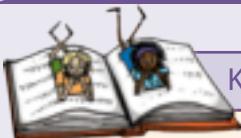

Kha ri ambe Ni na Vhege ya Bugu tshikoloni tsha vheiwe kana doroboni ya hanu?
I a takadza?

- ❖ Tumi o bula zwiitisi zwivhili zwa u ngalangala ha phukha. Ndi zwifhio?
- ❖ Dodo na quagga dzo no ngalangala kana dzi khomboni ya u ngalangala.
No no vhuya na dzi vhona?
- ❖ Tumi o vha a tshi takalela mini kha Vhege ya Bugu?
- ❖ Dzina ja dainaso ine vhana vha i divha ndi lifhio?
- ❖ Ndau dzi nga ngalangala? Ndi ngani ni tshi ralo?
- ❖ Maipfi o swifhadzwaho a amba mini? Rerani na muriwe nga inwi.

Ndi nnyi ane a khou la bugu dzashu?

Kha ri vhale

Mufumakadzi Vho Motha vho vha vha khou dilugisela u thoma u vhala tshitoru musi vothi li tshi mbo di phamu, ha bvelela tshithu tshi khou dzungudza thoho i tshi ya hangei na hangei.

"Hezwi a zwe naka, ngoho!" ndi muñwe wa vhagudisi.

"Hei khositshumu yo dinakela!"

"Yoo, vhonani! Ndi vhana vha no ralo. "Ndi iguanodon."

"Ndi zwa vhukuma!" ndi Mufumakadzi Vho Motha "Dainaso!"

Vho pfa vho mangala nyana ngauri vho vha vha si tsha elelwa uri vho vhuya vha oda khositshumu ya dainaso.

Dainaso ya ratha nthha ha vhana i tshi nga hu na muñwe muthu ane ya khou mu todä. Ya ta Tumi a re murahurahu. Ya thamuwa i tshi ya khae ya mu khaä.

"Haloo!" ndi Tumi a no ralo.

Vhana vhothe vha vho todou khaä dainaso zwino, zwenezwoha ya mbo mona yo tharamudza tshanda tsha makwanda. Dainaso ya kona u dzula fhasi tsini na Tumi. Ya alamula, ya vhea thoho kha marimba ya edela. Tumi a lingedza u tsivhudza Vho Motha nga dainaso iyi i re tsini nae, fhedzi vha ri a thome a ime u swika vha tshi vhala tshitoru tsha tshivhingwi tsha khangamutsho.

Tumi o vha a sa koni u thetselesa tshitoru ngauri ho thoma u pfala mibvumo i mangadzaho i tshi bva kha heli dithu li re tsini nae. Dainaso yo vha i tshi khou hona i tshi honela nthha na nthha. Vhothe vha rembuluwa vha lavhelesa khayo.

"Ni songo vha na ndavha nayo," ndi Vho Motha vha no ralo.

Tshitoru tsha vhuya tsha fhera u vhaliwa dainaso ya sala i tshee yo edela. Vhana vhothe vha takuwa vha thoma u talabugu dzi re afha laiburari, Vho Motha vho vha vha tshi khou sumbedza vhana bugu ya zwinoni, musi vha tshi pfa ipfi ngei murahu. Ho vha hu thoho ya tshikolo.

"Pfarelo" ndi thoho ya tshikolo vha no ralo. "Ndo vha ndo tea ndo tavhanya u swika. Zwo tshimbila zwavhud? Ndi khou vhone khositshumu dzo swika."

"Izwoha," ndi Vho Motha, vho mangala, "arali hu uri a si vhone vho ambaraho khositshumu ya dainaso, ndi nnyi o i ambaraho?"

Iguanodon yo tshila miñ wahani ya milijoni dza 130 yo fhiraho, i tshi la zwimela, i tshi lemela kg dza 2000, i na vhulapfu hu no hovhelela mithara dza 3 kha khundu na mithara dza 6 u swika kha dza 10 nga vhulapfu. Dzina layo lo bva kha mano ayo a no naga a tswina ya iguana (mbulu).

"A thi ri ndo lingedza u vha vhudza," ndi Tumi a no ralo. "Ndo zwi diivha uri a si muthu o tou ambadziwaho".

"Eel!" ndi muñwevhho nga fhalā, a tshi sumba tshipida tsha shelefū ya dzibugu. Dainaso yo vha i khou la bugu i no pfī *Great Oceans and Rivers of the World*.

Zwino Tumi a lingedza u ḥalutshedza. "Ndi iguanodon," u khou vhudza Vho Motha. "Dzi la zwimela na mabammbiri ngauri a itwa nga thanda nahone thanda dici bva kha miri, miri ndi zwimela. Ndi ngazwo i tshi pfana na mabammbiri".

Vhana vha sedza dainaso i tshi khou la Ndima ya Vhurathi yothē ya bugu i no amba nga mađanzhe. "Małoo," ndi Vho Motha vha no ralo, "hezwi a zwi takadzi." Dainaso ya vhone thulwi ya bugu ntswa dza zwit̄ori.

Khavara dza mivhalavhala dzo vha dzo oma dici tshi penya. "Kheruu!" ndi dainaso. "Kheruuu!"

Bugu ya u thoma ya tshit̄ori ya mbo zhuvhulwa nga ḥaha dzayo khulu.

Vhatu vhot̄he vha
lingedza u vhamba maano
ane vha nga khada
iyi dainaso ngao.

A huna ane a ḥoda dainaso i tshi la laiburari yawe. Vhana vha tshit̄orini itshi vha nga ita mini uri dainaso i ḥutshelle kule na laiburaru? Rerani nga hezwi ni kone u tambela kilasi litambwa la mihibulo yanu.

Musi no no ḥalela matambwa o fhambanaho, dzhiani tsheo ya uri la khwiñesa ndi lifhio ni nwale thasululo. Zwino ni do kona u vha no wana kufhelele (magumo) kwa tshit̄ori tsha Guru Laiburari.

Vhege ya Bugu

Kha ri nwale

Elekanyani nga tshit̄ori its̄hi. Fhindulani mbudziso idzi.

Ho vha ho dzudzanywa nyito dzifhio dza Vhege ya Bugu?

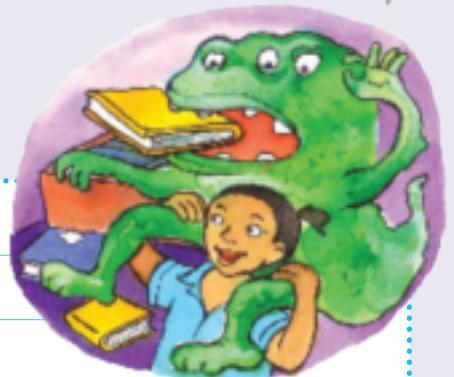
Kha ri ite nyito

Iguanodon i vhonala nga ndilade? Vhalani t̄halutshedzo i re tshit̄orini ni i ole.

Kha ri nwale

Nwalani manweledzo a tshir̄walwa tsha dayari ni tshi t̄alutshedza zwe zwa bvelela laiburari ñamusi. Ni zwi nwale zwi kha muthu wa u thoma ni tshi shumisa "Nñe" nahone zwi kha tshifhinga tsho fhiraho.

Dayari yanga

Namusi laiburari yashu ho dzhenā guru la thoma u la bugu.

Ambani na khonani yanu nga thebu_{lu} iyi, ni i shumise kha u ita ndowendowe ya u vhumba mafhungo a re kha khanedza ni tshi shumisa **a** na **ha**.

Nne	a	thi	takaleli ragibii.
Inwi		ni	pfuki bada roboto yo tswuka.
Vhone		vha	tambi bola.
Wone		u	anwi mitshelo i no <u>difha</u> .
Yone		i	ini vhuria.
Tshone		tshi	kudzeli makumba
Zwone		zwi	fhumhi zwi zwanzhi.
Ene	ha		lengi u swika tshikoloni.

Zwino r̄walani khwethedzo ya maipfi a tevhelaho.

nga mini	ndi iwe	ndi itsho	ndi afho	ndi iyo
ngani				
nga iwe	tshenetsho	tshenetshi	mu mini	tshi mini

Zwino shumisani maipfi a re kha thebu_{lu} iyi kana manwevho ane na a divha kha u r̄wala mafhungo a re na khwethedzo. Ro dzula ro ni itela la u thoma.

U bva tshetsho tshe a tuwa ha athu dovhā a vhuya.

Ri lavhelesa
khwethedzo

Khwethedzo ya maipfi
i vhumbiwa nge ra
tanganya maipfi mavhili
a vhumba ipfi liswa.

U ñwala tshitɔri tshanu inwi muñé

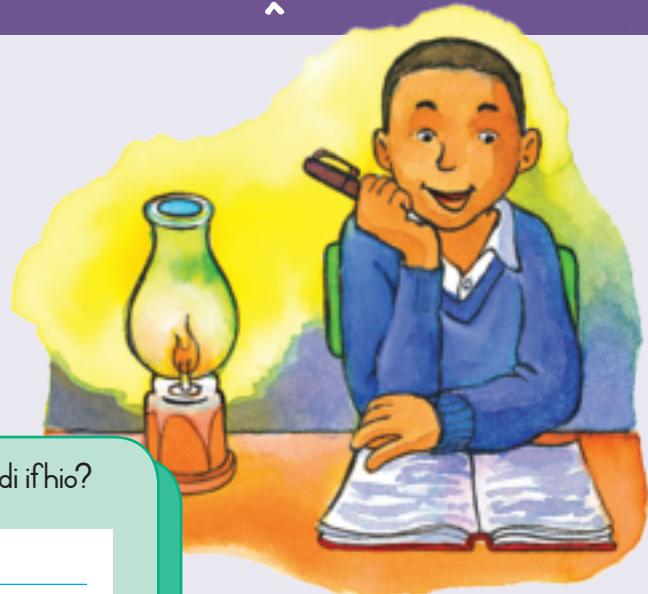

Kha ri ñwale

Pulaneli u ñwala tshitɔri kana lungano. Thomani nga u ñwala mihumbulo yanu kha mepe wa mihumbulo u tevhelaho. Shumisani mepe wa mihumbulo kha u ñwala tshitɔri tshanu kha siatari li tevhelaho.

Vhaanewa ndi vhonny?

Puloto ya hone ndi ifhio?

Thoho ya tshitɔri tshanu ndi ifhio?

Fhethuvhupo ndi hufhio?

Ndi mini tshi no bvelela u thoma?

Hu bvelela mini tshi no tevhela?

Tshitɔri tshi fhele nga ndila ifhio?

- Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thusen musi ni tshi pulaneli u ñwala mvetamveto
- Humbelani khonani yanu uri a ni dzudzanye yone
- Vusuludzani mariwalwa yanu ni shandukise he zwa tea
- Zwo no ralo, ni kone u i ñwala nga vhouronwane buguni yanu.

Deithi:

For more information about the study, please contact Dr. John Smith at (555) 123-4567 or via email at john.smith@researchinstitute.org.

Vhana vha ya u gammiba

- ❖ Phambano khulwane vhukati ha zwimamisi na zwikokovhi ndi ifhio?
- ❖ Ni nga kona u bula zwikokovhi zwingana?
- ❖ Vhudzani kilasi yanu nga zwa musi ni tshi tangana na tshikokovhi.

Kha ri vhale

Vusi u khou tshimbila murahu ha khonani yawe Mike, ane a khou zipulula zipi ya dennde. Vusi u a thamuwa o tshuwa nge a pfa khonani yawe a tshi tzhema lutzhemo lu no shavhisa na malofha, Vusi a thulana na Bongi a re murahu hawe.

"N...n...nowa!" hu tshema Mike, a tshi humela kha Vusi nga tshamurahu.

Khotsi a Vusi, Vho Musoma, vha swika vha tshi gidima vha tshi bva vhe muliloni wa henefho he ha gammibiwa hone. "Ni zwi divha nga mini uri ndi nowa?" vha vhudzisa, vha tshi khou lingedza u dzumba uri vha khou setshelela zwenezwi vho lavhelesa avha vhana vhararu vha no khou tetemela.

"Lulimi lwayo lu khou mu nedzamu nedza lu tshi bva mulomoni, Baba, nahone i nga tswina khulukhulu!" ndi Vusi a tshi femeleka.

"Imani no the henefha, ndi kha di ya u dzhia thotshi yanga ngei dzhipini. Thamusi a si nowa."

Bongi a kwama Mike kha shada. "Zwi nga itea hani uri i si vhe nowa? Hu na tshi inwe tshipuka tshine tsha mu nedzamu nedza lulimi lu tshi bva mulomoni watsho?" u a vhudzisa.

Mike na Vusi vha dzungudza dzit hoho. A vha na thalutshedzo yazwo.

Vho Musoma vha vhuya na thotshi vho i fara nga tshi inwe tshanda ngeno kha itsi tshi inwe vho fara fosholo. Vha vhidza Vusi uri a de khavho.

"Vusi, kha mpfare thotshi u itela uri ndi kone u fara zwavhu di hei fosholo," vha ralo.

"Khezwi vha tshi vhidza nne, Baba?" hu vhudzisa Vusi nga kuipfi kutukutuku.

"Ni songo vhilahela; hu do thoma u ya nne u ya u sedza hetsho tshikokovhi."

Vha imisa muñango wa dennde nga tshanda tshithihi vha vhotshela thotshi nga itsi tshinwe tshanda. Avha vhana vhararu vha sendela nyana, vha tshi di vha kule zwavho na dennde.

"Aha, ndo zwi di vha," hu amba Vho Musoma, vha tshi rembulutshela kha vhana. "Ndi Mbulu ya Kapa. Yo dzhena hani henefha? Ndo ni vhudza uri dennde ya vhoiwe ni i vhofhelele fhasi nga matungo."

Vusi a sokou sedza fhasi vha la vha iwe vhabhili na vhone vha sokou sedzana vha si na phindulo. Matsheloni vho vha vhe kha mashithe sa nga misi. Vusi a vhaba uri ndi khwi ne a tshi dzhena kha mar iwe mafhungo a sa athu semiwa. "Mbulu ya Kapa ndi mini, Baba? Tshi a luma kana u huvhela?"

Bongi u sumbedza a tshi khou takadzwa nga u bvelela ha jitzwina li. Tshedzani tsha thotshi, li vhabala li na mavhala matshena mahulu a no penya kha lukanda lwa lo lutswu lu re na makwanda. Li na nala ntswu dzi re kha marimba o the vhu na hao, o onyanaho. Bongi a thamuwa nga u tshuwa zwenezwi tshikokovhi itsi tshi tshi ita muungo u no hwasa nahone u na phosho.

"Hei, ni thanye vhoiwe vhana. Li a dina heli di thu. Arali ja nga ni luma, ri do tea u wana mugwala wa u li ganulula thaha hedzo," hu amba Vho Musoma.

"Ohohoo!" hu riñuna Mike a tshi huma nga tshamurahu, a tshi tutshela kule na fha la luhoneni.

Kha ri ñwale

Vhalani tshitiori itsi hafhu ni lingedze u wana pfanywa dza maipfi a tevhelaho a no bva henefho tshitiorini. (Tshihumbudzi: pfanywa ndi maipfi a no nga sa tshimbila na enda, ane a vha na thalutshedzo dzi no fana).

fhufha	
u tsetsa	
mahodzhane	
madubo	
mubvumo	

U tandula sananga

Vhalani tshitiori tsha Mbulu hafhu, ni rere na nuriwe nga inwi malugana na phindulo dza mbudziso idzi. Dzenisani phindulo zwikhali zwi re afho fhasi.

Vhana vha khou tshimbila vha tshi ya denndeni vha tshi tevhekana nga ndilade?

Wa u thoma

Wa vhuvhili

Wa vhuraru

Ni vhona u nga Vusi o vha o no vhuya a vhona Mbulu? Ndi nga mini ni tshi ralo?

Ndi nga mini Vusi o gekhana na Bongi?

Vho Musoma vha a ofha zwikokovhi? Ndi nga mini ni tshi ralo?

Ni zwi divha hani uri avha vhana vha a ofha zwikokovhi?

Mbulu yo dzenisa hani denndeni?

Ri anzela u amba nga tshivhangi na mvelelo zwa tshiñwe tshithu. Ri tshi ita ngaurali ri shumisa **ngauri** kana **zwino**. Livhanyani mafhungo a re kha kholomo dala na tshivhangi kana mvelelo i re kha kholomo ya lutombo.

Litswina lo dzhena denndeni.

Litswina lo pfa lo hahedzwa nga vhana.

Vho Musoma vho ya dzhipini.

Mike o humela murahu nga tshamurahu.

Vusi ha a thu vhuya a vhona Mbulu.

Vho vha vha tshi khou ya u dzhia thotshi.

A gekhana na Vusi.

O humbula uri o vhona nowa.

Vhana a vho ngo vhofhelela dennde fhasi.

Lo ita phosho ya muungo u no hwasa li tshi munnedzamunedza lulimi lwalo.

Zwino shumisani **ngauri** kana **zwino** kha u tuma mafhungo aya mavhiili, ni nwale mafhungo maswa kha sitari li tevhelaho.

Kha ri ንwale

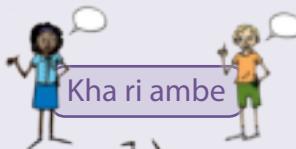
Nwalani phara nga musi we na ታwa gammbani sananga (dakani). (Arali ni sa athu vhuya na ya u gammba, ታlalutshedzani zwine na vhona u nga zwi nga bvelela.) Shumisani maipfi a tevhelaho uri a ni thuse. ታlalutshedzani uri no ደipfa hani, munukho wa hone, zwe na pfa, hatsi na miri zwo ima nga ndilade.

Tshenzhelo yanga sananga

dennde tshipiedi bakete madi khuni mulilo bodo ya milenzhe miraru vhunyunu muri phala
vhuphuvhephuvhe tshikokovhi phele ndi noቻhe tshuwa ታhonono kondà bada dza giravhulu
vhugalaphuka bulasini u vaya thaela u kuna zwiንoni

U pofula a ho ngo nnyima phanda

No no vhuya na tama u thupha zwithu? Na pfa u nga zwithu zwi khou konda lu sa kondeleleih? Ni na thaidzo ine ya ni khakhisa lune na balelwa nga u humbulu nga mushumo wa tshikolo?

Kha ri vhale

Kha ri vhale mafhungo a nwana we a si zwi thuphe.

Nne ndi pfi Obert Maguvhe. Ndo bebwa nga nwaha wa 1967 mudanani u re Venda, vunduni ja Limpopo. Ndo farwa nga tshifumbu musi ndi na miwaha ya rathi. Vhulwadze ho dowlwaho kha vhana. A tho ngo vha wa mashudu – ngauri vhulwadze ho mbbo di godombela lwe nda pofula. Nda pfa ndi si na fulufhelo na kathihi, ndi si na maanda nahone ndo xela. Ndi hune nda do fhelelahi nne ngo ho?

Ndo ya nda dzhena tshikoloni tsha Bosele School for the Blind nga 1973, ndi henefho nda guda u vhala Bureili. Nda ita uri ndi vhuyelwe nga pfunzo yavhudivhudzi ya hafha fhethu. Ndo zwi divha uri ndi fanela u phasa matiriki zwavhudzi. Vhana vha tshikolo tshihiwe tshifhinga a vha zwi talukanyi uri u shuma zwavhudzi u tshee kha mirole ya tshikoloni ndi mafhungo mahulwane, vha fhedza vha tshi vho disola nga murahu vhutshiloni.

Musi ndo no fhedza tshikolo, nga 1987, ndo ya nda dzhena Yunivesithi ya Devhula ngei Limpopo. Nga 1991 ndo thoma ngudo dza digirii khulwane ngei Yunivesithi ya Witwatersrand, Johannesburg. Ndo vha ndi tshi todou u vha ramilayo (Joyara). Ndo vha ndi tshi divha vhoramilayo vhanzhi vho pofulaho. Makhulu wanga vha ri ndi vhe mudededzi. Vho amba zwone mukegulu ngauri ndi henefha he mbilu yanga ya ta.

Nga 1997, Ndo wana bazari ya Fullbright Fellowship. Hezwi zwo amba uri ndo vha ndi tshi kona u ya Amerika u gudela pfunzo dza Digirii ya Masiqasi ngei Boston College. Nda pfa zwo mpfara thaha. Nne, Obert Maguvhe, ndi pfi ndi do namela bufho nda ya shangoni li sili li re kulekule na zvitentsi zwa kuqana ku re Venda! Ndi khou ya Amerikal! A tho ngo zwi tenda. Fhedziha, ndo li namela nne bufho, na u swika nda swika nne duka. Ndo vha ndi tshi dzula ndi ndothe Amerika, nahone phurogireme ya ngudo dza miwaha mivhili ndo i phetha nga miwedzi ya fumimbili. Maphurofesa vhanga vha ri ndi tshitshuden tshiwevho tshi songo dowlwaho. Ndo vhuya hayani ndo vhlula nga nwaha muthihi, zwithu zwe rothe ra vha ri songo zwi lavhelela. Musi ho no fhelela miwaha ya sumbe ndo vhuya Amerika, ndo do fhedza digirii ya vhudokotela ngei Yunivesithi ya Pretoria. Tshihiwe na tshihiwe tshi a konadzea arali muthu a nga vha na lutendo kha ene munye khathihin na u diimisela u shuma wo finya. Na tadtulu ri a swika! Tshihiwe tshithu tshe tsha nthusa uri ndi vhe na lutendo kha nne munye ndi tshee muquku ho vha khotsi anga. Vho vha vha tshi lavhelela uri ndi ite mishumo i no fana na ya vharwe vhana vha songo pofulaho, u fana na u lisa kholomo na mbudzi na u tahlula masimuni. Tshimangadzaho ndi uri khonani yanga ya mibiluni musi ndi Vhufuli ho vha hu muiriwe mutukana we a vha o dzinga ndevhe. Naho ro vha ri sa shumisi luambo lwa tswayo ri tshi davhidzana, ro vha ri tshi pfana nahone ri tshi tampa na vharwe vhana.

Ro vha ri tshi vhumba kholomo na zwinoni nga vumba, ra bambela, ra hama mbudzi na u gonya miri. Zwino naho nne ndo vha ndi sa koni u vhona, ngeno khonani yanga a sa koni u pfa, a zwo ngo vhuya zwa nnodela muhumbuloni uri nzulele iyi i ri ita vhathu vha songo fhelelaho kana magake.

Nga nwaha wa 2008 ndo vha murado wa Muhasho wa Pfunzo ya Muteo ndi tshi langa khethekanyo ya fulo ja u funza u nwala na u vhala ja Kha Ri Gude. Fulo ili li na ndivho ya u funza vhaaluwa vha Afrika Tshipembe vha milionyi dza 3,5 u vhala na u nwala, zwino khethekanyo yanga i shuma u funza Bureili vhaaluwa vha sa vhoni u vhala. A ri koni u shumisa matlo kha u vhala, ri shumisa minwe!

Ndo pfa ndo takala vhukuma musi ndi tshi nangiwa sa Mupurofesamuthusi wa Yunivesithi ya Afrika tshipembe nga 2013. Afha kha vhuimo hanga huswa ndi shuma u funza vhadededzi u funza vhana vha re vha holefhani. Zwi a takadza u kona u thusa vharwe vhathu vhutshiloni.

Mulaedza wanga kha vhaswa ndi wa uri vha gude zwotehe zwine vha nga kona musi vha tshee tshikoloni. Ni songo tenda u konda ha vhutshilo na mibilu u vhavha zwi tshi ni ima phanda. Rothe nga huswi ri tea u vhona miloro yashu i tshi wedza, miloro i wedza nga u finya dza khwatha!

Kha ri ñwale

Dzherisani zwe zwa bvelela vhutshiloni ha DR Obert Maguvhe kha miñwaha i tevhelaho. Dovhani hafhu ni vhale nganeavhutshilo yavho arali ni si tsha humbula zwidodombedzwa zwoñhe. Ni ño swika hune na nga tea u vhalela miñwaha arali i songo buliwa tshiñorini itshi.

Ñwaha	Zwe zwa bvelela
1973	
1987	
1991	
1997	
2004	
2008	
2013	

Ndi mulaedza uf'ho wa tchipentshela wa vhaswa une Vho Obert vha vha nawo?

Nganeavhutshilomune ndi nganetshelo
ine muñwe muthu a ñwala nga vhutshilo hawe.
Nganeavhutshilo i ñivalwa nga muniwe muthu.
Nganeavhutshilomune iji yo ñwalelwa inwi
nga Vho Obert.

Bureili ndi mini?

Bureili ndi sisiteme i no shumiswa nga vhathu vha sa vholi kha u vhala na u ñwala, vha tshi shumisa minwe. Ledere linwe na linwe la alifabethe li imelwa nga phetheni ya zwithoma zwi no nga zwi no vhandea, vha a kona u zwi vhandea na u zwi t̄alukanya nga t̄hodzi dza minwe. Thebulu i re af'ho fhasi i ni sumbedza uri Bureili yo tou itisa hani.

•	• :	• •	• : :	• .	• : •	• : :	• :	• .
A	B	C	D	E	F	G	H	I
• :	•	• :	• •	• : :	• .	• : •	• : :	• :
J	K	L	M	N	O	P	Q	R
• .	• : :	•	• :	• : .	• : •	• : :	• :	• :
S	T	U	V	W	X	Y	Z	

Ñwalani dzina lanu nga Bureili. Dzherisani maleñdere a dzina lanu kha rou (muduba) ya nga fhasi ni kone u kopolola zwithoma zwa ledere linwe na linwe kha rou ya nga nth'a.

Maiti

Kha ri nwale

Livhanyani maiiti na zwifanyiso zwo teaho. Nwalani nomboro ya tshifanyiso tsini na liiti lone.

☐	bika
☐	ita
☐	nwa
☐	reila
☐	la
☐	ya
☐	fuwa
☐	takalela
☐	thetshelesa
☐	dzula
☐	tamba
☐	vhala
☐	baka
☐	ṭalela
☐	ambara
☐	namela
☐	dzima
☐	vhudzulani

1 fulétheni	2 baisigiri	3 tshifuwohaya
4 khekhe	5 Tshidzheremane Mein Name ist Heidi	6 VW
7 gurannda	8 radio	9 baisikopo
10 televishini	11 makhandela	12 thenisi
13 sangwetshi	14 kofi	15 zwiliwazwinonosi
16 tshilalelo	17 tshurwahaya	18 ngilasi

Mafurase a maiti

Mafurase a maiiti a sumbedza nyito fhungoni.
A vhubwa nga lipfanisi na liiti. A dovha a
vhubwa na nga lipfanisi, litikedzi na liiti.

Talelani maiti a re mafhungoni aya ni tingedzele
maipfi a no tikedza maiti.

Ndi khou vhala bugu ntswa.

Mulovha ndo ṭodou siwa nga bisi ya tshikolo.

Vhana vho sokou ima fhasi ha muri.

Sundani o vhuya a vhuya nga masiari.

Vhana vha khou tamba phakhani.

Ro tou vhona nga ningoyawe uri ndi ene.

Ni tou shuma vhukuma ḥwananga.

Mafurase a dzina

Mafurase a dzina ndi tshigwada tsha maipfi a no
shuma sa dzina fhungoni.

Phathu o ya mavhengeleni. (Phathu ndi dzina.)

Mukomana wanga o ya mavhengeleni. (Mukomana
wanga ndi lifurase la dzina)

Talelani mafurase a dzina mafhungoni aya.

Kurathu kwanga ku khou lwala.

Khaladzi anga o vha e na phathi.

Nndu khulukhulu yo swa.

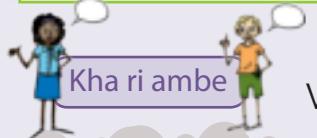
Musidzana musekene o xedza watshi,

Maluvha anga a u naka o puta nga ḫuvha.

Baisigiri yanga ya kale yo tswiwa.

Thavha ndapfundapfu yo tibiwa nga gole.

Diphineni nga phani

Vhalani phani ni ambe nga nyambahuvhili dzadzo.

Thoho ya thoma u rema, nda
pfa nangoho mbado i tsinden.

Zwo vhangwa nga ḫoho u sa pfa.

Thanga dzo fara thanga dzothe.

Ho swa ḫanga ya ḫanga ngoho?

Naho vho
dzinga vha
a dzinga a
naka.

Vha vhenga
u vhenga zwa
vhanga vengo.

Tsumbo: Avha munna a vha offi, ndi ndau.

Ni a kona u elelwa idzi figara dza muambo?

Limethafore li vhambedza zwitħu zwivħili nga u

bula uri tshithu tshigede ndi tshiñwe.

A li shumisi a sa na u fana na.

Maipfi ane a vha na pfalandothe nthihi a a shumiswa kha
u dovhola mubvumo muthihi zwi tshi sumbedza tshithu tshine na
khou riwala ngatsho, kana a amba nga vhudipfi hune ha vha hone.

Asonentsi

Tsumbo: O la khekkhe a tshi setshelela?

U si ntambele mananga

Kha ri vhale

Vhalani tshirendo tsha *Tshirendo tsha Mananga*. Itani litambwa latsho ni sumbedze zwiito zwa zwipuka zwo fhambananaho zwi re tshirendoni.

- Tangedzelani maiψfi a re na raimi, (pfanapheledzo).
- Talani maiψfi o swifhadzwaho sa zwine a vhonala e kha mariwalwa. Nwalani thalutshedzo dzao kha mitaladzi yo vhambelaho na tshirendo.

Tshirendo tsha Mananga

U si ntambele Mananga mulenzhe u kande zwavhudzi;

Hone khombole Mananga ndi muila;

I tshinyadza zwinzhi zwa u dala.

Zwa vhonyambengwa vhukati ha madaka.

Na u khwata ha hawo munanga namusi matavhi a do vundea:

Phokho! Phokho! Phokho!

Ri a fhela ri a lovha iwe vhatu;

Amm – Am. Am –; Amm –mmm!

Nde ri ndi tshi dzhena madini.

Nda tokha lubada fhasi, nda ri tshaufakule

mudzimu u tshi lomba haya;

Vha Matongoni vha do phasa.

Lusunzi lwa monamona na tshiulu;

Lutshele lwa takuwa na mifhululu;

Luluu-! luluu! lulu-lulu-u-u-u!

Lukhohe lwa takuwa na dzinzambo.

Tshisindi tsha mbo bvumela;

Vho Mbila vha mbo kekela

Vha tshi monamona na dzithavha;

Vha ri: Kee-kee! Kee-kee!

Lo tsha mananga u fare dzi khwathé;

Hu onyolowa mboho khulu

Buka la mamvele kha khana;

Tshivhanda tshi si na khathutshelo.

I ri: Kurrrr-am! Kurrrr-am-am!

I ri: "Sinthumele murena, ndi rumela

A nthumelaho, Mananga wa dzhena lo kovhela;

Ulala u tshi la mudzi wa Munanga.

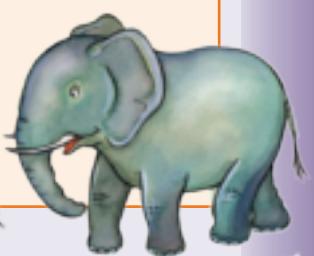
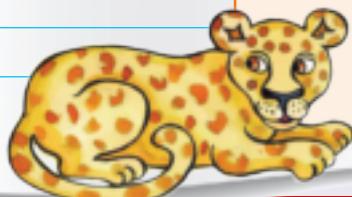
Goni la mbo kavha kha muri la ri:

Malunguluse a shango ndi anga: La ri:

Twilo Vho Mugotwe, vha amba iwe;

Twilo Vho Mugotwe, vha amba iwe.

(AP Sigame)

U elekanya nga phukha dza sananga

Kha ri vhale

Vhalelani tshirendo nt̄ha ni ambe nga thalutshedzo ya phukha dzirwe na dzirwe mbili dze dza buliwa tshirendoni.

Ndi tshifhio kha izwi zwifanyiso tshi no sumbedza ndou na mbila,

Kha ri nwale

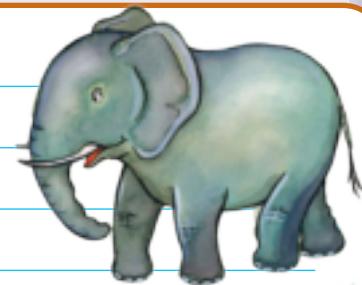
Mafhungo a tshirendo itshi a khou itea ngafhi?

Ndi maipfi afho tshirendoni a no ri vhudza uri afho fhethu he na bula ndi hone zwa vhukuma?

Uri "Buka la mamvele kha khana" zwi amba mini?

Khezwi murendi a tshi ri "Hone khombole Mananga ndi muila?"

Tshirendoni itshi murendi u shumisa maedzamuthu. Ndi liedzamuthu lifhio line murendi a li shumisa musi a tshi amba nga "tshivhanda tshi si na khathutshelo"?

Olanitshifanyiso tsha tshirendo tshanu.

Lilavhathu la tshituhu

Kha ri vhale

Hu na ngano nnzhi dza Tshivenda dici no anetshelwa dici no amba nga zwithu zwe fhambananaho sa zwa malavhathu.

Vhalelani itshi tshirendo nt̄ha ni kha tshigwada. Ni do wana uri tshi di nga lungano nga nnd̄a ha uri tshi pfala tshi na mudivhithe wa tshirendo.

Vese (ndima) ndi tshigwada tsha mitaladzi i re tshirendon. Zwiñwe zwirendo zwi na vese nt̄hihi, zwiñwe zwi na vese nnzhi. Tshirendo itshi tshi na vese nngana?

Lilema la tshituhu

Kalekale shangoni la Ha Tshikundamalema la u naka;
Ho vha hu tshi dzula lilema la tshituhu.
Le la vha li tshi tambudza vhathe nga tshituhu.
Li tshi vha gidimedza na u vhulaha thakha yavho.
Vhathe vha ya musanda vha tshi humbelu u phalalwa:
"Hee ri a lovha Vhafuwi. A vha ri thusivho?"
Vhamusanda vha kundwa maanda a u vha phalala.
"Na nne ndo rali a thi na nungo. Zwe mpfara t̄haha."
Vhathe vha huma vha tshi dzungudza džithoho vho hanganea.

Liñwe ñuvha vhathe vha shango vha humbulu u pfuluwa;

Vha hwala thundu vha livha dzithavhani dza Ha Rammbuda Tshiwangamatembele.

Ha Tshikundamalema ha sala khosi ya hone na musadzi muñku na vhana vhasumbe.

Na vha midi ya thondoni na vhone vha sala.

Lilema la tshituhu la vho thoma u la vhathe ngauri thakha yo vha yo tuwa na vhe vha pfuluwa.

Ngeno phedza dza musanda dzo swiswiwa Thononda.

Vhamusanda vha tshuwa zwiñhulu musi vha midi ya thondoni vha tshi thoma u fhele;

Nga muthihi nga muthihi vha tshi dzhotiwa.

Vha vhidza dzulo la musadzi na vhana uri vha wane thandululo ya dandetande ili.

Vha pfana uri ndi khwiñe vha tshi shavhela Thononda he vha swiswiwa hone phedza.

La tsha nga matshelo vhathe vha ñenga;

Vhunga lilavhathu li tshi edela maduvha mavhili.

Vhamusanda na vhatu vhavho vho tou mangala musi
vhe tsini na u swika Ha Khakhu;

Vha pfa shango li tshi dzinginyea.

Vha zwi divha uri ndi Lilavhathu li ndilani. Vho the vha
tetemela nga nyofho khulu.

Kutukana kwa lucedzi kwa ri kwone ko do zwi kona;
Lilavhathu ku do li laya.

"Vhatu kha vha tavhanye vha gonye muratho wa u
wela mulambo wa Mutale. Lilema li do ri tevhela fhedzi
li do lemela muratho, ngomu dzivhani la wela," lumememi
lwa dzivha Fundudzi.

Lilavhathu la mbo tevhela,

Fhasi hu tshi dzinginyea nga mitsindo yalo muhulu.

Vhatu vha tavhanye vha pfuka muratho phanda ho
ranga kutukana kwa phedzi.

Lilavhathu murathoni la swika fhedzi wa lemela wa li
thefulela dzivhani,
Dzivha Fundudzi la phulusa vha la vhatu.

Ndi ngazwo vho kunda malema!

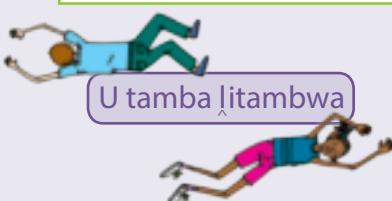

 Kha ri riwale

Ndi nga mini tshirendo itshi tshi tshi yelana na lungano?

Kutukana kwa lucedzi ku nga dzhiwa sa muhali? Ndi nga mini ni tshi ralo?

Ni vhona u nga ndi nga mini shango le avha vhatu vha shavha khalo lo pf'i ndi la Ha Tshikundamalema?

Itani litambwa la tshirendo itshi. Ni tea u vha ni na
vhavumbedzwa vha tevhelaho: Lilavhathu, vhamusanda,
kutukana na vhatu vha shango (vha si vhanzhi).

Dzilimeriki

Kha ri vhale

Vhalani limeriki ni fhindule mbudziso.

Tshinoni tsha mukuku tsho lila.
Vhatukana vha pfa u nga ndi mbila.
Vha mbo gidima vha tshi ya ngei seli.
Ha dina vhuredzi,
Nge vha redzemuwa na ndila.

Musingavhadzimu seli wo ṭoka.
Na mivhala yawo ya u naka.
Ndi tou nga ndi sa u tevhela.
Fhedzi hu ḍo vha u pelevhela.
Ngauri ndi ḍo wana phanda wo no swika.

Thuthuthu dzo vha dzi tharu.
Dzi khou fhufha dzi tshi dubisa buse.
Vha khou fhufha vha kundwa u vhona ṭharu.
Vha ḫala fhasi muṭavhani u no nga vhuse.
Vha takuwa vha ṭhobilā vhe vhararu.

Deithi:

Kha ri nwale

Limeriki i na mitaladzi mingana?

Ndi mitaladzi mingana i re na raimi?

Hu na madungo mangana kha mitaladzi muñwe na muñwe?

Mitaladzi wa 1	Mitaladzi wa 2	Mitaladzi wa 3	Mitaladzi wa 4	Mitaladzi wa 5

Kha ri nwale

Zwino nwalanî limeriki yanu, i thome nga hei ndila:

Ho vhuya ha vha na muñwe musidzana

Zwino nwalanî mutevhe wa maipfi a re na raimi na ipfi la u fhedza kha mitaladzi wa u thoma - line la vha, musidzana. Mutevhe wa maipfi anu a re na raimi u nga dzhenisa maipfi a no nga: vhudzana, mona, vhona, rina, ana, nona na hana.

Kha ri nwale

Edzisani u nwala limeriki ni tshi shumisa maipfi a re na raimi na Mulalo.

Ni nga kha di shumisa maipfi a no nga: malo, mbalo, vhulalo, tshikolo kana tshikalo.

Hu na mutukana o no pfî Mulalo

TEACHER: Sign

Date

125

U diphin̄a nga vhurendi

Kha ri ambe

Kha ri vhale

No no vhuya na vhona mbulu (iguana)?
Ni tshi i phuphuledza i pfala nga ndilade?
I na tshivhumbeode?

I'm walking with my iguana
When the temperature rises to above eighty-six,

my i
So u
then h
Well
my i
till
says
It's th
but h
And
when
sleepy
With
and
with
and
I'm
When
my i
So u
then h
Well
my i
till
It's the

Ndi n̄enya na mbulu yanga
Musi duvha l̄i tshi fhisesa,
Thempheretsha i nt̄hesa,
yo no fhira fumalot̄hanu,
mbulu yanga i a karuwa.

Ra tshimbila u swika lwanzhe,
n̄ne na mbulu yanga,
yo dzula kha shada langa,
ri tshi n̄enya mučavhani lwanzhe ...

Kha vhane vha ri vhona,
ri tshimangadzo vha tshi ri vhona,
n̄ne na mbulu yanga,
ri kha u n̄enya hashu ha nga misi,

u swikela lučingo,
mapholisani lu tshi swika
lwa ri mbulu ndi aligeitha,
ndi tshimbila nayo i muhungoni.

Ndi mučodo u re na mipfa
u no ita uri vhavhoni vha tate
Ha dini ndi phola
i no takalela u kwetwa
afha fhasi ha tshičefu.

Ndi a zwi čivha uri mbulu yanga
mačo zwino a vho lemela
ya mbo phidzhama t̄hwaa
ra vho tou pfa nga mahono.

Ndi n̄enya na mbulu yanga
Mbulu yanga mbumbumbu...
phirana yanga
chihuahua tshanga
chinchila yanga,
gorila langa,
khathaphila yanga...
Ndi n̄enya na mbulu yanga...

but he just loves to be tickled under his chin.
Brian Moses

Kha ri nwale

Livhanyani maipfi na t̄halutshedzo yo teaho. Bulani madzina a zwipuka izwo ni thetshelese mibvumo yao.

phirana
chinchila
chihuahua
gorila
kathaphila
aligeitha

kubevha kwa mutshila mudenya wa mamvele

kubwa kułukukułuku

khovhe i re na mano a vhuhali

buka l̄ihulu la lushaka lwa t̄hoho

i fana na ngwena ngeno mulomo wayo u mupfufhi

i na muvhili u re na mipfwa na milenzhe minzhiminzi
nahone i nga tshivhungu, na mivhalavhala

Vhalani tshirendo itshi nga vhuronwane ni kone u fhindula mbudziso idzi.

UN yo dzenisa dziriwe
dza mbulu kha mutevhe
wa tshaka dza mbulu
dzine dza khou t̄hot̄hela.

22 Thafamuhwe 2010

- Phurogireme ya
Vhupo ya Thanganelano
a Dzitshaka (UNEP) i khou engedza madzina
a zwiñwe zwikokovhi kha mutevhe wa zwipuka
zwine zwa khou t̄hot̄hela. Ndivho ya mutevhe
uyu ndi u thivhela vhatu l̄ifhasini lothe uri vha
si vhambadze zwipuka zwine zwa vha tsini na u
t̄hot̄hela.

Hu na tshaka nna dza mbulu dze dza dzhenisa
kha mutevhe uyu. Mbulu dze dza tsireledza
dzi a bativa dza rengiselwa vhatu, nga
maanda vhatu vha Yuropa na Amerika,
vhane vha t̄odou dzi fuwa sa zwifuwahaya
zwi songo dowlwaho na zwi re matelele
(ekhizothiki). U dzhenisa idzi tshaka dza mbulu
kha uyu mutevhe zwi amba uri mivhuso i do
langa u rengiswa hadzo (mbambadzo).

Ni vhona u nga murendi o vha a tshi khou tshimbila na mbulu yawe zwa vhukuma kana tshi di tou vhavho tshirendo
tshi no seisa? Ndi nga mini ni tshi ralo?

Murendi u amba nga thempheretsha ya 85° F. Thempheretsha iyo ndi vhugai nga Selisiasi?

Ni vhona u nga ndi ngani vhatu vha tshi vhona u nga mbulu ndi aligeitha (ngwena)?

Ni nga mangala musi ni tshi vhona muthu a tshi khou tshimbila na mbulu yawe ya tshifuwo?

Ni nga founela mapholisa arali na nga t̄angana na zwithu zwe raloho? Ngani?

Ndi afhio manwe maipfi ane a raima tshirendoni itshi? Bulani phere dza maipfi a re na raimi.

Ndi Nwaha Muswa

Kha ri vhale

Vhalani tshirendo.

Huree! Huree! Ndi
Nwaha Muswa

Huree! Huree! Ndi Nwaha Muswa!

Ri thoma ḫuvha liswa.

Zwino ḥānwaha ndo humbula
u vha khangaruu.

Kana ndi ḫo guda u fhufha,
kana u tshimbila nda phuletshedza mbondoni,
kana u sokou dzadzadza,
kana nda tsa na makuvhukuvhu.

Ndo ḫo diita ḫasitiki
nda guda u hwetekana.
Ndi ḫo vha ludi
nda shuluwa ndi tshi tsa zinkini.

Ndi endela dzipulanete nda
ṭangana na vhatsinda
vhanzhivhanzh.

Ndi ḫo humela murahu kha
tshikale
nda namela dainaso.

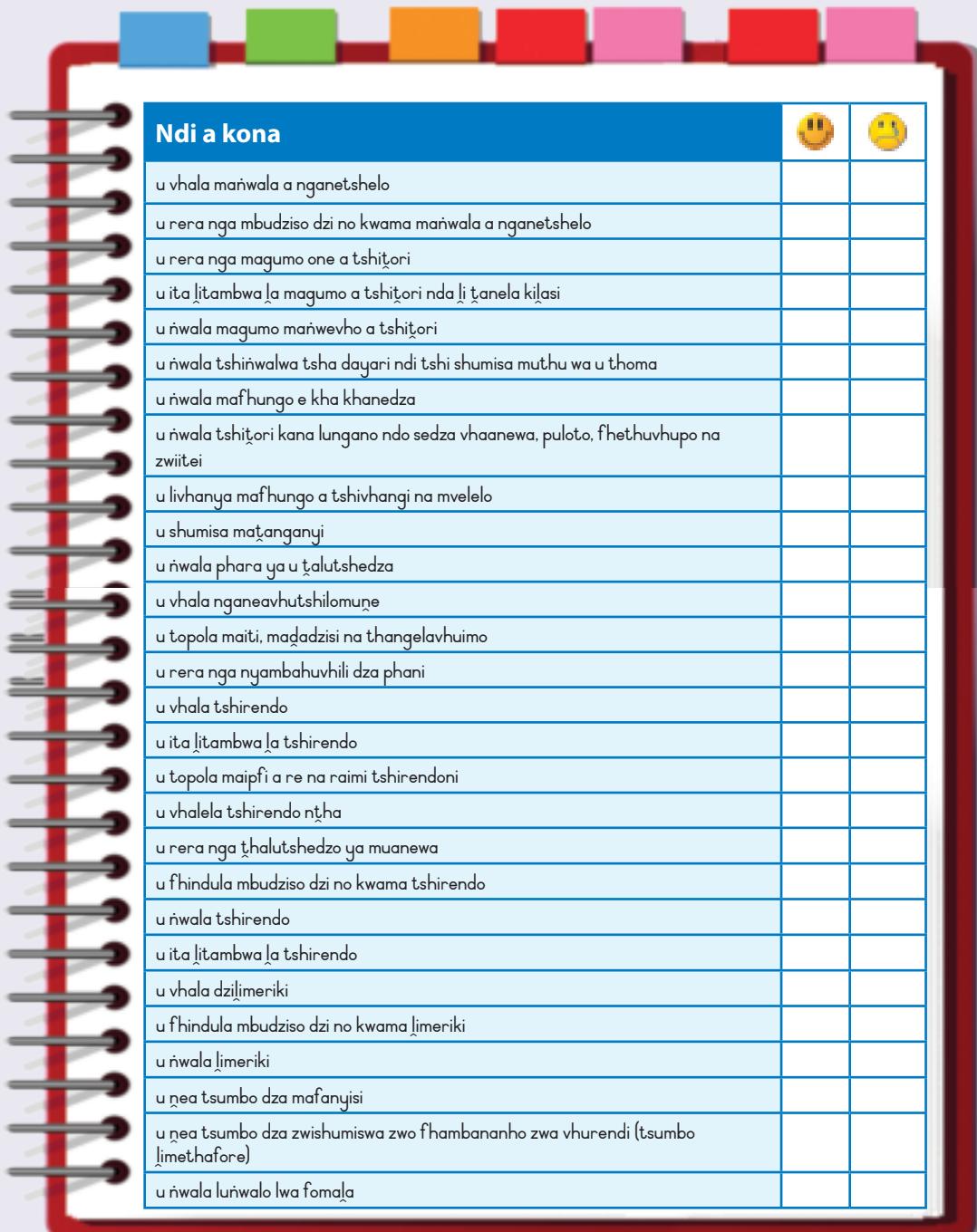
Ndi pulane nnzhi dzavhudī.

Ndi khou mbo ḫithoma zwino.

Ee, ḥānwaha zwi ḫo naka u fhirisa.

Huree! Huree! Ndi Nwaha Muswa!

Kenn Nesbitt

Ndi a kona			
u vhala mañwala a nganetshelo			
u rera nga mbudziso dzi no kwama mañwala a nganetshelo			
u rera nga magumo one a tshitɔri			
u ita litambwa la magumo a tshitɔri nda li tanelā kilasi			
u ñwala magumo marñewho a tshitɔri			
u ñwala tshiñwala tsha dayari ndi tshi shumisa muthu wa u thoma			
u ñwala mafhungo e kha khanedza			
u ñwala tshitɔri kana lungano ndo sedza vhaanewa, puloto, fheethuvhupo na zwiitei			
u livhanya mafhungo a tshivhangi na mvelelo			
u shumisa mañanganyi			
u ñwala phara ya u t̄alutshedza			
u vhala nganeavhutshilomuñe			
u topola maiti, mañadzisi na thangelavhuimo			
u rera nga nyambahuvhili dza phani			
u vhala tshirendo			
u ita litambwa la tshirendo			
u topola maipfi a re na raimi tshirendoni			
u vhalela tshirendo nt̄ha			
u rera nga t̄halutshedzo ya muanewa			
u fhindula mbudziso dzi no kwama tshirendo			
u ñwala tshirendo			
u ita litambwa la tshirendo			
u vhala dzilimériki			
u fhindula mbudziso dzi no kwama limeriki			
u ñwala limeriki			
u ñea tsumbo dza mafanyisi			
u ñea tsumbo dza zwishumiswa zwo fhambananho zwa vhurendi (tsumbo limethafore)			
u ñwala luñwalo lwa fomala			

Iwui ni wa tskipentshela.

Muuhili wanyu mothe ndi wa tskipentshela.

Muuhili wanyu ndi wanyu!

A HUNA
MUTHU
o teaho u
kwama
vhudzimu
haṇu.

**Arali muṇwe muthu a nga kwama
vhudzimu haṇu, vhudzani vhaṇwe.**

**Arali muṇwe muthu a nga ni
itisa zwithu zwine ni si zwi fune,
vhudzani vhaṇwe.**

**Hune na nga founela hone
ni tshi ṭoda thuso:**

Child Line: 0800 05 55 55

Life Line: 0861 322 322

SAPS Crime Stop: 086 00 10111

Nomboro ya shishi ya SAPS: 10111

**Nomboro ya Vha Tsireledzo ya Vhana:
012 393 2359/2362/2363**

